

Аддзяленне культуралогіі і духоўных сувязей суседніх народаў
Міжнароднай Акадэміі навук Еўразіі

Міжнародная асацыяцыя беларусістаў

Нацыянальны навукова-асветны цэнтр імя Францыска Скарыны

БЕЛАРУСКА-НЯМЕЦКАЕ
ГРАМАДСКА-КУЛЬТУРНАЕ ўЗАЕМАДЗЕЯННЕ:
ГІСТОРЫЯ, СУЧАСНАСЦЬ, ПЕРСПЕКТЫВЫ
BELARUSSISCH-DEUTSCHES GESELLSCHAFTLICH-
KULTURELLES ZUSAMMENTREFFEN: TRADITIONEN,
GEGENWÄRTIGER STAND UND PERSPEKTIVEN

Матэрыялы Міжнароднага “круглага стала” (29–30 красавіка 1996 г.)

БЕЛАРУСІКА
ALBARUTHENICA
7

Мінск
Цэнтр імя Ф.Скарыны
1996

ББК 71.4 (4 Бел)
Б 43
УДК 008 (486) (043.2)

Рэдаклегія:

Лідзія Кулажанка, кандыдат гістарычных навук;
Адам Мальдзіс, доктар філалагічных навук (адказны рэдактар);
Генадзь Цыхун, доктар філалагічных навук;
Захар Шыбека, кандыдат гістарычных навук

Надрукавана на сродкі
АКБ “Прыорбанк”

Падрыхтавана да друку за сродкі
доктара Іяхана Шлоотца (Берлін)

Дабрадзёі Міжнароднага “круглага стала”:
“Асанна”,

Мінскі Міжнародны адукацыйны цэнтр (ІВВ),
Фонд Фрыдрыха Эберга

Нападрыхтоўкай да друку працавалі:

Аксана Багдановіч, Таццяна Вашкевіч (набор),
Вольга Гапоненка (адказны сакратар), Васіль Ермаловіч (нямецкія тэксты),
Браніслава Котава (Карэктура), Яраслаў Мальдзіс (набор, вёрстка),
Вольга Сасноўская (нямецкія тэксты), Баляслаў Харкевіч (пераклады)

Заснавана ў 1993 годзе

Б $\frac{008000000-052}{М316(03)-96}$ 56-96

ISBN 5-343-01571-9

Выдавецкая ліцэнзія №

© Калектыў аўтараў, 1996

ПРЫВІТАННЕ

Albrecht Gottfried,

Außerordentlicher und Bevollmächtigter Botschafter
der Bundesrepublik Deutschland

ie gesellschaftlichen und kulturellen Beziehungen zwischen Belarus und Deutschland haben nach meiner Überzeugung eine sehr sehr lange Tradition. Sie ist nur in Vergessenheit geraten oder in der Sowjetzeit verschüttet worden. Wer erinnert sich denn noch auf Anhieb daran, daß sich z. B. im Großfürstentum Litauen die Städte Brest, Witebsk und Minsk des Magdeburger Stadtrechtes erfreuten? Oder wer weiß noch, daß ein Geiger aus dem Geschlecht der Jelskis, das vor den Toren der Stadt Minsk ein Pomestje besaß, um die Mitte des vorigen Jahrhunderts in Berlin, Darmstadt und Frankfurt am Main mit großem Erfolg aufgetreten ist? Ich bin überzeugt davon, daß wir die Vielfalt dieser Tradition im Zuge der Beschäftigung mit der belarussischen Geschichte, über die u. a. z. B. Astrid Sahm an der Universität Mannheim arbeitet, wieder neu entdecken werden.

Gegenwärtig verfügt das gesellschaftlich-kulturelle Zusammenwirken über sehr gute Voraussetzungen. Zum einen ist z. B. daran zu erinnern, daß jährlich mehr als einhundert Studenten und Wissenschaftler zu Aufenthalten nach Deutschland reisen. Im institutionellen Bereich kann sich das kulturelle Zusammenwirken auf die Arbeit des Goethe-Instituts in Minsk stützen. Gleichermaßen wichtig, ja vielleicht noch wichtiger, sind die zahlreichen privaten Kontakte, die sich im kulturellen Bereich entwickelt haben. Nehmen wir nur die Musik: Verschiedene Minsker Orchester arbeiten mit deutschen Gastdirigenten zusammen, was dazu führt, daß sie öfter als es sonst vielleicht der Fall wäre, zu Gastspielreisen nach Deutschland fahren und die hohe Qualität des belarussischen Musiklebens vorführen. Hinzu kommt, daß die Zusammenarbeit zwischen unseren beiden Völkern bei der Bewältigung der Folgen des Unglücks von Tschernobyl zahlreiche Kontakte geknüpft hat, die bewirken, daß unzählige Volkskunstensembles zwischen unseren beiden Ländern hin und her reisen. Die Perspektiven für die Zukunft sind gut und ermutigend. Vermutlich wird dabei die private gesellschaftlich kulturelle Zusammenarbeit eine zunehmende Rolle spielen. Außerdem wird das Zusammenwachsen Europas immer deutlicher im kulturellen Bereich spürbar werden.

Ich freue mich, daß Sie hier in der Internationalen Bildungs- und Begegnungsstätte, der Einrichtung, die ein deutscher, nicht staatlicher Verein geschaffen hat, Ihren runden Tisch durchführen und wünsche Ihnen viel Erfolg.

ГІСТАРЫЧНЫЯ ТРАДЫЦЫІ

Леанід Побаль (Мінск)

Да пытання аб узаемаадносінах славян і германцаў у старажытнасці

ядомыя даследчыкі старажытнасцей Т.Гамкрэлідзе і Вяч. Іваноў у сваёй двухтомнай манаграфіі абагулілі асноўныя звесткі, атрыманыя ў апошнія стагоддзі, зрабілі распрацоўкі, прынцыповымі з розных аспектаў, аб індаеўрапейцах і іх мове¹. Імі пераканаўча паказана, што славяне, германцы і многія іншыя асноўныя старажытныя народы Еўропы (у тым ліку грэкі, раманцы, кельты, албанцы, балты) маюць агульныя лінгвістычна-гістарычныя першапачатковыя карані. Гэтыя народы як адзіны магутны этнічна-культавы масіў сфармаваліся ў перыяд позняга каменнага (неаліта) і, магчыма, пачатку бронзавага веку ў вандроўна-жывёлагадоўчым укладзе жыцця — у стэпавых прасторах ад Падунаў'я на Захадзе да гор Гіндукуша на Усходзе.

Са сказанага вынікае, што ўсе славянамоўныя і германамоўныя народы Еўропы маюць многа агульных гістарычна-лінгвістычных, археолага-этнаграфічных рыс, якія на працягу тысячагоддзяў захоўваліся ў мясцовага насельніцтва на ўзроўнях рода-абшчынных утварэнняў, у “старажытных вёсках”. Такія старажытныя фарманні ў вялікай колькасці меліся на тэрыторыі Беларусі, таксама як і ў Германіі, наогул ва ўсіх асноўных еўрапейскіх народаў — ад часоў пераходу качэўнікаў-індаеўрапейцаў да аседлага ладу жыцця і заняткаў вытворчымі галінамі гаспадарчай дзейнасці, у межах апошніх пяці - трох тысяч год. У той ці іншай ступені гэта адлюстравана ў адпаведных пісьмовых, археалагічна-этнаграфічных, культува-міфалагічных, фальклорных крыніцах, вынікае пры тыпалагічна-статыстычным вывучэнні старажытнаэтнаграфічных (археалагічных) дадзеных, рэчаў матэрыяльнай культуры вякоў познекаменнага, бронзавага, жалезнага і больш позніх перыядаў на Еўрапейскім кантыненте.

З наўных гістарычных дадзеных вядома, што цікавасць да зямель сучаснай Беларусі, Прыпяцкага Палесся, да мясцовых старажытнасцей, у тым ліку і антычнага часу, праявіў немец І.В.Мюлер, які адбыў падарожжа па Беларусі ў 1787 г. і атрыманыя звесткі ўвёў у навуковы ўжытак праз пяць год². Напрыклад,

¹ Гамкрэлідзе Т.В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Тбилиси, 1984. В 2 т.

² Möller J.W. Reise von Wolhynien nach Cherson in Rußland im Jahre 1787. Hamburg, 1802. S. 34.

ім было запісана, што тут знаходзяць рымскія імператарскія манеты, якія “адковваюць на Прыпяці”. У тых часы гэта была значная інфармацыя, паколькі ў еўрапейскай гістарыяграфіі раней такіх звестак, як сведчаць даступныя мне працы, не мелася. На надрукаванай карце падарожнікам быў пастаўлены ўмоўны знак пра месца знаходак антычных манет: на левым беразе р.Прыпяці. Гэтая мясціна, прыкладна, лакалізуецца на тэрыторыі сучаснага Калінкавіцкага раёна Гомельскай вобласці. Варта адзначыць, што на прыведзеныя вышэй дадзеныя, а таксама на іншыя, пазнейшыя звесткі аб знаходках атрычнага імпарту ў межах нашай рэспублікі, спасылаліся гісторыкі як айчынныя, так і зарубежныя³. На жаль, у інфармацыі аб знаходках рымскіх манет на беразе Прыпяці не ўказаны канкрэтныя населеныя пункты, дзе яны “адковваліся” і захоўваліся. Не выключана, што пэўныя звесткі маюцца ў архіўных матэрыялах І.В.Мюлера.

Па гістарычных дадзеных і асабліва пры археалагічных доследах устаноўлена, што практычна ў межах усяго “славянскага свету”, у тым ліку і ў сучаснай Беларусі, таксама як і ў межах лакалізацый “германамоўных” народаў, у той ці іншай ступені выяўляюцца рымскія імпарты, у тым ліку і, манетна-рэчавыя скарбы, асобныя манеты Рымскай дзяржавы, а таксама больш ранняя Грэцыі. Па ўсіх гэтых пытаннях ёсць вялікая еўрапейская літаратура. Можна, напрыклад, адзначыць працу гісторыка Е.Шымека⁴. У межах Беларусі, трэба асабліва падкрэсліць, шырока распаўсюджаны рымскія імпарты, у тым ліку і манетныя — рэспубліканскія, імператарскія. Сюды яны ішлі як з басейна Чорнага мора, так і праз землі, населеныя германцамі. Пунктаў знаходак налічваецца да сотні.

Паўсюль з мясцінамі рымскага імпарту звязаны паселішчы ўмоўна названага “позняга этапа зарубінецкай культуры”. Такія старажытныя археалагічныя помнікі маюцца ва ўсёй Беларусі, у тым ліку і на берагах Прыпяці. І тых рымскія імператарскія грошы, аб якіх гаварылася, што іх адковваюць на берагах названай ракі, таксама не маглі не быць звязаныя менавіта з мясцінамі “старажытных вёсак”. Абагульняючыя звесткі аб такіх рэчавых крыніцах, археалагічных помніках прыводзяцца ў працах аўтара⁵.

На развіццё як славян, так і германцаў аказалі ўплыў культуры Грэцыі, Рыма, Візантыі. Але найперш нас збліжае індаеўрапейская агульнасць.

³ Шафарик П.И. Славянские древности. М., 1838. Том.1. Кн. 3. С. 247; Wiberg C.F. Der Einfluss der Norden durch den Handelsverkehr. Hamburg. 1867. S. 93, 132; ён жа. De klassiska folkens förlindesse med Norden och inflytande på dess civilisation. Ett bidrag till Östersjöländernas kulturhistoria. Stockholm, 1868. S. 25. № 9.

⁴ Šimek Emanuel. Velká Germanie Klaudia Ptolemaia. Brno, 1953. Õ. IV.

⁵ Поболь Л.Д. Археологические памятники Белоруссии: Железный век. Мн., 1983; ён жа. Славянские древности Белоруссии. В 3 кн. Мн., 1971, 1973, 1974; ён жа. Strittige Fragen zur Geschichte der Stdmm der Zarubincy-Kultur // Zeitschrift für Archdologie. 1975. 2. S. 208–234; ён жа. Ранние средневековые древности Белоруссии (II–IX вв.) // II. Internationaler Kongress für Slavische Archdologie. Berlin, 24–28 August 1970. Bd. III. 1973. S. 490–500. Tafel 18; ён жа. Skarb metalowych pasyw z okresu rzymskiego odkryty w miejscowości Krasnyj Bor (BSRR) // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 1972. Tom XXXVII. Zeszty 2. S. 115–138.

Генадзь Сагановіч (Мінск)

Сярэдневяковая Беларусь у пасляваеннай нямецкай гістарыяграфіі

к Остфоршунг у цэлым, так і нямецкая навуковая гістарыяграфія Усходняй Еўропы ў прыватнасці прайшлі больш чым стогадовы шлях. Яшчэ ў 1892 г. ў Берлінскім універсітэце была заснавана першая асобная кафедра ўсходнеславянскай гісторыі, якую ўзначаліў вядомы вучоны Тэадор Шыман. Аднак за гэты час яшчэ, здаецца, ніхто не задаваўся пытаннем, якое ж месца ў працах Остфоршунга займала Беларусь, і як яна ў іх бачылася. Спрабуючы сцісла высвятліць гэта, я абмяжоўваюся пакуль найноўшым перыядам нямецкага ўсходазнаўства і разглядаю толькі асноўныя працы, датычныя сярэдневяковай (у шырокім сэнсе слова, г.зн. да XVIII ст.) Беларусі.

Трэба адразу адзначыць, што пасляваенныя часы былі складанымі для Остфоршунга. Гэта абумовілі як агульны ўнутраны крызіс нямецкай дзяржавы, так і старых кадраў, якія нярэдка сталі ахвярамі вайны. Да прыкладу, толькі ў 1959-1970 гг. такія вядучыя гісторыкі як Ганс Кох, Ганс Юберсбергер, Гайнрых Шмід, Вернер Маркерт, Паўл Ёгансен і Горст Ябланоўскі, увогуле адышлі ад усходне-еўрапейскай тэматыкі. На фоне таго, што па гісторыі Расіі, Украіны, Літвы і Латвіі ў паваенныя часы даволі часта выдаваліся не толькі асобныя, але і калектыўныя даследаванні¹, у дачыненні да Беларусі можна было б канстатаваць, што прысвечаныя ёй самастойныя гістарычныя працы гэтага часу проста невядомыя. Праўда, ёсць адно шчаслівае выключэнне — кніга згаданага Горста Ябланоўскага “Заходняя Русь паміж Вільняй і Масквой”². Гэта яго габілітацыйная дысертацыя ў Свабодным універсітэце Берліна, выдадзеная ў 1955 г., — праца ў многіх адносінах паказальная, класічная, вартая асобнай увагі.

Яшчэ ніхто з нямецкіх гісторыкаў так грунтоўна не вывучаў грамадства сярэдневяковай Беларусі, як Ябланоўскі. Паставіўшы мэтай даследаваць палітычнае становішча ўсходнеславянскага насельніцтва ў Вялікім Княстве Літоўскім XV ст., ён дасканала прааналізаваў беларуска-літоўскія летапісы, паколькі палітычныя тэндэнцыі фіксаваліся найперш у іх. У выніку нямецкі гісторык атрымаў не толькі цэлую шкалу меркаванняў, але і жывую карціну рэлігійных узаемаадносін, і шмат іншых цікавых назіранняў. Вучоны паказаў, што ў тым канкрэтным часе і на трыторыі так званай Заходняй Русі прамаскоўскай арыентацыі насельніцтва не існавала, што узаемаадносіны паміж рознымі канфесіямі, а таксама паміж уладай і праваслаўнай царквой у ВКЛ характарызаваліся тале-

¹ Гл. напр.: Torke H. Lexikon der Geschichte Russlands. München, 1985; Russen und Russland aus deutscher Sicht, IX–XVII. Jh. München, 1985; Rhode G. Kleine Geschichte Polens. Darmstadt, 1965; Wittram R. Baltische Geschichte. München, 1954; Kappeler A. Kleine Geschichte der Ukraine. München, 1994.

² Jablonowski H. Westrussland zwischen Wilna und Moskau: Die politische Stellung und die poleteschen Tendenzen der russischer Bevölkerung des Grossfürstentums Litauen im XV. Jh. Leiden, 1955.

рантнасцю. Ён адзначыў таксама, што Літва і Русь у XV ст. не аддзяляліся выразнай нацыяльнай мяжой. Ці не гэта выклікала незадаволенасць у Літве, бо літоўскі гісторык М. Ючас выступіў з амаль цалкам адмоўнай рэцэнзіяй на кнігу Ябланоўскага³. Між тым нямецкага вучонага тут цыжка папракаць у недакладнасці ці неаб'ектыўнасці.

Іншая справа — тэрміналогія. Ябланоўскі лічыў немагчымым выкарыстоўваць у дачыненні да рэалій XV ст. назвы “Беларусь” або “Украіна”, паколькі іх не ведаюць летапісы, і таму называў славянскія землі ВЛК — Руссю, а насельніцтва — “рускім”. Гэта даўняя праблема пошуку адэкватнага тэрміна ў дачыненні да сярэднявечковай Беларусі. Прыкладна з Першай сусветнай вайны Остфоршунг карыстаўся вызначэннем “*Weissruthenien*” — лацінізаванай формай назвы Беларусь, якая была і гістарычнай, і зручнай, бо не ўносіла двухсэнсоўнасці. Аднак пасля Другой сусветнай вайны такая форма стала паступова замяняцца назвай *Weissrussland*, а замест *Rus'* пачалі пісаць *Altrussland* або проста *Russland*, што практычна цалкам замацавалася цяпер як ў гістарычнай, так і ў палітычнай літаратуры. Аднак адна насельніцтва, якое раней называлася *Weissruthenen*, цяпер мае назву *Weissrussen*, *Westrussen* або нават *Russen*, як, напрыклад, у Ябланоўскага. Гэта недапушчальная падмена, пры якой словы *Russland* і *Altrussland* успрымаюцца як азначэнні сучаснага рускага народа на розных этапах яго развіцця, што зусім не адпавядае рэальнай гісторыі. Не выпадкова другі вядомы нямецкі ўсходазнавец Готгарлд Родэ, які сам паслядоўна карыстаўся тэрмінам *Weissruthenien*, высока ацаніўшы кнігу Ябланоўскага, тым не менш слухна адзначыў, што неабазнаны чытач атрымае скажонныя ўяўленні, калі яму продкаў сучасных беларусаў і ўкраінцаў назавуць “рускімі” (*Russen*).

У свой час па ўказанай праблеме ў нямецкамоўнай гістарыяграфіі прайшла цэлая дыскусія. У якасці аднаго з выхадаў прапаноўвалася ў дачыненні да сярэднявечковых жыхароў цяперашняй Беларусі і Украіны ўжываць тэрмін *Reussen*, — менавіта тую форму, якую выкарыстоўвалі ў гэтым сэнсе нямецкія храністы⁴. Аднак і ён не прыжыўся. Апошнія прыклады дастасавання назвы *Weissruthenien* да сучаснай Беларусі сустракаюцца ў нямецкай гістарыяграфіі 1960-х гадоў. Толькі ў англамоўных выданнях, звязаных з коламі ўкраінскай эміграцыі, надалей захоўваецца тэрмін *Rus'* (дастаткова глянуць апошнія нумары часопіса *Harvard Ukrainian Studies*).

Калі мець на увазе гісторыкаў маштабу Горста Ябланоўскага, якія пісалі пра сярэднявечковую Беларусь, неабходна назваць і Курта Форстройтэра, Гюнтэра Шцёкля, Манфрэда Гельмана, якія таксама належаць да старога пакалення ўсходазнаўцаў. На жаль, ніводзін з іх не апублікаваў па гісторыі Беларусі асобных прац, але яны закраналі яе ў даследаваннях, прысвечаных суседнім наро-

³ Ючас М. Старыя взгляды в новой книге о Великом Княжестве Литовском // Труды Академии наук Лит. ССР. Сер. А. 1958. № 1. С. 133–134.

⁴ Гл. напр.: Weczerka H. Die Südostbeziehungen der Hanse // Die Hanse und der Deutschen Orden / Hrsg. von N. Angermann. Lüneburg, 1990. S. 117–132.

дам. Так, К.Форстройтэр у манаграфіі “Прусія і Расія ад пачатку Нямецкага Ордэна да Пятра Вялікага”⁵ паказвае адносіны ордэнскай дзяржавы з ВКЛ, у тым ліку з Беларуссю, называючы яе жыхароў “рутэнамі”. Аўтар асвятляе таксама гандаль, міграцыі насельніцтва і культурны ўплыў немцаў, дэманструючы пры гэтым добрае веданне гістарычнай геаграфіі Беларусі. Многія пытанні беларускай гісторыі былі закрануты ім і ў кнізе “Нямеччына і Літва ў Сярэднявекі”⁶, асабліва што датычыцца рэцэпцыі магдэбургскага права ў захаднебеларускіх гарадах. З тэксту Форстройтэра хацелася б прывесці некалькі цікавых выказванняў: “Канцылярскай (Amtsprache) мовай у Літве была мова беларуская”⁷; “Вільня — на ўзмежжы беларускай этнічнай тэрыторыі (Volksboden)”⁸; “Нямецкае ў Беларусі яшчэ зусім не даследавана”.

Гюнтэр Шцёкль, вядомы спецыяліст па гісторыі Расіі⁹, шэраг даследаванняў прысвяціў усходнім славянам у цэлым. У многіх сваіх працах ён непазбежна сутыкаўся з гісторыяй Беларусі і Украіны, спыняючыся, у прыватнасці, на паходжанні і значэнні назвы Русь. Шэраг тэзісаў гэтага вучонага датычыцца непасрэдна гістарычных лёсаў Беларусі. Цікавая, напрыклад, яго ацэнка Крэўскай уніі ў працы па гісторыі Расіі. Шцёкль лічыць яе своеасаблівай мяжой, якая перакрэсліла рэальныя шансы ВКЛ стаць чыста ўсходнеславянска-праваслаўнай дзяржавай і пад сваім лідэрствам палітычна аб’яднаць усю Русь. Прыняцце лацінскай формы хрысціянства дынастыяй і народам Літвы падарвала давер да аб’яднальнай праграмы вялікіх князёў літоўскіх з боку Русі і прывяло да канфесійнага расколу. Культурна-рэлігійны антаганізм у дзяржаве Ягайлавічаў вырашаўся спачатку асіміляцыяй, а потым — выдзяленнем асобных канфесійных і культурных частак, у выніку чаго і з’явіліся дзве новыя нацыі — беларусы і ўкраінцы — сцвярджае вучоны¹⁰. Гэтыя арыгінальныя разважанні здаюцца, аднак, празмерна схематычнымі, асабліва ў дачыненні да апошняга тэзіса.

Буйнейшы на Захадзе літуаніст Манфрэд Гельман таксама закранаў Беларусь толькі ў сувязі з гісторыяй Літвы і Ордэна або немцаў у Падзвінні. У яго манаграфіі пра сярэднявековыя Інфлянты падрабязна асвятляюцца іх стасункі з Полацкам¹¹. У сваіх шматлікіх працах, прысвечаных гісторыі ВКЛ, у тым ліку ў кароткім сінтэзе гісторыі Літвы¹², які вытрымаў ўжо чатыры выданні, гэты ву-

⁵ Forstreuter K. Preussen und Russland von den Anfängen des Deutschen Ordens bis zu Peter dem Grossen. Göttingen, 1956.

⁶ Forstreuter K. Deutschland und Litauen im Mittelalter. Köln; Graz, 1962.

⁷ Forstreuter K. Preussen und Russland... S. 227.

⁸ Тамсама. С. 201.

⁹ Ужо шэсць разоў перавыдавалася яго сінтэз. “Russische Geschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart”.

¹⁰ Stökl G. Der Russische Staat im Mittelalter und Früher Neuzeit. Wiesbaden, 1981. S. 284–285.

¹¹ Hellman M. Das Lettenland im Mittelalter: Studien zur ostbaltischen Frühzeit und lettischen Stammesgeschichte, insbesondere Lettgallens. Münster; Köln, 1954.

¹² Hellman M. Grundzüge der Geschichte Litauen und des Litauischen Völkes. Darmstadt, 1990.

чыны непазбежна выходзіў і на беларускае мінулае. Аднак Гельману уласцівы выразна літвацэнтрычныя погляды. Напрыклад, у кнізе пра літоўскі народ ён разглядае ВКЛ як монакультурную дзяржаву. Скрозь фігуруюць толькі “Літва”, “літоўцы”, “літоўскі”. Дзяржаўную мову ВКЛ ён называе “заходнерускай канцылярскай”, а згадваючы Ф.Скарыну (мімаходзь, пасля Мажвідаса) наогул не ўказвае яго этнакультурную належнасць¹³. У артыкуле пра гістарычнае значэнне ВКЛ тэрыторыя Беларусі і яе гарады называюцца не інакш як “усхонія вобласці ВКЛ”, або “усходнія праваслаўныя вобласці, што трапілі пад літоўскае панаванне”. Гаворачы пра значэнне ВКЛ для Еўропы, вучоны, у прыватнасці, сцвярджае, што, адасобіўшы ўсходнеславянскія землі ад ранейшай Кіеўскай Русі, яно стварыла прастору для з’яўлення двух уласна ўсходнеславянскіх народаў — беларусаў і ўкраінцаў¹⁴. Значэнне дзяржавы для этнатворчага працэсу тут відавочна перабольшана.

З сэрэгу найбольш значных прац, якія датычацца і Беларусі, можна ўказаць яшчэ манаграфію Клаўса Цэрнака “Грамадскія народныя сходы ў усходніх і заходніх славян”, прысвечаную гісторыі веча. У ёй вучоны даследаваў таксама Смаленскае і Полацка-Мінскае княствы, выдзеліўшы іх у пераходную зону¹⁵. У якасці адной з высноў праводзіцца думка, што ў Полацку ніколі не магла сфармавацца моцная княжацкая ўлада, і што з пачаткам літоўскага панавання веча страціла ранейшыя функцыі і значэнне.

Варта згадаць яшчэ грунтоўную працу Г.Родэ аб усходніх межах сярэднявечнай Польшчы, дзе асвятляюцца і некаторыя пытанні, што датычацца гістарычнай геаграфіі Заходняй Беларусі¹⁶.

Нарэшце — сінтэзы, падручнікі і дапаможнікі. Сярод найбольш вядомых, дзе разглядаецца і Беларусь, трэба згадаць “Падручнік па гісторыі Расіі”¹⁷, а таксама дапаможнік “Немцы і іх усходнія суседзі”¹⁸. У першым пра сярэднявечковы перыяд (да 1569 г.) напісаў Манфрэд Гельман, а палітычную гісторыю XVII ст. выклаў Клаўс Цэрнак, які, на жаль, нават апісваючы вайну Маскоўскага царства супраць Рэчы Паспалітай, амаль цалкам пакінуў Беларусь па-за ўвагай. У рэдкіх згадках фігуруе, дарэчы, *Westrusland*, *westrussische Geschechte*¹⁹, хоць у XVII ст. Беларусь як суб’ектыўна, так і ў аб’ектыўным плане ўжо дастаткова выразна адрознівалася ад Расіі. У кнізе пра ўсходніх суседзяў Нямеччыны беларускаму

¹³ Hellman M. Grundzüge der Geschichte Litauen und des Litauischen Völkes. S. 71.

¹⁴ Hellmann M. Die geschichtliche Bedeutung des Grossfürstentums Litauen //Saeculum. 1958. Bd. 9. S. 109.

¹⁵ Zernack K. Die bürgerlichen Volksversammlungen bei den Ost-und Westslaven. Studien zur verfassungsgeschichtlichen Bedeutung des Vene. Wiesbaden, 1967. S. 117–125.

¹⁶ Rhode G. Die ostgrenze Polens. Bd. 1 (Bis 1401). Köln; Graz, 1955.

¹⁷ Handbuch der Geschichte Russlands. Bd. 1. Bis 1613. Stuttgart, 1981, 1989; Bd. 2. 1613–1856. Stuttgart, 1986.

¹⁸ Die Deutschen und ihre ostlichen Nachbarn: Ein Handbuch / Hrsg. von V.Aschenhanner und and. Frankfurt am. Main, 1967. S. 94–95.

¹⁹ Handbuch der Geschichte Russlands, Bd.2. S. 131.

народу адведзена адна няпоўная старонка. Заўважыўшы, што беларусы вельмі падобныя да ўкраінцаў, аўтар, Гюнтэр Шцёкль, адзначыў, прынамсі, два моманты, якія адрознівалі іх гістарычны шлях: тое, што беларусы не мелі свайго казачтва, і тое, што ў іх не было свайго П’емонта накшталт Галіччыны ў украінцаў.

У абагульняючым “Свет славян”²⁰, яго другім томе, сярод рускіх і ўкраінцаў таксама знайшлі свае месца беларусы. Нарыс пра іх (крыху больш, чым 10 старонак) напісаў Пэтэр Шайбэрт. Але гэта — выданне папулярнае, разлічанае на шырокага чытача, і трактоўкі мінулага Беларусі ў ім нічым асаблівым не вызначаюцца, бо аўтар абавіраўся на кнігі Ябланоўскага, Вакара і Гельмана. Мапаграфія Ябланоўскага, дарэчы, заканамерна стала падставай практычна для ўсіх нямецкіх гісторыкаў, хто нешта пісаў пазней пра Беларусь. Але такіх публікацый удалося знайсці не многа. У цэлым у нямецкіх выданнях выяўлена каля паўтара дзесятка артыкулаў, у якіх ідзе размова і пра сярэдневяковую Беларусь. Найчасцей гэта часопіс “Zetschrift fur Ostforschung”, перайменаваны нядаўна ў “Zeitschrift fur Ostmitteleuropa-Forschung”, “Jarbucher fur Geschichte Osteuropas” або іншыя перыёдыкі, у якіх увага на Беларусь (яе тэрыторыю) звяртаецца ў сувязі з даследаваннямі гісторыі Інфлянтаў, Літвы, Ганзы і Ордэна ці заходніх цывілізацыйных уплываў²¹.

Рэзюмуючы, адзначу тое агульнае, што характэрна для нямецкай навуковай літаратуры беларусазнаўчага накірунку. Пры высокім метадычным узроўні і аб’ектыўнасці, пры грунтоўнасці даследаванняў нельга не заўважыць іх вузкую гістарыяграфічную базу. Прычым практычна не выкарыстоўваліся ўласна беларускія даследаванні, асабліва новыя, што, калі ўлічыць нацыянальную занягаванасць кожнай грамадскай навукі, не магло не ўплываць на нямецкае бачанне Беларусі, а часам выяўлялася і ў недастатковым валоданні фактаграфічным матэрыялам. Затое пры асвятленні ўзаемаадносін Ордэна або Ганзы з суседнімі суседзямі ў нямецкіх публікацыях выкарыстоўваецца надзвычай багатая, часта зусім новая для беларускіх гісторыкаў фактура. Другая асаблівасць павяненнай нямецкай гістарыяграфіі заключаецца ў тым, што калі Беларусь у ёй і трапляла ў поле ўвагі, дык толькі як тэрыторыя падзей, даследаваных у сувязі з іншымі пазнавальнымі мэтамі. Пасля вайны ўласна Беларусь яшчэ ніводнага разу не выступала ў якасці самадзятковага аб’екта Остфоршунга, а выключна беларусазнаўчыя працы, якія былі ў першай палове XX ст.²², наогул не з’яўляліся.

²⁰ Die Welt der Slawen. Bd. 2. Russen-Weissrussen-Ukrainer / Hrsg. von H.Kohn. Frankfurt am Main, 1962. S. 209–225.

²¹ Гл. у прыватнасці: Wagner O. Reformation und Orthodoxie in Ostmitteleuropa im XVI Jn. // Zfo. 1986. Bd. 35; Laur W. Überlegungen zur Herkunft des Wisseweldes (Vsevolod) von Gerzike // Тамсама; Dircks B. Russisch-livländische Beziehungen in der zweiten Hälfte des 13. Jh.s // Jahrbuch des baltischen Deutschtums, 1986. Bd. 33; Weizsackir W. Das Deutsche Recht als Aufbaufaktor des Ostens // Der Deutsche Osten und das Abendland: Eine Aufsatzreihe / Hrsg. V.H.Aubin. München, 1953; і інш.

Зрэшты, гэта не павінна здзіўляць, калі ўлічыць тое, што ў той перыяд савецкая Беларусь сама ніяк не выяўляла сябе як суб'ект рэальнай гісторыі.

Трэба прызнаць, аднак, што нават тыя нешматлікія выданні нямецкіх вучоных, у якіх так ці інакш апынулася пад увагай сярэдневяковая Беларусь, да гэтага часу мала засвойваліся беларускай гістарычнай навукай. Для нас яны застаюцца важнымі, каштоўнымі найперш з пункту гледжання метаду.

²² Jäger W. (Hr.). Weissruthenien. Berlin, 1919; Rhode G. Die Weissruthenen // Jahrbuch des Osteuropa-Institut zu Breslau. 1941. Bd. 2; Engelgardt F. Weissruthenien: Volk und Land. Berlin, 1943.

Алег Трусаў (Мінск)

Рэйнскі каменны посуд у Беларусі

другой палове XVI ст. на тэрыторыі Рэйнскай вобласці ў гарадах Кёльне, Фрэхене, Рэрэне і Зігбургу пачалася вытворчасць новага тыпу керамічнага посуду, які потым атрымаў назву “рэйнскі” або “каменны посуд”. Для яго абпалу былі патрэбны вельмі высокія тэмпературы. Пакрываўся гэты посуд саяльнымі глазурамі, якія ўтвараліся ў час абпалу, калі ў печ засыпалі соль. Сода, якая ўваходзіла ў склад солі, пры гэтым спалучалася з вокісцю алюмінія і сілікатамі. У выніку ўтваралася тонкая і моцная абалонка на знешняй паверхні керамічнага начыння. Формы посуду ствараліся па арыгінальных праектах, якія характарызуюць асобныя керамічныя цэнтры вытворчасці. Дэкор наносілі на начынне перад абпалам прасаванымі ў мадэль арнаментамі. Таксама ўжывалі графіроўку паверхні або выціскалі ўзор з дапамогай драўляных штампай.

Вырабы з Кёльна і Фрэхена пакрывалі светла-карычневай або жаўтаватай глазурай. Тут склаўся асартымент усяго нямецкага каменнага посуду. У першую чаргу гэта “штурцбехеры” (кубкі з накрыўкай), “куфлі з варонкападобным вусцем, шарападобныя збаны з нізкапасаджанай гарлавінай”, “збаны з выявай барадатага чалавека” і іншыя віды посуду. Вырабы з гораду Рэрэна спачатку пакрываліся карычневай глазурай, але пазней, у канцы XVI ст., мелі шэрую бліскучую паверхню або сінюю глазуру.

Зігбургская кераміка ў выніку асобай якасці гліны пасля абпалу заставалася белай або крыху зеленаватай. Пасля 1590 г. выраб каменнага посуду распачаўся ў г. Вестэрвальдзе. Тут выраблялі кераміку з шэрай каменнай масы, пакрытай сіняй глазурай (так зв. “блауверк”).

Прычым у XVII ст. фігурныя сцэны ўсё болей і болей замяняюцца пры аздабленні мясцовага каменнага посуду на розныя арнаментальныя матывы. У XVII ст. акрамя Рэйнскай вобласці адпаведную каменную кераміку выраблялі ў

Баварыі — у г. Крэйсене. Разам з рознага тыпу збанамі, там, пачынаючы з 1640 г. сталі рабіць фляжкі шматвугольнай формы. Посуд з Крэйсена быў або пакрыты карычневай глазурай, або яго распісвалі эмалевымі фарбамі розных колераў¹.

Пад час раскопак на тэрыторыі беларускіх гарадоў і замкаў кавалкі рэйнскага каменнага посуду знаходзяць шмат у якіх месцах. У сярэднім колькасць знойдзеных фрагментаў вагаецца ад 3–5 да 10–15. Знойдзеныя кавалкі належаць да высокіх (да 35 см.) куфляў цыліндрычнай формы (Лідскі, Мірскі замак, Гродна і Мінск), збаноў з шарападобным тулавам і вузкім горлам са злівам (Мірскі замак, Мінск), аб’ёмнага (да 50 см. вышынёй) тарнага начыння з вузкім горлам і трыма парамі папярочных ручак на тулаве (Мірскі і Гальшанскі замкі) і керамічных бутэлек вышынёй да 30 см., што часам мелі петлепадобную ручку.

Кавалкі збаноў і куфляў, знойдзеныя ў сляях канца XVI–XVII стст. у Гродне², Віцебску³, Мінску⁴, Мірскім і Любчанскім замках, сведчаць, што посуд быў зроблены з шэрай масы і пакрыты сіняй глазурай. Па свайму ўзору ён стаяў бліжэй да вырабаў з Вестэрвальда. Фрагменты тарнага начыння з Мірскага і Гальшанскага замкаў, а таксама збаноў з цёмна-карычневай глазурай указваюць на належнасць вырабаў хутчэй за ўсё майстрам з Рэрэна. Збан з выявай партрэта чалавека ў медальёне з манаграмай з Мірскага замка зроблены або ў Фрэхене, або ў Кёльне ў XVI ст. Белы куфель з бясколернай глазурай, аздоблены выявай ільвінай пысы, які знойдзены ў Лідскім замку ў слаі сярэдзіны XVII ст., мог паходзіць з майстэрняў Зігбурга. Бутэлькі, пакрытыя чырвона-карычневай ці цёмна-карычневай глазурай з Мсціслава, Мірскага замка і Мазыра, маюць аналагі з вырабамі з Рэрэна.

Варта адзначыць, што ў сляях XVIII–XIX стст. на тэрыторыі беларускіх гарадоў трапляюцца і падробкі пад нямецкі каменны тавар. У першую чаргу гэта розныя тыпы керамічных бутэлек, зробленых у Рызе. Пакрыты яны чырвона-карычневай глазурай і маюць арнамент у выглядзе неахайна пракрэсленых медальёнаў. Часам сустракаецца і надпіс “Selter”⁵.

Гэтыя знаходкі сведчаць аб моцных гандлёвых сувязях паміж Беларуссю і Германіяй у XVI–XVIII стст. Значная частка каменнага посуду магла трапіць на Беларусь праз рукі ганзейскіх гандляроў, якія актыўна працавалі ў балтыйскім рэгіёне. Гэта пацвярджаюць і знаходкі рэйнскай керамікі на тэрыторыі Пскова⁶, горада цесна звязанага з нямецкім ганзейскім саюзам.

¹ Большая иллюстрированная энциклопедия древностей. Прага, 1984. С. 160.

² Здановіч Н., Краўцэвіч А. Старажытны цэнтр Гродна // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. 1985. № 1. С. 39.

³ Ляўко В.М. Гандлёвыя сувязі Віцебска ў XV–XVIII стст. // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. 1983. № 3.

⁴ Здановіч Н., Собаль В. Ляпілі мінскія ганчары // Мастацтва Беларусі. 1990. № 8. С. 74–75.

⁵ Здановіч Н.І., Трусаў А.А. Беларуская паліваная кераміка XI–XVIII стст. Мн., 1993. С. 65.

⁶ Белецкий С.В. О рейнской керамике в Пскове // Советская археология. 1978. № 2.

Андрей Киштымов (Минск)

Германские капиталы и немецкие предприниматели в экономике Беларуси XIX — начала XX в.

елорусско-немецкие экономические связи имеют многовековую историческую традицию. Она заключается не только в торговых контактах, но и охватывает более широкий спектр экономического сотрудничества — от переноса новых технологий до личного вклада в развитие экономического потенциала белорусских и немецких земель. В эпоху средневековья торговые пути на Беларусь были хорошо известны ганзейским купцам. Ф.Скорина продолжил дело Н.Гутенберга. Уроженец Новогрудского повета С.М.Аскерка давал экономические советы прусскому королю. Немаловажное значение для установления стабильных экономических связей имело и наличие общих границ между германскими землями и государствами и державами, в состав которых входили белорусские земли — Великим Княжеством Литовским, Речью Посполитой и Российской империей.

В белорусско-немецких экономических связях XIX — начала XX в. можно выделить три уровня. Во-первых, это межгосударственные отношения Российской империи и Германии (до ее объединения — преимущественно Пруссии) и их влияние на развитие народного хозяйства белорусских губерний. Во-вторых, это место, которое занимала Беларусь во внешней торговле с Германией. В-третьих, это непосредственное ведение экономической деятельности подданными немецких государств на белорусской земле.

Межгосударственные российско-германские отношения создавали общую рамку, в которой реализовались белорусско-немецкие экономические связи. Главным образом непосредственное влияние на них оказывала таможенная политика двух соседних государств — Российской империи и Королевства Пруссии. Она менялась на протяжении более чем столетнего периода, иногда складывалась весьма сложно и даже доходила до так называемой таможенной войны (1893–1894 гг.).

Таможенная политика сказывалась не только на внешней торговле, но и на развитии системы путей сообщения. Например, таможенные разногласия привели в первой четверти XIX в. к мысли соединить Неман и Вислу водным путем в обход прусских земель. Так родился проект Августовской водной системы на стыке белорусских и польских губерний. Ее строительство велось в 1824–1839 гг. Общие затраты на него составили более 2 млн.руб. До постройки железных дорог по Августовской системе проходило до 400 судов в год, после их проведения на ней сохранился сплав леса.

Железнодорожное строительство в белорусских губерниях также стало проблемой межгосударственной политики. В 1861 г. Общество Кенигсбергско-Лыцкой железной дороги через бывшего наместника в Царстве Польском Горчакова предложило царскому правительству продолжить эту дорогу до Гродно, а в

перспективе — и до Пинска. затем это предложение было повторено прусским посланником в Петербурге и Восточно-Прусским Обществом железных дорог. Этот вопрос самым тщательным образом обсуждался на заседаниях Комитета железных дорог, пока, наконец, 10 ноября 1867 г. не было принято положительное решение, но с предварительными условиями: новая железнодорожная линия должна соответствовать организационным и техническим нормам российских железных дорог, а ее проведение от прусской границы до Белостока не должно опережать постройку железнодорожной линии от Белостока до Брест-Литовска. К этому времени была уже подписана русско-прусская конвенция о прямом железнодорожном товарном сообщении (1866 г.). Вариант, предложенный Комитетом железных дорог, вероятно не устроил прусскую сторону, а вскоре, в 1873 г., Брест с Граево на прусской границе соединила 199-верстная железная дорога, построенная российским акционерным обществом¹.

В целом, развитию устойчивых экономических связей между белорусскими губерниями и немецкими землями безусловно способствовало наличие прямых водных путей сообщения, дополненных во второй половине XIX в. железными дорогами.

Во внешней торговле Российской империи в начале XIX в. на первом месте стояла Великобритания, на втором — Германия, к концу века они поменялись местами. Вывоз из России в Германию составлял в 1898 г. 25 процентов экспорта, импорт из Германии — 32 процента импорта России².

Почти монопольное место в лесной торговле с Германией принадлежало Беларуси. Этому способствовали лесные ресурсы белорусских губерний и сравнительная дешевизна и удобство доставки лесного товара по водным путям на Германские лесные рынки. Так, в начале XX в. около 93,5 процента всех лесных товаров ввозилось в Германию из Российской империи по водным путям³.

Спрос на белорусский лес рос непрерывно. Начиная с последней трети XIX в. начала складываться довольно стройная система белорусского лесного экспорта в Германию. Не в последнюю очередь это связано со значительным расширением лесной торговли после отмены в 1868 г. вывозной пошлины на лес.

Из бассейна Немана лес сплавлялся в Тильзит и Мемель. Белорусское Полесье в основном ориентировалось на Западный Буг и далее, по Висле, лес шел на Бромберг и Данциг. В Бромберге, в частности, находились конторы главных лесоторговых фирм Берлина и Штетина, которые скупали привезенный туда лес и отправляли его далее. Цены на лес в Данциге были примерно на треть выше, чем в Мемеле.

Кроме прямого сплава по рекам, белорусский лес шел в Германию и через балтийские порты Российской империи (в 1909 г. это составило около 38 про-

¹ Российский государственный исторический архив (Далее: РГИА), ф. 1272, оп. 1, д. 20, лл. 5–6, 33–33 об.

² Сборник сведений по истории и статистику внешней торговли России. Под ред. В.И.Покровского. СПб., 1902. Т. 1. С. XXXVIII, XXXIX.

³ Фаас В.В. Русско-германская лесная торговля. СПб., 1910. С. 40.

центов от общего экспорта леса из России). При этом из семи балтийских портов (Петербург, Кронштадт, Ревель, Пернов, Рига, Виндава, Либава) около половины лесного экспорта приходилось на Ригу, куда, в свою очередь, в основном сплавлялся лес с белорусского Подвинья и из бассейна Березины по Березинской водной системе⁴. Из Архангельского порта вывоз лесных материалов в Германию не производился.

В отечественной историографии факт вывоза из Беларуси в огромных количествах сырого, необработанного леса часто используется в качестве тезиса, якобы доказывающего техническую отсталость белорусской экономики. Такая точка зрения является ошибочной. Дело в том, что такое положение в белорусском лесном экспорте диктовалось конъюнктурными соображениями. Торговая конвенция с Германией, заключенная в Берлине в июле 1904 г. (срок действия по декабрь 1917 г.) обявляла Российскую империю “не налагать вывозной пошлины на сырой или отесанный лес, а равно и не запрещать его вывоза”. При этом Германия установила высокие ввозные пошлины на пиленный лес, что сделало экономически невыгодным развитие обработки леса для российских экспортеров, и привело к процветанию германской лесной промышленности. Только в 1909 г. обработкой вывезенного из Российской империи леса в Мемеле и Кенигсберге занимались 42 лесопильных завода (около 3,5 тыс. рабочих). Далее обработанный лес шел в Германию через немецкие порты и транзитом через Голландию (Роттердам) — в Прирейнский район, а также в Англию, Испанию, Португалию, Бразилию и Южную Африку.

Те же отрасли лесной промышленности Беларуси, которые не ориентировались на экспорт своей продукции в Германию, развивались на достаточно высоком технико-экономическом уровне (лесохимическое, спичечное и бумажное производства).

Иногда немецкие предприниматели занимались самостоятельной разработкой лесных богатств Беларуси. В 1885-1886 гг. по контракту, заключенному с помещиком Рейтаном, вырубку и сплав леса из имения Грушевка (Слуцкий у.) осуществляло акционерное общество “Берлинская лесная контора”. 20 января 1887 г. поверенные этого общества Франц Краузе и Альберт Нассэ заключили контракт с князем П.Л.Витгенштейном, по которому “Берлинская лесная контора” приобрела право на сплошную вырубку в течение 30 лет Ленинской лесной дачи, расположенной в Мозырском у. и занимавшей 27 тыс. десятин. Для вырубки и выделки леса немецкие предприниматели наняли 325 человек, из них 34 прусских подданных и 164 — австрийских. Попытка Берлинской лесной конторы расширить свою деятельность в белорусских губерниях (путем приобретения лесов, имений, учреждения лесных ломбардов) натолкнулась на противодействие царской администрации. В своем отношении на имя министра финансов от 25 февраля 1888 г. Минский губернатор напомнил о запрете 1887 г. иностранцам “приобретать поземельную собственность и пользоваться ею на правах аренды и найма” в ряде губерний, в том числе и Минской⁵.

⁴ Фаас В.В. Русско-германская лесная торговля. С. 91, 94.

Стабильно возрастал и экспорт в Германию продукции белорусского сельского хозяйства. Причем шла его специализация, и постепенно белорусские губернии заняли вполне определенный сектор во внешней торговле продовольственными продуктами. Особенно четко эта тенденция выявилась в торговле мясом. Перед Первой мировой войной Брест, наряду с Варшавой и Лодзью, стал важнейшим пунктом мясного экспорта в Германию. Среди пяти районов, обслуживавших экспорт свиней в Германию (Приволжского, Юго-Западного, Северо-Западного, Прибалтийского, Малороссийского) Северо-Западный район прочно удерживал первое место (в 1912 г. — 3 100 тыс. свиней из общей численности в 7 445 тыс. свиней со всех пяти районов). Свиное поголовье с 1909 по 1912 г. возросло в Северо-Западном районе на 200 тыс. Торговля мясом с Германией приносила немалые доходы. Если в 1912 г. в Бресте пуд свинины стоил, в среднем, 6 р. 40 к., а пуд говядины — 6 р. 80 к., то в Берлине, соответственно — 10 р. и 9 р. 30 к.⁶

Из Германии в белорусские губернии шли преимущественно промышленные товары, изделия ремесленников и бакалейные товары. Так, минский губернатор Чарыков в своем отчете за 1875 г. отмечал, что по ценности привоза первое место занимает Пруссия, снабжающая Минск разного рода товарами на сумму 64, тыс.руб., причем большую часть этой суммы (330 тыс.руб.) составляли “разного рода колониальные, бакалейные товары, кондитерские изделия”. После прусских товаров, в порядке убывания, следовала Москва (560 тыс.руб.), Варшава (535 тыс.руб.), Лодзь (500 тыс.руб.), Петербург (213 тыс.руб.)⁷.

К концу XIX в. и, особенно, в начале XX в. возрос ввоз в белорусские губернии машин и оборудования производства немецких фирм. Меньшую активность проявлял немецкий финансовый капитал. Хотя и здесь можно найти примеры. Когда бельгийское акционерное общество, построившее и эксплуатировавшее с 1898 г. трамвай в Витебске, стало испытывать финансовые трудности, его акции скупило немецкое электротехническое общество Зингера, тесно связанное с берлинским Банком электрической промышленности. В свою очередь, в начале XX в. эти акции у электротехнического общества Зингера, ставшего жертвой кризиса, купило Общество “Гелиос” из Кёльна. Но и оно владело витебским трамваем неделю — в 1904 г он вновь перешел в бельгийские руки⁸.

Интенсификация сельского хозяйства Беларуси, в немалой степени связанная с ростом экспорта его продукции в Германию, привела к повышению спроса на немецкие товары. Белорусским потребителям предлагали свою продукцию крупнейшие немецкие заводы сельскохозяйственного машиностроения. Так, заво-

⁵ Национальный исторический архив Беларуси (Далее: НИАБ), ф. 295, оп. 1, д. 4309, лл. 21–22.

⁶ Материалы по вопросу об экспорте мяса в Германию. СПб., 1913. Вып. 2. С. 6, 16, 17.

⁷ РГИА, ф. 1284, оп. 69, д. 173, л. 50 об., 51.

⁸ Дякин В.С. Германские капиталы в России: Электроиндустрия и электрический транспорт. Л., 1971. С. 50, 93–94.

ды фирмы Майфарт (Франкфурт-на-Майне) открыли в Минске свое представительство по продаже конных и ручных молотилок, жаток, косилок, сноповязалок. На пять складов Минского земледельческого синдиката (в городах Минске, Пинске, Бобруйске, Орше и местечке Тугановичи, Минской губ.) поставляло свою продукцию немецкое “Общество для распространения калийных удобрений в Германии”.

Основательные итоги развития белорусско-немецких экономических связей подвел в марте 1914 г. районный съезд Северо-Западного края по вопросам экспорта в связи с пересмотром торгового договора с Германией. В его подготовке и проведении приняли участие 76 учреждений и организаций (управления железных дорог, губернские и уездные земские управы, городские управы, биржевые комитеты, сельскохозяйственные общества и синдикаты, профессиональные союзы, торгово-промышленные организации, банки, научные общества) и 231 фирма и предприятие различных отраслей промышленности и сельского хозяйства. Съезд длился пять дней, его открыл в Вильно 20 марта председатель Российской Экспортной Палаты В.И.Денисов. Наиболее представительной выглядела работа Лесопромышленной секции съезда. Съезд выработал обширную программу дальнейшего наращивания белорусского экспорта в Германию⁹. Осуществить эти планы помешало начало Первой мировой войны.

Немецкие мастера и ремесленники издавна были известны на белорусских землях. После включения их в состав Российской империи на это обратила внимание и новая администрация. Так, по свидетельству Тутолмина в конце XVIII в. в Беларуси среди “вольных заводских и фабричных мастеровых преобладали иностранный элемент”¹⁰. Большинство этих иностранцев составляли немцы.

Среди других белорусских губерний большим числом немцев-предпринимателей и рабочих выделялась Гродненская губ. Причина этого заключается не только в близости Прусской границы, но и в последствиях тех экономических преобразований, которые в эпоху заката Речи Посполитой пытался вести на гродненской земле граф Антоний Тызенгауз. Как свидетельствуют архивные документы, даже после 1795 г. не все иностранные мастера, приглашенные им для работы в Гродненской экономии, возвратились на родину.

Например, братьев Даниила и Готлиба Гейзлеров пригласили на казенную мануфактуру в Гродно из Равича. После раздела Речи Посполитой они открыли две суконные фабрики, хотя так и не приняли российского подданства. Собственную мастерскую открыл в 1799 г. в Гродно шляпник-иностранец Кристиан Генеман. Бумажными фабриками в начале XIX в. в Слонимском уезде управляли иностранцы Готлиб Шмит (в местечке Шидловицы) и Петр Тирбах (в урочище Орля). Немец-мастер руководил работой суконной фабрики помещицы Анны Буховецкой, открытой в 1823 г. в имении Квасовка, Гродненского у¹¹.

⁹ Итоги Районного съезда Северо-Западного Края по вопросам экспорта в связи с пересмотром торгового договора с Германией. Вильно, 1914. С. 1, 3.

¹⁰ Жукович П. Словный состав населения Западной России в царствование Екатерины II // Журнал Министерства народного просвещения. 1915. № 5. С. 166.

Как правило, и в дальнейшем немецкие предприниматели и немецкие специалисты сосредотачивали свои усилия на наиболее технически и технологически сложных предприятиях белорусской экономики того времени — текстильной, химической и бумажной промышленности, металлообработке и машиностроении. Немецких мастеров охотно нанимали на свои предприятия белорусские предприниматели. Так, во многом благодаря именно им и завезенному из Германии оборудованию успешно начала свою деятельность Поречская суконная фабрика Александра Скирмунта, открытая в 1836 г. Вскоре она стала лучшей белорусской текстильной фабрикой. В 1851 г. на ней работали прусские подданные суконщик Франц Коммес и шпильмейстер Вернер Целлер, фабричные овчары Фридрих и Август Рабужисы¹².

На Одаховской суконной фабрике (Новогрудский у.) у помещика Казимира Рдултовского в 1840 г. были не только “машины заграничные”, но и четверо мастеров-немцев. Тогда же 9 мастеров и 20 чернорабочих трудились на суконной фабрике в местечке Изабелин: “все они прусские подданные с паспортами”. Уже упомянутая выше Орлинская бумажная фабрика Петра Тирбаха, который так и не принял российского подданства, изготовила в 1844 г. 1 600 стоп бумаги на общую сумму 975 руб. 50 к¹³.

Немцы несли на белорусские земли предпринимательский дух, энергию, инициативу и опыт. Прусский подданный Эдуард Тиль с 1851 г. занимался постройкой беролин в имении Синчицах Пинского у. В том же уезде его соотечественник Иоган Кириш с 1849 г. работал химиком на Альбрехтовском стеариновом заводе. С 1877 г. работал в Минске мыловаренный завод прусского подданного Б.Блимовича (в 1894 г. — 20 рабочих, 20 тыс. пудов мыла на сумму 60 тыс.руб.). Чугунно-литейный и механический завод Рудольфа Шмидта в Бресте (открыт в 1870 г., в 1910 г. — 20 рабочих) производил ремонт сельскохозяйственных машин и оборудования.

Одну из первых в Беларуси авторемонтную мастерскую содержал в начале XX в. в Витебске германский подданный Гуго Ленгенфельд. Он же являлся торговым представителем автомобильной фирмы “Ф.Комник” из Эльблонга.

Германский подданный Иоган Майберг владел в начале века колбасной лавкой в Столбцах с годовым оборотом в 10 тыс.руб. А его соотечественнику Густаву Бауэру принадлежали три колбасные лавки в Минске: по Губернаторской ул. в доме Поляка, по Захарьевской ул. в доме Машкилейсона и по Григорьевской ул. в собственном доме.

По-прежнему наибольшее число немецких предпринимателей приходилось на Гродненскую губ. Губернский обзор за 1900 г. отмечает: “Во главе фабрично-заводской промышленности Гродненской губ. стоят немцы и евреи. В руках первых наиболее крупные и оборудованные наилучше суконные фабрики... По

¹¹ Белорусский государственный исторический архив (Далее: БГИА), ф. 1, оп. 1, д. 561, лл. 14, 15, 16, 22, 24; оп. 2, д. 97, л. 3 об.-4, 14 об.-15 об.

¹² НИАБ, ф. 295, оп. 1, д. 1215, лл. 13–13 об.; Киштымов А. Скирмунты: династия предпринимателей // Деловой вестник, 1994, № 9–10. С. 31–33.

вероисповеданию рабочий элемент разделяется на христиан, евреев и магометан. Первые — преимущественно поляки, немцы и белорусы”¹⁴.

Самые крупные предприятия, принадлежавшие германским подданным, работали в лесной промышленности. В начале XX в. германскому подданному И. Берловичу принадлежал лесопильный завод в имении Новые Уволки Игуменского у. и склад лесных материалов в Минске. В Мозырском у. офицерам германской армии братьям Генриху и Рихарду Лаутербахам принадлежал лесопильно-бочарный завод в урочище Постолю и часть имения Дяковичи с лесными угодьями. Заводом и имением управляли германские подданные Герман Блейль и Карл Лаутенбах. Фактическими владельцами лесопильно-бочарного завода на станции Колодищи около Минска и узкоколейной железной дороги с двумя паровозами и 40 вагонами, протяженностью в 27 верст до урочища Ужорье в Игуменском у., являлись прусский подданный С. Гринфельд и австрийский — А. Кац, приобретшие в 1912 г. у графини Генриковой 5 тыс. десятин леса за 3 млн. 800 тыс. руб.¹⁵.

Немецкие специалисты находили себе применение не только в промышленности, но и в сельском хозяйстве Беларуси. Следует отметить, что наличие иностранцев-управляющих было довольно обычным делом в белорусских имениях. Чаще всего ими становились подданные немецких государств.

Одним из наиболее ярких примеров образцового сельскохозяйственного производства второй половины XIX в. являются владения графа Хрептовича. Это уже неоднократно отмечалось в отечественной историографии. Стоит добавить, что своими хозяйственными успехами Хрептович во многом обязан умелым действиям своих управляющих. С 1851 г. в фольварке Мурованка служил экономом прусский подданный Карл Август Браун, а в имении Щорсы — виртенбергский подданный Вильгельм Фаазе¹⁶. Более сорока лет прослужил главным управляющим имениями графа Хрептовича — Щорсами и Вишнево в Минской губ. и Бешенковичами в Витебской губ. — саксонский подданный Фердинанд Фишер. Известно, что он родился в имении Дейтшенбор в Королевстве Саксония и попал в Российскую империю в довольно молодом возрасте. Его многолетний труд был отмечен благодарственным письмом Министра государственных имуществ графа Валуева. А в 1893 г. Минское общество сельского хозяйства обратилось в Министерство государственных имуществ с ходатайством о награждении Фишера “за сельскохозяйственную деятельность” орденом Св. Станислава 2-й степени. Министр поддержал ходатайство и 27 июня 1895 г. Николай II за заслуги “на сельскохозяйственном поприще” наградил Ф. Фишера орденом Св. Анны 3-й степени¹⁷.

¹³ БГИЛ, ф. 1, оп. 20, д. 232, лл. 112 об.–113, 135 об.–136; ф. 14, оп. 1, д. 384, лл. 6 об.–7;

¹⁴ Обзор Гродненской губернии за 1900 год. Гродна, 1901. С. 26–27.

¹⁵ НИАБ, ф. 295, оп. 1, д. 8593, л. 61, 110, 433, 434 об.

¹⁶ НИАБ, ф. 295, оп. 1, д. 1215, л. 17 об.

¹⁷ Там же, д. 5755, лл. 1, 4, 15, 17.

Немцы занимали в белорусских имениях и более низкие административно-хозяйственные должности. Так, в первой четверти XIX в. в Гомельском имении графа Н.П.Румянцева работали экономай Оландер и Шеленберг, бухгалтер Грум, ветеринарный врач Гейслер, часовой мастер Тидеман, булочный мастер Тарант, столяр Фогель, пивовар Вольфарт, механик Энгель, литейный мастер Ланге, медник Миллер¹⁸. С 1841 г. более десятка лет прослужил овчаром в имении Снов помещика Рдултовского саксонский подданный Иоган Готтлиб Вольф. С 1851 г. работал винокуром в имении Дольное Чернихово, Новоградского у., у помещика Абламовича баварский подданный Иоган Шахермеер¹⁹. И таких примеров было немало.

Еще дореволюционные российские исследователи, говоря об экономических связях с Германией, обращали внимание не только на торговлю, экспорт капитала и немцев-предпринимателей, но и подчеркивали ту роль, которую сыграла в отечественной экономике германская экономическая модель: “Влияние германских капиталов в России сильно сказалось на формах организации промышленности. Общая склонность немцев к организации, порядку, дисциплине сказалась в организации предпринимательских союзов”²⁰.

Характерным примером в этом отношении является реализованная инициатива директора Добрушской писчебумажной фабрики А.И.Стульгинского о создании Союза писчебумажных фабрикантов в России. 10 февраля 1900 г. он обратился к директорам крупнейших бумажных фабрик с предложением “образовать с разрешения правительства союз по образцу германского Verein’a Deutscher Papierfabrikanten, который имел бы свое Правление и постоянное бюро в С.Петербурге. Такое уполномоченное нами Правление союза могло бы быть нашим посредником, ходатаем и во всяком случае выразителем мнений и пожеланий большинства писчебумажных фабрикантов. Периодические, наконец, съезды наши, путем обмена мыслей, могли бы принести нам тоже не малую пользу”²¹.

А.И.Стульгинский был лично знаком с организацией бумажной промышленности в Германии, побывав, в частности, в начале 70-х годов на бумажных фабриках в Вертгейме, вблизи Ганновера и в Гайнсберге, вблизи Дрездена. Его статьи по вопросам технологии писчебумажного производства публиковались в немецких научно-технических изданиях (“Papier Zeitung” и др.). Ряд технологических усовершенствований, применяемых на немецких бумажных фабриках, А.И.Стульгинский внедрил в Добруше. Часть оборудования Добрушской писчебумажной фабрики — наиболее технически совершенного белорусского предприятия того времени — было произведено в Германии. Немецкое оборудование стояло и на Добрушской электростанции, открытой в 1889 г. — первой на территории Беларуси.

¹⁸ Кіштымаў А. Гомельскі маёнак графа М.П.Румянцава: вопыт гаспадарання // Беларускі гістарычны часопіс, 1995, № 1. С. 23.

¹⁹ НИАБ, ф. 295, оп. 1, д. 1215, лл. 17, 223.

²⁰ Левин И.И. Германские капиталы в России. 2-е изд., испр. и доп. Пг., 1918. С. 75.

²¹ РГИА, ф. 117, оп. 1, д. 1, лл. 13, 14 об.

Проблема, поднятая директором Добрушской фабрики, оказалась настолько актуальной, что его инициативу поддержали сразу и без колебаний. Уже 2 марта 1900 г. на совещании представителей 28 фабрик, которое прошло в Петербурге под председательством А.И.Стульгинского, было решено создать комиссию по выработке проекта Устава новой предпринимательской организации. В комиссию вошел и Стульгинский²². 5 ноября 1901 г. Устав утвердил министр финансов, и Союз писчебумажных фабрикантов в России начал свою плодотворную и разностороннюю деятельность. Авторитет А.И. Стульгинского был настолько высок, что он не только был избран первым председателем Совета этого Союза — одной из крупнейших представительских организаций предпринимателей Российской империи — но и в течение всей своей жизни постоянно переизбирался на этот пост.

В статье не затронута история экономических связей Беларуси с другими “немецкоязычными” экономистами, в первую очередь с австрийской и швейцарской. Они, хотя и уступали белорусско-германским, тем не менее также занимали значительное место в международных экономических отношениях Беларуси XIX – начала XX в. Эти проблемы могут стать предметом отдельного интересного научного исследования, о чем свидетельствуют работы зарубежных историков²³.

В XIX – начале XX в. германские капиталы и немецкие предприниматели прочно занимали первое место среди иностранных экономических партнеров Беларуси. На германский рынок шла основная часть главного белорусского экспортного товара — леса. В течение всего этого исторического периода белорусско-немецкие экономические связи имели стойкую тенденцию своего роста, как в количественном, так и в качественном отношении. Эти связи носили не одиночный, разовый характер, а были стабильными и охватывали практически все уровни экономического сотрудничества — от межгосударственной экономической политики до личного участия в развитии экономики двух народов. Масштабы белорусско-немецких экономических связей и полнота их форм, достигнутые в ходе развития рыночных отношений и экономической эволюции XIX – начала XX в., не превзойдены и за весь последующий исторический период.

²² РГИА, ф. 117, оп. 1, д. 1, л. 26.

²³ Rauber N. Schweizer Industrie in Russland. Zürich, 1985. 460 p.

Аляксей Ненадавец (Бабруйск)

Нямецкія спецыялісты — будаўнікі Бабруйскай крэпасці

цытадэллю на Бярэзіне звязаны прозвішчы многіх немцаў, якія на той час з’яўляліся афіцэрамі і інжынерамі-фартыфікатарамі расійскай арміі. Спынім сваю ўвагу толькі на двух: К.І.Апермане і К.К.Бергу-”Трэцяму”.

К.І.Аперман нарадзіўся ў 1765 г. у Дармштаце. Яго бацька быў тайным саветнікам у Гесэн-Дармштацкім аялікім аёрцаргстве. Ужо ў 14-гадовым узросце Карл Аперман знаходзіўся на дзяржаўнай службе ў родным горадзе. У 18 год ён звярнуўся з прашэннем да Кацярыны II і быў залічаны ў якасці інжынер-капітана ў Расійскі інжынерны корпус. З маладосці дасканала валодаў французскай, грэчаскай і лацінскай мовамі. Калі ўзяўся за вывучэнне расійскай, то ў хуткім часе “преуспел в этом совершенно”.

Учас расійска-шведскай вайны 1788–1790 гг. знаходзіўся ў распараджэнні камандуючага флотам, удзельнічаў амаль ва ўсіх марскіх баталіях: ля Гогланда, пад Свеабаргам, ля Рочэсальма. За ўдзел у бітве ля Біёрке быў упершыню ўзнагароджаны ордэнам Святога Георгія 4-й ступені і атрымаў чын капітана. У чэрвені 1790 г. пад Рочэсальмам К.Апермана паранілі і захапілі ў палон, адтуль ён вярнуўся ўжо пасля заканчэння ваенных дзеянняў.

З 1793 г. К.Аперман служыў пад кіраўніцтвам генерал-фельдмайстра П.Зубава. Як вайсковы інжынер склаў падрабязны план умацаванняў заходняй мяжы Расійскай імперыі. Аб тым, што П.Зубаў давяраў свайму падначаленаму, сведчыць наступны факт: чарнавікі амаль усіх папер па інжынернаму ведамству, за якія адказваў князь, былі падпісаны рукой Апермана.

У 1796 г. Карла Іванавіча пераводзяць у картаграфічнае ведамства Дэпо-Карт, якое знаходзілася пад непасрэдным кантролем імператара. Тут Аперман працягваў займацца апісаннем заходняй мяжы Расіі і ўжо тады прапанаваў умацаваць Брэст-Літоўск. За стараннасць і працавітасць яго ўзнагароджваюць ордэнам Святой Ганны і Крыжам святога Іаана Іерусалімскага.

У 1798 г., з-за канфлікту з Арахчэвым, Аперман пакідае службу і ў 1801 г. вяртаецца ў Дэпо-Карт. Пад яго кіраўніцтвам складаюць атласы расійскіх межаў, карты размяшчэння крэпасцей. Вяршыняй гэтай крапатлівай працы быў выхад “Столістовай карты” Расійскай імперыі.

Карл Іванавіч становіцца набліжанай асобай імператара Аляксандра I. Ён уваходзіць у склад яго світы, выконвае сакрэтныя даручэнні за мяжой, у чыне генерала-маёра прызначаецца генералам-кватэймайстрам расійска-англа-неапапітанскай арміі.

Інжынерныя здольнасці Апермана ярка праявіліся напярэдадні расійска-французскай вайны 1812–1813 гг. Менавіта тады генерал-фартыфікатар кантраляваў стварэнне новага заходняга пояса абароны Расіі, які складаўся з сямі крэпасцей, у тым ліку і Бабруйскай, самай магутнай ва ўсёй Еўропе. На той час Аперман займаў пасаду дырэктара Інжынернага дэпартаменту Ваеннага Міністэрства.

Да гэтага часу сцвярджаецца, быццам бы стварэнне крэпасці на Бярэзіне (у Бабруйску) — заслуга выключна К.Апермана. Але даследчыкі і гісторыкі, мабыць, свядома не надавалі значэння такому факту: аўтарам першапачатковага плана ўзвядзення цытадэлі ў Бабруйску быў надзвычайна таленавіты інжынер-паручнік Т.Нарбут, якога значна пазней стануць называць “беларуска-літоўскім

Карамзіным”. Інжынерны дэпартамент для выбару месца для размяшчэння фартыфікацыі накіраваў Т.Нарбута у раён старога Быхава – Рагачова, але адораны паручнік прапанаваў план, які выходзіў за межы яго паўнамоцтваў. Менавіта гэтую прапанову падтрымаў і гораца адстойваў К.Аперман на вышэйшым узроўні. Праз некалькі месяцаў з’явіўся генеральны план забудовы, які быў створаны ўжо пад кіраўніцтвам Карла Іванавіча. І ўсё ж факт застаецца фактам, — у яго аснове ляжалі распрацоўкі Т.Нарбута, па іх вяліся земляныя работы ў новай крэпасці.

У час Айчыннай вайны 1812 г. Аперман удзельнічаў у баях пад Вязьмай і ля Краснага (1812). Найбольш удала Карл Іванавіч праявіў сябе тады, калі вялася аблога крэпасцей, дзе знаходзіліся французскія гарнізоны (Данцыг, Торн, Модлін). Далей шлях генерала пралягаў праз Дрэздэн, Магдэбург, Гамбург. За ўдзел у вайне ён быў шчодро ўзнагароджаны: з расійскага боку — дзяментнымі знакамі Ордэна Святога Аляксандра Неўскага; з боку саюзнікаў — ордэнам Каралеўства Прускага Чырвоным Арлом I кл.; шведскім мячом Вялікага камандорскага крыжа; ад караля дацкага — ордэнам Данеборта Вялікага крыжа; “за челолюбивое старание о французских раненых и больных, по занятии Гамбурга” ад караля Францыі — ордэнам Ганаровага Легіёна з партрэтам Генрыха IV; ад караля Карла X — Крыжам I ступені.

У студзені 1818 г. вялікі князь Мікалай Паўлавіч быў прызначаны генерал-інспектарам па інжынернай частцы. Практычная работа па мадэрнізацыі і ўдасканаленні крэпасных збудаванняў была даручана К.І.Аперману. Актыўна вялася перабудова і даводка аб’ектаў і ў славутай ужо на той час Брэсцкай крэпасці. Высоку ацэнку атрымаў той факт, што ў 1812 г. яна так і не была захоплена французамі, хоць знаходзілася ў аблозе чатыры месяцы.

У 1827 г. ствараецца будаўнічы Дэпартамент пры марскім ведамстве Расіі. Мікалай I прызначае К.Апермана дырэктарам Дэпартамента. Праз год, у 1829 г., Карлу Іванавічу быў нададзены графскі тытул. Яго жыццё абарвалася трагічна: Аперман захварэў халерай і памёр 2 чэрвеня 1831 г. на 66 годзе жыцця.

На схіле гадоў Карл Іванавіч атрымаў шырокае грамадскае прызнанне: Акадэмія навук Расіі ўвяла яго ў склад сваіх ганаровых членаў; пры будаўніцтве Ісакіеўскага сабора ў Пецярбургу ён быў прызначаны членам, а потым і старшынёй спецыяльнай камісіі; пад яго кіраўніцтвам узводзіліся будынкі Сінода і Сенага.

У 1850 г. імя генерал-лейтэнанта К.І.Апермана было прысвоена вежы на рацэ Бабруйцы, якая ўваходзіла ў склад фартыфікацыйных збудаванняў Бабруйскай крэпасці. З таго часу яна так і называецца: “Вежа графа Апермана”. Гэты будынак стаіць і цяпер, у ім знаходзіцца следчы ізалятар.

Карл Карлавіч Берг-”Трэці”, паводле яго фармулярнага спісу за 1819 г., паходзіў з сям’і вольнавызначанага палоннага ланцмана. Прыкладная дата яго нараджэння 1773 г. Вядома, што 11 кастрычніка 1790 г. ён быў прызначаны прапаршчыкам у свеце Яго Вялікасці па кватэрмайстарскай частцы, у 1791 г.

атрымаў званне падпаручніка, у 1794 — паручніка, у 1797 г. быў пераведзены ў Кіеўскі кірасірскі полк. У тым жа годзе атрымаў чын капітана, а ў 1800 г. — маёра. У 1805 г. К.Берг быў ужо ў 2-м піянерным палку на пасадзе камандзіра гэтага падраздзялення. У 1808 г. становіцца падпалкоўнікам, а ў 1811 г. — палкоўнікам. Пра веданне Бергам-”Трэцім” замежных моваў і дакладных навук у фармулярным спісе пазначана : “по-російска, по-немецка і по-шведска чытаць і пісаць умеет, арифметыкі, геаметрыі знае”.

У 1810 г. Берг быў прызначаны камандантам Бабруйскай крэпасці, якая толькі пачынала будавацца, і застаўся ім да 1830 г., пра што сведчыць яго рапарт дырэктару Інжынернага дэпартаменту Ваеннага Міністэрства інжынер-генералу Аперману 2 студзеня 1830 г.¹ Але даведка з расійскага ЦДЗВГА, на якую мы спачыталіся, утрымлівае памылку. Справа ў тым, што К.Берг быў камандантам крэпасці не да 1830 г., а да 1832 г. Пра гэта сведчыць судовая справа ашмянскага двараніна Антона Жабы, якая знаходзіцца ў НГА РБ, і помнік на магіле самога каманданта, які гадоў пяць таму быў адшуканы аўтарам гэтых радкоў на Мінскіх могілках у Бабруйску. Дарэчы, у 1995 г. частка помніка, якая захавалася, была добраўпарадкавана нямецкай абшчынай г. Бабруйска.

З фармулярнага спіса К.Берга бачна, што ён удзельнічаў у расіска-шведскай вайне 1788–1790 гг., займаўся будаўніцтвам палявых умацаванняў, удзельнічаў у будаўніцтве Вільманстрандскай крэпасці, а таксама быў аўтарам ваенна-тапаграфічнай карты Расійскай Фінлянды.

20 лістапада 1805 г. Берг-”Трэці” удзельнічаў у бітве пад Аўстэрліцам, 14 снежня 1806 г. — пад Галомінам, 26 і 27 студзеня 1807 г. — пад Прэйсіш-Эйлаў, 27 мая 1807 г. — пад Гутэнгагам, 29 і 30 мая — пад Гельдбергам, 2 чэрвеня — пад Фрыдліндам і за апошні бой быў узнагароджаны ордэнам Святой Ганны 2-га класа. Займаючы пасаду каманданта Бабруйскай крэпасці, адначасова камандваў 34-й пяхотнай запасной дывізіяй. З 11 ліпеня да 11 лістапада 1812 г. знаходзіўся ў аблозе Бабруйскай фартэцы французскімі і польскімі войскамі, за мужнасць быў узнагароджаны ордэнам Святой Ганны з дыямантамі 2 класа. Акрамя пералічаных узнагарод К.Берг меў ордэн Святога Георгія 4 класа за 25-гадовую службу. За час з 1825 да 1832 г., калі ў цытадэлі на Бярэзіне знаходзіліся дзекабрысты і палонныя польскія ды беларускія паўстанцы, за жорсткія да іх адносіны атрымаў у сваіх сучаснікаў мянушку “Крывавага”. Памёр у 1832 г. і быў пахаваны, як ужо адзначалася, на Мінскіх могілках у Бабруйску, якія сёння ўжо зачынены для пахаванняў.

З іншых інжынераў нямецкага паходжання, якія будавалі Бабруйскую крэпасць, можна прыгадаць палкоўнікаў-фартыфікатараў Фолькерзона, Розенмарка (Розен-Марка), грамадзянскага архітэктара Штауберата, а таксама камандантаў цытадэлі на Бярэзіне: Трузсана Пятра Хрысціянавіча, Пістолькарса Карла Васільевіча, фон Бурзі Івана Карлавіча.

¹ Цэнтральны дзяржаўны ваенна-гістарычны архіў Расіі, Ф. 827, воп. 1, спр. 1053, арк. 18.

Моніка Банькоўскі-Цюліг (Цюрых)

Судакрананні паміж Беларуссю і Швейцарыяй

а фоне сувязей паміж Беларуссю і нямецкамоўным светам беларуска-швейцарскія ўзаемадачыненні, безумоўна, займаюць сціплае месца. Уласна кажучы, нават нельга іх назваць сувязямі. Праўда, у ходзе гісторыі здараліся судакрананні, але з іх не ўзніклі сувязі, бо былі яны занадта эпизаднымі і мелі свае прычыны, хутчэй, у вонкавых абставінах, чым у добраахвотных памкненнях.

Такі стан, з аднаго боку, абумоўлены стрыманасцю нашай знешняй культурнай палітыкі ўвогуле — яна, па сутнасці, вялася і вядзецца вузкім колам дыпламатычных прадстаўнікоў і заснаванай у 1939 г. канфедэральнай фундацыяй “Про Гельвеція”. Гэтая фундацыя, якая ва Усходняй і Цэнтральна-Усходняй Еўропе пачала ўсталёўвацца толькі пасля 1989 г., ставіць сваёй мэтай не столькі наладжванне культурнага абмену і азнаямленне нашай грамадскасці з замежнымі культурамі, колькі распаўсюджванне за мяжой швейцарскіх культурных каштоўнасцей.

З другога боку, вельмі неспрыяльныя ўмовы, у якіх існавала і надалей існуе беларуская культура, перашкаджалі і перашкаджаюць успрыняццю яе, належнай ацэнцы яе своеасаблівых і самабытных каштоўнасцей. Можна нават сцвярджаць, што не толькі беларуская культура, але і самі беларусы наўрад ці былі ў нас заўважаны. Беларусь трапіла ў швейцарскае — ды і не адно нашае — поле зроку толькі пасля чарнобыльскай аварыі. У выніку яе ўпершыню ў гісторыі абедзвюх краін дайшло да ўсталявання кантактаў, якія датычацца, аднак, больш за ўсё медычна-гуманітарнай дапамогі. Паводле паведамленняў Швейцарскага каардынацыйнага цэнтра дапамогі ахвярам Чарнобыльскай катастрофы, у нас дзейнічае каля 130 праектаў, якія дапамагаюць пераадоленню наступстваў аварыі. У навукова-даследчым плане ўсталявалася супрацоўніцтва паміж гэтым цэнтрам (Інстытутам сацыяльнай і прэвентыўнай медыцыны ў Берне) і эпідэміялагічным аддзелам Анкалагічнага інстытута ў Лясным¹. Сёлета, у лютым абедзвюх краінаў падпісалі пагадненне, на падставе якога Швейцарыя гарантуе выдаткаванне беззваротнай сумы ў 6,1 мільёна шв. фр. для забеспячэння беларускіх радзільных і іншых клінік лячэбна-дыягнастычным абсталяваннем². Хаця кантакты ў галіне гуманітарнай дапамогі, а таксама эканамічнае супрацоўніцтва не ставяць сваёй мэтай культурнае збліжэнне абодвух бакоў, тым не менш яны маюць немалаважнае значэнне для фармавання ўяўлення пра Беларусь у нас, а пра Швейцарыю — у Беларусі.

Аднак, нельга сцвярджаць, што аж да Чарнобыля мы заставаліся адзін другому зусім чужымі. Тое, што намі як у звычайным словаўжытку, так і ў гістарыяграфіі акрэсліваецца паняццем “швейцарска-расійскія”, “швейцарска-польскія”

¹ Tschernobyl-Projekte 1995, 1. Koordinationssymposium in Bern // Tages-Anzeiger (Zürich). 1995. 12 Juni.

ці “швейцарска-літоўскія” сувязі, уключае, як правіла, і швейцарска-беларускія судакрананні. Толькі яны спецыяльна не выдзяляліся, іх ніхто не адрозніваў ад іншых, не даследаваў, і таму ствараецца ўражанне, што іх не існавала. Прытым можна ўмоўна выдзеліць два ўздымы, а менавіта XVI і XIX ст., калі ў выніку гістарычных падзей ці “вонкавых абставін” дайшло і да культурных сутыкненняў. Тут, вядома, гаворка ідзе пра дачыненне да Беларусі не ўсёй Швейцарыі, а толькі яе нямецкамоўнай часткі, што складае прыкладна дзве трэці насельніцтва. Не зважаючы на рамана-швейцарскі “дэфіцыт” і пэўную аднабаковасць у маім дакладзе, выкліканую сціплай “крынічнай” базай, можна, на маю думку, адзначыць своеасаблівасць і адметнасць беларуска-швейцарскіх адносін, іх “асобы шлях” у агульным развіцці кантактаў паміж Беларуссю і нямецкамоўным абшарам Еўропы.

Сваімі вытокамі беларуска-швейцарскія (германа-швейцарскія) сувязі ўзыходзяць да часоў Гуманізму і Рэфармацыі, калі адбывалася пранікненне ў Вялікае Княства Літоўскае пратэстанцкіх вучэнняў, у тым ліку і кальвінізму. Па меры пашырэння яго ў Рэчы Паспалітай у Базельскі ўніверсітэт (заснаваны ў 1460 г.) і ў рэфармацкія “вышэйшыя школы” ці акадэміі ў Жэневе, Лазане і Цюрыху паступалі навучэнцы “Poloni”, “Rutheni” і “Litواني”. Першыя ў Швейцарыі студэнты з беларускіх зямель вучыліся ў Базельскім ўніверсітэце. Дзякуючы такім славытым выкладчыкам-гуманістам, як Эразм Ратэрдамскі і Чэліі Сэконда Курьёне, ён стаў у канцы XV і на пачатку XVI, а потым у сярэдзіне XVI ст. прыцягальным духоўным цэнтрам, які спрыяў і росквіту кнігадрукавання. У Базелі быў выдадзены (1615) сацыяльна-палітычны трактат Міхалона Літвіна “Аб нормах тагараў, літоўцаў і масквіцян”, напісаны аўтарам у сярэдзіне XVI ст.³ З паступленнем “рутэнаў” і “літоўцаў” у Базельскі ўніверсітэт і Цюрыхскую рэфармацкую школу, магчыма, звязаны такі цікавы факт: надрукаваныя ў сярэдзіне XVI ст. разважанні цюрыхскага рэфармацкага вучонага Тэадора Бухмана (Бібліяндэра) аб паходжанні моваў уключалі — ці не ўпершыню для “заходняга” чытача — і звесткі пра старабеларускую мову (Ruthenicus sermo)⁴.

Большасць студэнтаў з Вялікага Княства Літоўскага, зразумела, была шляхецкага ці нават магнацкага паходжання. Дастаткова прыгадаць такія прозвішчы ў матрыкульных кнігах, як Тышкевіч, Кішка, Радзівіл, Нарушэвіч, Валовіч, Шуйскі, Ляшчынскі і інш. У 1564 г. Ян Кішка, сын віцебскага ваяводы і пляменнік Мікалая Радзівіла Чорнага, па рэкамендацыі базельскіх прафесараў і, мусіць, дзядзькі, перасяліўся ў Цюрых, да рэфарматара Булінгера, з якім Мікалай Чорны вёў перапіску. Булінгер прысвяціў Радзівілу свае казанні аб чыстым,

² Schweizer Finanzhilfe für Russland und Weissrussland // Neue Zürcher Zeitung. 1996. 6 Febr.; Gesundheitsprojekt in Weissrussland: Ausschreibung für medizinische Gerätschaften // Тамсама. 1996. 13–14 Apr.

³ De moribus Tartarorum, Litvanorum et Moschorum, fragmina X multiplici historia referta. Basileae, 1615.

⁴ Bibliander Th. De ratione communi omnium linguarum et litterarum commentarius. Tiguri, 1548.

не заражаным ерасямі вучэнні, тэкст якіх захоўваецца ў Цюрыху⁵. Аднак рэфарматару не ўдалося знайсці папличніка ў асобе Кішкі — ён перайшоў (насуперак перасцярогам Булінгера) на бок антытрынітарыяў. Значна большы ўплыў на Рэфармацыю ў Княстве, вядома, меў жэневец Кальвін. Выпускнікі кальвінскіх школ у Беларусі паступалі ў Жэнеўскую акадэмію аж да сярэдзіны XIX ст. Найбольш выдатны з іх — слуцкі пісьменнік Альгерд Абуховіч, які вучыўся ў ёй у 1858–1859 гг.⁶

Малавядомым застаецца факт, што адбывалася і вандроўка ў адваротным напрамку: прыцягальным пунктам рэлігійнай адукацыі з’яўлялася не толькі Швейцарыя для беларусаў, але і Беларусь для швейцарцаў. Пачынаючы з 1803 г., у Полацкі езуцкі калегіум (пазней акадэмію) паступалі швейцарскія езуіты, якім пасля забароны одрэна, што адбылася ў Швейцарыі фактычна ў выніку французскай акупацыі 1798 г., ужо не было куды падацца. За кароткі час існавання Полацкай акадэміі ў ёй навучалася дзевяць швейцарцаў. Былі яны і сярод выкладчыкаў. Найбольш вядомы з іх — рэтараманец Яхен Кандраў (1779–1837), выдатны матэматык і паліглот⁷.

Адметны след у швейцарскай культуры пакінулі гістарычная постаць і гістарычная падзея, звязаныя з Беларуссю. Змагару за вызваленне Рэчы Паспалітай Тадэвушу Касцюшку, які памёр у швейцарскім мястэчку Салатурне, швейцарцы паставілі помнік, заснавалі дом-музей, прысвяцілі літаратурныя творы, у тым ліку “памятнае прадстаўленне”⁸. Шырокую вядомасць набыло яго сяброўства са швейцарскім асветнікам і педагогам І.Песталоці, якое разглядаецца ў асобнай манаграфіі⁹. Адступленне войск Напалеона праз Бярэзін, у выніку чаго загінулі і тысячы швейцарцаў, захавалася ў памяці і знайшло адлюстраванне не толькі ў мемуарах і гістарыяграфіі, але і ў мастацкай творчасці¹⁰. Назва беларускай ракі ўвекавечана ў папулярнай у нас песні, якую швейцарскія жаўнеры тады, у 1812 г., нібыта запелі перад боем. Широкай вядомасцю ў свой час карысталіся ўспаміны люцэрнскай грамадзянкі Кацярыны Морэль-Паер, якая суправаджала свайго мужа ў напалеонаўскім паходзе, а пасля апісала драматычныя ўціскі з Полацка ў Вільню¹¹.

⁵ Bullinger H. *Festorum dierum domini et servatoris nostri Jesu Christi sermones ecclesiastici*. Tiguri, 1558; Wotschke Th. *Der Briefwechsel der Schweizer mit den Polen // Archiv für Reformationsgeschichte, Ergänzungsband III*. Leipzig, 1908.

⁶ Гл. мой даклад на Другім з’ездзе МАБ, надрукаваны ў “Беларускім гістарычным часопісе” (1995. № 4).

⁷ Schneider H. *Schweizer Theologen im Zarenreich (1700–1917): Auswanderung und russischer Alltag von Theologen und ihren Frauen*. Zürich, 1994. S. 302–305.

⁸ Wirth J.A. *Tadeusz Kosciuszko der Naczelnik: Gedenkspiel zum 150. Todestag des polnischen Nationalhelden*. Solothurn, 1970

⁹ Liberek St. *Pestalozzi und Kosciuszko*. Solothurn, 1946.

¹⁰ Íáíð.: *Thürer G. Beresina — Es Spyl vom Thomas Legler und siner Allmei (Glerner Mundart)*. Glarus, 1939; Haller A. *Beresina: Eine Erzählung von Napoleons Feldzug nach Russland*. Aarau; Frankfurt a.M., 1956 (2. Aufl. 1957); *Schweizer Söldner an der Beresina*. Zürich, 1966; Balzli E. *Beresina: Ein Liederspiel*. Aarau, 1946.

Запісы і ўспаміны швейцарскіх падарожнікаў, чые шляхі праляглі праз Беларусь, нешматлікія. Найбольш вартыя ўвагі, на маю думку, запісы берлінскага астранома Іёгана Бернулі (1744–1807), швейцарца па паходжанню, які наведаў Беларусь у 1778 г. і згадаў, між іншым, пра Слонім Агінскага і славутыя гродзенскія мануфактуры Тызенгауза¹².

Сярод больш чым 50 тысяч швейцарцаў, якія з канца XVII ст. і да 1914 г., шукаючы лепшага жыцця, пакінулі радзіму, тады яшчэ бедную, і пераехалі ў Расійскую імперыю, толькі нешматлікія пасяліліся ў Беларусі¹³. Па прафесіі пераважалі сыравары, кандытары, жывёлаводы, але трапляліся і лекары, настаўнікі, прадпрымальнікі. Аднаму з апошніх, Іёгану Кандрьяну (1849–1928), пасяленцу Мінскай губерні, вельмі пашчасціла. Нажыў ён багацце саматужным промыслам вырабаў з лясчынавых пруты. Вайна і рэвалюцыя, аднак, пазбавілі “караля Нова-Барысава” ўсёй маёмасці, а ў дадатак і другой радзімы¹⁴. Вядомы ў Швейцарыі архітэктар і прадпрымальнік Бернгард Сімон (1816–1900), заснавальнік сусветнай славы курорта Бад Рагац, у 40-я і на пачатку 50-х гадоў XIX ст. працаваў не толькі ў Пецябургі і Маскве, дзе ўзвёў замкі і палацы ў познекласіцыстычным і неагатычным стылях, але і ў Магілёўскай губерні, дзе завяршыў палац Галынскіх¹⁵. Дагэтуль не ўдалося высветліць, ці не быў гэта Крычаўскі палац, рэканструкцыя якога прайшла якраз у 40-я гады. Што ж датычыцца шматлікіх швейцарскіх гувернантак і настаўнікаў у шляхецкіх дамах, дык нельга не згадаць імя Альберта Бэхтальда (1891–1981), які за год да пачатку Першай сусветнай вайны паступіў на службу да графа Арлова, жыхара Баранавіч. Галечка беларускіх сялян, якіх ён чамусьці лічыў “украінцамі”, моцна ўразіла Бэхтальда. Успаміны тых гадоў увайшлі ў аўтабіяграфічны раман “Пётр Іванавіч”, напісаны ім на германа-швейцарскім дыялекце і выдадзены ў 1950 г.¹⁶

У другой палове XIX ст. у Швейцарыі ратаваліся польскія і “літоўскія” паўстанцы 1863 г., палітычныя эмігранты і шматлікія прадстаўнікі перадавай ін-

¹¹ Peyer Catharina. Aus den Erinnerungen einer Schweizer Marketenderin. Hrsg. von Theodora von der Mühl. Erlenbach, 1940.

¹² Bernoulli Joh. Reisen durch Brandenburg, Pommern, Preussen, Curland, Russland und Pohlen, in den Jahren 1777 und 1778. 6 Bde (in 2). Leipzig, 1779–1780.

¹³ У Віцебскай, Магілёўскай, Мінскай і Гродзенскай губернях яны, паводле перапісу 1897 г., склалі 0,36 прац. агульнай колькасці швейцарскіх перасяленцаў у Расіі. Паводле швейцарскіх даследаванняў, колькасць іх у Беларусі дасягала 1,2 прац. усяго агулу. Гл.: Schweizer im Zarenreich: Zur Geschichte der Auswanderung nach Russland. Hrsg. von R. Bühler et al. Zürich, 1985. S. 210.

¹⁴ Rauber U. Schweizer Industrie in Russland: Ein Beitrag zur Geschichte der industriellen Emigration, des Kapitalexportes und des Handels der Schweiz mit dem Zarenreich (1760–1917). Zürich, 1985; Bühler R. Bündner im Russischen Reich 18. Jahrhundert – Erster Weltkrieg. Ein Beitrag zur Wanderungsgeschichte Graubündens. Disentis, 1991. S. 311–313.

¹⁵ Dierauer J. Bernhard Simon — Architekt: 1816–1900: Ein Lebensbild. St. Gallen, 1918.

¹⁶ Гл.: Bischof P. Zum Russlandbild in den Werken von Lilli Haller und Albert Bächtold // Bild und Begegnung: Kulturelle Wechselseitigkeit zwischen der Schweiz und Osteuropa im Wandel der Zeit / Hrsg. von P. Brang et al. Basel; Frankfurt a.M., 1996. S.281–295.

тэлігенцыі царскай Расіі. Прычым паходзілі яны пераважна не з расійскіх, а з беларускіх і ўкраінскіх зямель — з “мяжы аселасці”. Адным з асноўных прыцягальных пунктаў стаў Цюрых, дзе ў канцы 1860-х , на пачатку 1870-х і аж да Першай сусветнай вайны існавала сапраўдная іх “калонія”. Тут пабывалі такія ўраджэнцы Беларусі і дзеячы рэвалюцыйнага руху, як Антон Трусаў, Мікалай Судзілоўскі, Уладзімір Кавалеўскі, Сяргей Кавалік, Варвара Вахоўская (Бонч-Асмалоўская), Кацярына Брэшка-Брашкоўская. Прыродазнавец Кавалеўскі наладзіў кантакты са швейцарскімі і нямецкімі вучонымі; з-пад яго пяра выйшлі шматлікія пераклады іх прац, а частку іх ён выпусціў ва ўласным пецяярбургскім выдавецтве¹⁷. Сястра Каваліка, Марыя, член т.зв. Кіеўскай камуны, была першай жанчынай, якая здабыла дыплом агранома пры Федэральнай палітэчнай школе (1877). Зусім іншы свет, у якіх раней жылі гэтыя прышэльцы, зразумела, перашкаджаў узаемаадносінам і збліжэнню са швейцарскімі “бюргерамі”. Аднак шмат хто з эмігрантаў і студэнцтва выбраў сабе не рэвалюцыйны шлях, а прафесійную кар’еру, садзейнічаў развіццю швейцарскай навукі. Беларускі элемент сярод іх, што склаўся пераважна з людзей яўрэйскага паходжання, амаль поўнасю атаясамляўся з расійскім або польскім, не ўспрымаўся як нешта адасобленае, своеасаблівае. У гэтай сувязі варта прыгадаць уклад у развіццё швейцарскай філасофскай думкі такіх “расійскіх” вучоных, як Ганна Тумаркіна, ураджэнка Дуброўны, і Роберт Зайчык, ураджэнец Мсціслаўя. Пра іх я ўжо расказала ў сваім дакладзе на Другім кангрэсе МАБ¹⁸.

Што ж датычыцца беларуска-швейцарскіх сувязей у міжваенны час, дык цяжка скласці пра іх пэўнае ўяўленне.

У 20–30-я гады XX ст. швейцарскія выдавецтвы, здаецца, не выдалі ніводнага твора беларускага прыгожга пісьменства. Прагляд каля трыццаці важнейшых тагачасных літаратурна-мастацкіх і грамадска-палітычных часопісаў, што праводзіўся ў рамках даследчай праграмы па швейцарска-славянскіх узаемасувязях, не даў ніякіх канкрэтных сведчанняў беларуска-швейцарскіх кантактаў. Было б пажадана яшчэ акрэсліць змест найбольш распаўсюджаных швейцарскіх газет левага і правага спектра таго часу, бо яны ў кантэксце польскіх і савецкіх падзей (асабліва ваенных), мусіць, закраналі і беларускія. Зусім недаследаваным застаецца і пытанне аб успрыняцці швейцарскай літаратуры ў міжваеннай Беларусі. Самае значнае месца тут зойме, на мой погляд, артыкул з аналізам творчасці Готфрыда Келера, апублікаваны ў 1923 г. (пасмяротна) у Мінску. Аўтарам яго з’яўляецца Іда Аксельрод, ураджэнка Дунілавіч, якая здабыла ў 1902 г. доктарскую ступень у Бернскім універсітэце¹⁹.

¹⁷ Ковалевские А.О. и В.О. Переписка 1867–1873 гг. М., 1988. С. 330–332; Bankowski M. Russische Studierende in der Schweiz // Schweiz–Russland. Дінінйя–Өääёöäðë. Beziehungen und Begegnungen. Zürich, 1989. S. 76f.

¹⁸ Гл.: Банькоўскі-Цюліг М. Студэнты і студэнткі з Беларусі ў швейцарскіх універсітэтах (XVI – пач. XX ст.) // Беларускі гістарычны часопіс. 1995. № 4. С. 55–56.

¹⁹ Аксельрод И.И. Готфрид Келлер // Аксельрод И.И. Литературно-критические статьи. Мн., 1923. С. 37–81.

З увядзеннем у нашых універсітэтах у пасляваенны час славістыкі (раней існавалі толькі кафедры русістыкі і паланістыкі) былі створаны ўмовы для сістэматычнага вывучэння славянскіх моваў, літаратур і культур — значыць, здавалася б, і беларускай. Аднак, калі ўлічыць факт, што ад студэнта вымагаецца засваенне трох “рознагаліновых” славянскіх моваў, у тым ліку расійскай як абавязковай з усходнеславянскіх, нельга здзіўляцца, што ў навучальных праграмах занядбаны “лішнія” беларуская і ўкраінская мовы.

Нязначныя дасягненні нашай беларусістыкі не толькі ў вучэбным, але і ў навукова-даследчым плане. Пэўным укладам у беларусазнаўства можна лічыць, бадай, працу цюрыхскага гісторыка Карстэна Герке пра старажытную усходнеславяншчыну і даследаванні прафесара Кёльнскага універсітэта Андрэаса Капелера, швейцарца па паходжанню, аб шматнацыянальным характары царскай Расіі і Савецкага Саюза²⁰. Вельмі адмоўна адбіваецца тое, што ў швейцарскіх славістаў і спецыялістаў па ўсходнеўрапейскай гісторыі няма ні свайго згуртавання, ні свайго часопіса. Гэта значна абмяжоўвае іх магчымасці выступаць у друку, весці навуковы дыялог ва ўласнай краіне. Такім чынам, адсутнічае сур’ёзная платформа і для ўвядзення беларусазнаўства ў межы нашай славістыкі.

Не лепш і з выхадам беларускай тэматыкі за межы навукі, з падключэннем яе да шырэйшага кантэксту культурнага абмену. У нашым перыядычным друку яна амаль не прысутнічае. Праўда, і ў нас ёсць свае чытачы В.Быкава, А.Адамовіча, С.Алексіевіч, але паколькі творы іх перакладаюцца з расійскай мовы, мала хто ўсведамляе беларускае паходжанне аўтараў, заўважае рысы іх беларускасці. Амаль невядомай застаецца ў нас і творчасць беларускіх мастакоў. Няшмат хто са швейцарскіх аматараў выяўленчага мастацтва ведае, што Марк Шгал, які стварыў, дарэчы, вітраж для аднаго з касцёлаў Цюрыха, паходзіў з Беларусі, хаця зімой 1995–1996 гг. Бернскі музей мастацтва паказаў выставу, прысвечаную якраз “віцебскаму перыяду” творчасці мастака. Варта ўвагі ініцыятыва бернскай мастачкі Сюзанны Бауман, якая ў Мінску, Віцебску і іншых гарадах Беларусі не толькі арганізавала выстаўку швейцарскіх твораў, але і прывезла адтуль творы маладых мастакоў, каб пазнаёміць нашу публіку з сучаснымі плынямі беларускага жывапісу і графікі. Гэтай мэце служыць і пагадненне аб усталяванні культурных кантактаў паміж Рэспублікай Беларусь і швейцарскім кантонам Аргау, заключанае ў 1991 г. Роўна праз год пасля падпісання пагаднення ў кантоне Аргау адбыўся Тыдзень беларускай культуры, які ўпершыню даў швейцарцам уяўленне пра нашы народныя танцы і песні, сучасную музыку і дэкаратыўна-прыкладное мастацтва.

Прыведзены тут факты патрабавалі б гісторыка-гэарэтычнага падагульнення, а таксама дыяхранічнага і сінхроннага параўнальнага даследавання. Але такую задачу перад сабой я не ставіла. Сваю мэту я бачыла ў тым, каб сабраць такія, забытыя ці проста незаўважаныя, нідзе не разгледжаныя дэталі, паказаць, што нават на такой неўрадлівай глебе, як беларуска-швейцарскія кантакты, можна знайсці нешта вартае.

²⁰ Goehrke C. Frühzeit des Ostslaventums. Darmstadt, 1992; Kappeler A. Russland als Vielvölkerreich. Entstehung. Geschichte. Zerfall. München, 1992.

Марыя Бяспалая (Мінск)

Да гісторыі антываеннага руху ў Германіі ў гады Першай сусветнай вайны

значанае пытанне, безумоўна, патрабуе новага падыходу як з навукова-тэарэтычнага, так і з вучэбна-метадычнага пункту гледжання. Перш за ўсё, трэба паказваць прадуманасць і пераемнасць палітычнага выхавання нямецкага рабочага класа, перавагу рэфармісцкіх настрояў, у станоўчым значэнні гэтага паняцця, над рэвалюцыйным экстрэзмам. Перагляду застарэлых стэрэатыпаў у адносінах да рабочага руху ў Германіі напярэдадні Першай сусветнай вайны патрабуе і пераемнасць выкладання, таму што без прынцыпова новай навуковай аргументацыі гэтага перыяду нельга зразумець своеасаблівасці Лістападаўскай рэвалюцыі 1918 г. і наступных падзей.

Зусім па-новаму паўстае праблема антываеннай барацьбы, калі асэнсоўваць яе з пункту гледжання паняцця радзімы. Раней лічылася за аксіому, што пралетарыят не мае радзімы і што антываенная барацьба ўзнікае ні бы аўтаматычна, з пачаткам вайны. Адназначна прызнаваўся правільным лозунг аб параженні свайго ўрада ў вайне ці аб пераўтварэнні вайны імперыялістычнай у вайну грамадзянскую. Зусім не браліся пад увагу патрыятычныя настроі розных грамадскіх груп па ўсіх ваюючых краінах на пачатку вайны. Апартуістычнай лічылася пазіцыя дэпутатаў рэйхстага ад СДПГ, якія ў жніўні 1914 г. адобрылі ваенныя крэдыты. Крытыкавалася пазіцыя К.Лібкнехта, неяк забывалася, што ён перш за ўсё падданы Германіі, а потым ужо левы сацыял-дэмакрат. Аднак ні ў 1914 г., ні ў 1916 г. ні ў адной з ваюючых краін нельга заўважыць масавых антываенных выступленняў. Толькі калі наступіла стомленасць ад вайны і была страчана надзея на хуткую і лёгкую перамогу, пачаўся прыкметны рост антымілітарысцкіх настрояў.

У Германіі пачатак гэтаму працэсу быў пакладзены выступленнямі моладзі вясной 1916 г. Як вядома, арганізаваны юнацкі рух узнік на пачатку XX ст., калі моладзь пачынае масава ўдзельнічаць у вытворчасці. Па імперскіх законах яна пазбаўлялася выбарчых правоў да 25-гадовага ўзросту¹. І тым самым, знаходзілася нібы ў баку ад грамадскага жыцця. У 1908 г. кайзераўскі ўрад прыняў указ аб забароне асобам да 18 год займацца палітычнай дзейнасцю². Аднак прыклад і вопыт старэйшых дапамог моладзі прыступіць да арганізацыі ўласных аб'яднанняў. Першыя з іх узнікаюць у 1904 г. спачатку ў Паўночнай і Паўднёвай Германіі, а потым распаўсюджваюцца па ўсёй краіне.

Хацелася б адзначыць, што сярод моладзі існавалі арганізацыі розных палітычных накірункаў, у тым ліку і групы, якія дзейнічалі пад кіраўніцтвам СДПГ.

¹ Sieger W. Das erste Jahrzehnt der deutschen Arbeiterjugendbewegung 1904–1914. Berlin, 1958. S. 13.

² Рейнгорд Ф., Гопффе Г. История пролетарского юношеского движения в Германии. М.;Л., 1928. С. 12.

Яно імкнулася прыдаць юнацкаму руху культурна-асветніцкі характар. На чарговым партыйным з'ездзе ў верасні 1908 г. была прынята рэзалюцыя, у якой выказвалася падтрымка гэтага накірунку ў дзейнасці аб'яднанняў моладзі. Іх заклікалі праводзіць літаратурныя вечары, лекцыі, гутаркі, спартыўныя спаборніцтвы. Дзеля кіраўніцтва юнацкім рухам стваралася Цэнтральнае Бюро моладзі, у якое ўвайшлі па чатыры прадстаўнікі ад СДПГ, прафсаюзаў і моладзі. Аналагічны склад мелі і мясцовыя арганізацыі. Друкаваным органам з'яўлялася газета “Arbeiter-Jugend”.

На пачатку вайны Цэнтральнае Бюро, якім кіраваў Ф.Эберт, падтрымала пазіцыю СДПГ і яе фракцыі ў рэйхстагу, а газета “Arbeiter-Jugend” заклікала да добраахвотнага ўступлення ў армію³. Тым самым палітыка “грамадзянскага міру” пашыралася і ў асяроддзі моладзі.

Безумоўна, так аднабакова пралетарскі юнацкі рух не развіваўся. Частка мясцовых камітэтаў знаходзілася пад уплывам левых сацыял-дэмакратаў, асабліва гэта тычыцца Брэмена, Гамбурга, Браўншвейга, Гановера, Геры і іншых гарадоў⁴. Менавіта ў гэтых арганізацыях сталі ўзнікаць антымільтарыйскія настроі, карысталіся падтрымкай лозунгі Карла Лібкнехта і іншых левых. Гэтая плынь спрабавала аб'яднацца ў асобную групу ў красавіку 1916 г. на канферэнцыі ў г. Йена.

Улады, са свайго боку, імкнуліся спыніць такую дзейнасць: закрываліся дамы моладзі, аб усіх запланаваных мерапрыемствах патрабавалася напярэдне паведамляць. Фактычна ні адзін сход радыкальных юнацкіх арганізацый нельга было правесці без прадстаўніка ўлад, які пры самай нязначнай антываеннай агітацыі меў права забараніць сход⁵.

Тым не менш, калі вайна ператварылася ў зацяжную, калі ўзніклі эканамічныя цяжкасці, нямецкая моладзь рашуча выступіла ў абарону сваіх інтарэсаў, нават насуперак закону. Прычынай антываенных выступленняў паслужыў загад камандуючага X армейскім корпусам аб прымусовых адлічэннях ад заробку. Згодна з ім, рабочыя маглі атрымоўваць толькі суму, вызначаную ваенным камандаваннем, астатняя частка паступала ў ашчадныя касы гэта значыць на ваенныя патрэбы. Закон уступаў у сілу з 1 мая 1916 г.

Актыўную ролю ў вясенніх выступленнях 1916 г. адыграла моладзь Браўншвейга на чале з “Асветніцкім аб'яднаннем”, у якім налічвалася каля 500 сяброў. У канцы красавіка на адным са сваіх сходаў яны прынялі рэзалюцыю пра тэсту і накіравалі пісьмо камандаванню ваеннай акругі. Аднак ніякага адказу не дачакаліся і таму пачалі перамовы з суседнімі арганізацыямі аб сумеснай барацьбе супраць прымусовага адлічэння.

1 мая 1916 г. у восем гадзін раніцы забаставалі многія прадпрыемствы горада. Да гэтай забастоўкі далучылася працоўная моладзь Гановера, аднак у

³ Arbeiter-Jugend. 1914. 15 Aug., 15 Sept.

⁴ Jugend-Internationale. 1915. 1 Sept.

⁵ Jugend-Internationale. 1915. 1 März. Berner Tagwacht. 1915. 7 Apr.

хуткім часе тут быў дасягнуты кампраміс з камандаваннем у выглядзе памяншэння сумы адлічэння, і забастоўка была спынена. У Браўншвейгу вечарам, на першамайскім сходзе было вырашана працягнуць забастоўку да поўнай адмены загада. Быў абраны забастовачны камітэт і прыняты меры па стварэнню забастовачных пікетаў. 2 і 3 мая забастоўка працягвала пашырацца, у ёй ужо ўдзельнічала каля чатырох тысяч юнакоў і дзяўчат, да іх далучыліся і дарослыя. У горадзе пачаліся стычкі з паліцыяй, і ўлады былі вымушаны звярнуцца да камандавання з просьбай “навесці парадак”⁶.

Паказальна, што мясцовае кіраўніцтва СДПГ, пад уплывам якога знаходзілася “Асветніцкае аб’яднанне”, выступіла супраць забастоўкі і, нават, спрабавала не дапусціць яе. Падобную пазіцыю заняло і Цэнтральнае Бюро юнацкіх арганізацый Германіі, а галоўны яго орган газета “Arbeiter-Jugend” друкавала толькі кароткія паведамленні аб ходзе барацьбы⁷. Бастуючую моладзь падтрымлівала толькі газета “Volksfreund” — орган мясцовай партыйнай арганізацыі. Нягледзячы на націск старэйшых таварышаў, моладзь не пагаджалася з прапановай ваеннага камандавання аб памяншэнні працэнта адлічэння. Улады спрабавалі навесці парадак з дапамогай салдат аднаго з палкоў, аднак бастуючыя прынялі рашэнне аб усеагульнай забастоўцы. У выніку ў Браўншвейгу 5 мая ваеннае камандаванне было вымушана адмяніць загад аб прымусовых адлічэннях.

Перамога ў барацьбе з такімі адлічэннямі засталася і за працоўнай моладзю Магдэбурга, дзе загад быў выдадзены 25 мая, а ўступаў у сілу з 1 чэрвеня. У адказ, 27 мая пачалася забастоўка, якая суправаджалася дэманстрацыямі моладзі і шматлікімі арыштамі сярод яе⁸. Выступленні былі настолькі актыўнымі, што камандаванне акругі было вымушана аб’явіць аб уступленні загада ў сілу толькі пасля выдання спецыяльных інструкцый. Безумоўна, гэта была перамога. Забастоўкі пратэсту адбываліся ў Берліне, Гале і іншых гарадах, а ў Саксоніі ўлады з самага пачатку адмовіліся ад увядзення прымусовага адлічэння з-за антываенных настрояў сярод мясцовай моладзі.

Падзеі вясны 1916 г. сталі першымі антываеннымі выступленнямі не толькі працоўнай моладзі, але і ўсяго нямецкага рабочага класа ў гады Першай сусветнай вайны. Яны адлюстравалі ўменне арганізаваць барацьбу, рашучасць, бескампраміснасць маладых у адстойванні сваіх эканамічных правоў, — нават ва ўмовах ваеннага становішча. Моладзь аказалася больш паслядоўнай у сваіх дзеяннях і патрабаваннях, чым сацыял-дэмакратычнае кіраўніцтва. Аднак праз некаторы час сацыяльна-палітычная сітуацыя ў Германіі настолькі змянілася, што значная частка нямецкага рабочага класа пачала прымаць самы актыўны ўдзел у антываеннай барацьбе.

⁶ Jugend-Internationale. 1916. 1 Sept.

⁷ Arbeiter-Jugend. 1916. 3 Juli.

⁸ Тамсама.

Віталь Карнялюк (Гродна)

Гродзенскі эпизод Першай сусветнай вайны

кожнай вайны ёсць сваё, адметнае аблічча і свае вынікі. Таксама ў кожнай вайны ёсць агульны, жудасны вынік — гэта смерць людзей, якія ваююць па абодва бакі. Таму мэтай нашай працы з’яўляецца аднаўленне падзей звязаных з баямі ў ваколіцах Гродна ў перыяд лета і пачатку восені 1915 г., веданне якіх будзе карысным для выяўлення і практычнага аднаўлення месц пахавання першай сусветнай вайны. Могілка ахвяр той вайны — рускіх, немцаў, беларусаў, палякаў — ПЮБАЧ. Аднаўленне годнага стану гэтых могілак будзе спрыяць паразуменню паміж народамі, можа стаць цаглінкай “варот у будучыню”¹.

Звернем увагу на тое, што ў фондах Цэнтральнага ваенна-гістарычнага архіва ў г. Маскве захоўваюцца звесткі аб месцах пахаванняў і данясенні палявых камандзіраў у штабы сваіх армій аб стратах. У гэтых крыніцах трапляюцца і звесткі аб нямецкіх пахаваннях. Але больш падрабязна пра гэта могуць расказаць толькі нямецкія архіўныя крыніцы. Мясцовыя жыхары таксама ведаюць сёе-тое пра могілкі “імперыялістычнай” вайны.

У якасці прыкладу можна назваць пахаванні нямецкіх і рускіх воінаў на вясковых могілках у Сельванаўцах, што на поўнач ад Гродна, у сапоцкінскім напрамку. Над брацкай магілай воінаў нямецкай арміі (хутчэй за ўсё афіцэраў) устаноўлена каменная піраміда, а далей — 30 надмагільных помнікаў-пліт у выглядзе крыжа. Рускія пахаванні — побач, але яны амаль нераспазнавальныя². Гэтыя могілкі з’явіліся пасля падзей зімы-лета 1915 г. Фрагмент баёў гэтага перыяду мы і паспрабуем узнавіць. Дададзім толькі, што інфармацыя пра баявыя часці нямецкай арміі патрабуе ўдакладнення.

У час вайны Гродна было крэпасцю, якая лічылася важным звяном у заходняй абарончай лініі разам з першакласнай крэпасцю Коўна. Гродзенская крэпасць мела 13 фартоў і 23 прамежжавыя ўмацаваныя пункты абароны. Фарты ўяўлялі сабой складаныя фартыфікацыйныя збудаванні: вельмі матэрыялаёмстыя, цыклічнай канструкцыі. Сцены былі разлічаны на максімальны калібр артылерыі і мелі таўшчыню да 5 м. Але гэтыя збудаванні, якія і сёння ўраджаюць сваім выглядам, маглі захоўваць сваю непрыступнасць толькі пры наяўнасці адзінай крапасной лініі абароны. Будаванне ж Гродзенскай крэпасці (1914–1915 гг.) так і не было завершана.

А цяпер паспрабуем разабрацца ў ходзе баёў за Гродна. Асабліва трэба звярнуць увагу на шматлікае пералічэнне нумароў часцей і падраздзяленняў, што аблегчыць пошук захаванняў на месцах баявых дзеянняў. Тым больш, што ма-

¹ Липи Ян Юзеф. Две родины — два патриотизма // Иностранная литература. 1993. № 2. С. 219.

² Цэнтральны дзяржаўны ваенна-гістарычны архіў Расійскай Федэрацыі (Далей — ЦДВГА РФ), ф. 2644. воп. 1, спр. 52, арк. 8.

тэрыялы архіва па Першай арміі не змяшчаюць сведчанняў аб захаваннях гэтага перыяду, бо пры хуткім адступленні рускае войска часам пакідала забітых на полі бою, сярод якіх было нямала беларусаў.

Тыя падзеі, да якіх мы зараз звернемся, з’яўляюцца ілюстрацыяй ацэнкі А.Заянчкоўскага адносна вытокаў і значэння баёў 1915 г. на ўсходнім фронце. Таму, каб наш аповяд аб асобных баях змясціўся ў рамках больш маштабных падзей Першай сусветнай вайны, нагадаем гэтую ацэнку.

На думку рускага ваеннага гісторыка А.Заянчкоўскага, стаўка рускіх не адмяніла наступленне ні ва Усходняй Прусіі, ні ў Карпатах і тым самым ужо ў лютым 1915 г. падрыхтавала катастрофу, якая пачалася праз два месяцы ды прывяла справу да паражэння ў вайне старой Расіі³. 10-я армія генерала Радкевіча вясной 1915 г. была перакінута з пазіцыі Гродзенскай крэпасці ва Усходнюю Польшчу. Там яна знаходзілася ў перыяд аперацыі па выратаванні 20-га армейскага рускага корпуса, які апынуўся з акружэння ў Аўгустоўскіх лясах. Месца 10-й арміі заняла 1-я армія генерала А.Літвінава. Яе часцям сумесна з гарнізонам крэпасці давялося прыняць на сябе ўвесь цяжар баёў за Гродна.

Горад рыхтаваўся да абароны. Але галоўнакамандуючы Паўночна-Заходнім фронтам не быў упэўнены ў мэтазгоднасці гэтага. У ноч на 6 (19) жніўня ён шле тэлеграму камандаванню гарнізона, у якой абвясчае крэпасць Гродна ўсяго толькі ўмацаванай пазіцыяй на фронце і загадвае пачаць зараз жа эвакуацыю крапасных запасаў і маёмасці⁴. Тэмп наступлення немцаў нарастаў. 9 жніўня генерал Альдэргоге заняў Сапоцкін-Ліпскую пазіцыю і размясціўся з штабам у вёсцы Галынка⁵. Праз некалькі дзён камандант Гродна атрымавае тэлеграму з загадам ачысціць левы бераг Нёмана (гэта дзевяць фаргоў). І тут жа новы загад: “Гродна абараняць упарта”⁶. У выніку дрэннай сувязі са штабам фронту кіраўніцтва крэпасці спрабавала рыхтавацца і да адступлення, і да абароны. Было вызначана, што крапасная артылерыя адпраўляецца ў Маскву, запасы маёмасці — у Невель, харчовыя запасы — у Маладзечна, рэшткі паветрана-плавацельнай роты — у Віцебск⁷. Ужо 12 жніўня начальнік гарнізона Кайгародаў давёў да ведама штаба 1-й арміі аб пачатку знішчэння крапасных пабудов правабярэжнага абвода за выключэннем яго паўночнага ўчастка⁸.

13 жніўня для абароны крэпасці выдзялялася восем гармат шасцідзюймовых, 12 гармат дзевяцідзюймовых, адна дзясцідзюймовая, адна шасцідзюймовая (канэ), штурмавая зброя, 54 кулямёты⁹. Гродзенскую крэпасць абаранялі кра-

³ Заянчковски А. Мировая война 1914–1918 гг. 1938. Т. 1. С. 268.

⁴ Плешевеня А. У гродненских фортов // Гродненская правда. 1993. № 113.

⁵ ЦДВГА РФ, ф. 2106, воп. 1, спр. 38, арк. 10.

⁶ Плешевеня А. У гродненских фортов // Гродненская правда. 1993. № 108.

⁷ ЦДВГА РФ, ф. 2106, воп. 1, спр. 328, арк. 14, 16.

⁸ Тамсама, арк. 29.

⁹ Тамсама; Гродна ў гады Вялікай Айчыннай вайны (1941–1945 гг.) (Да 50-цігоддзя Вялікай Перамогі). Гродно, 1995. С. 18. Звесткі патрабуюць удакладнення. Фонд 2106 не апрацаваны.

пасны сапёрны батальён, крэпасны тэлеграфны батальён, паветраплавацельная рота, жандарская каманда, 3-я і 4-я пагранічныя часці, 20-я брыгада дзяржаўнага апалчэння ў складзе шасці дружын, 97-я брыгада дзяржаўнага апалчэння ў складзе шасці дружын, 9-я асобая донска-казацкая сотня, 49-я апалчэнская сапёрная паўрота¹⁰.

Асноўны цяжар баёў за Гродна ўзялі на сябе часці 1-й арміі — 1-й армейскі корпус генерала А.Душкewіча (22-я і 24-я пяхотныя дывізіі) і 1-ы Асавецкі корпус генерала-маёра Н.Бржазоўскага (57-я і 13-я пяхотныя дывізіі). На флангах Гродна абаранялі яшчэ чатыры корпусы пад камандаваннем генералаў Арцём'ева, Баланіна, Іеўраінава, Караткевіча¹¹. 16 жніўня 1915 г. сілы абаронцаў крэпасці размясціліся ў прызначаным парадку. Адзначым, што раён 13-га форта абараняла 3-я пяхотная дывізія. 115, 116, 117 дружны апалчэння знаходзіліся на пазіцыях часцей генерала Бржазоўскага, а 118, 119, 120 — на участку генерала Душкewіча. Ваенным інжынерам падпалкоўніку Модрах, капітанам Хамутову, Яроменка, Дзясніцкаму загадалася быць на фартах — № 3, № 4. Асноўная ўвага ўсіх часцей абароны звярталася на дзеянні 28-й пяхотнай дывізіі немцаў, якая павінна была наступаць з Сапоцкінска-Ліпскага кірунку¹². І сапраўды, у той жа дзень, 16 жніўня, гэтая дывізія перайшла мост каля вёскі Гожа і разбурыла яго. 17 жніўня немцы уступілі ў вёскі Свяцк, Галынка, Багатыры. У вёсках Хварасцяны, Бяляны імі была размешчана цяжкая артылерыя¹³. Пад прыцэлам аказаліся перш за ўсё сектары абароны 3, 4, 5-га фартоў.

17 жніўня ў 7 гадзін раніцы зводны Асавецкі корпус занялі прызначаныя ім пазіцыі. Увесь дзень 17-га прайшоў у перастрэлцы і чаканні наступлення па ўсім фронце абароны¹⁴. Наступны дзень быў вельмі гарачым для абаронцаў. Актыўна і настойліва немцы дзейнічалі ў раёне вёсак Рагачы, Бяляны. Наступленне суправаджалася моцнай агнявой падтрымкай цяжкай артылерыі, якая даходзіла да лініі Баранавічы-Скамарошкі. Штабы 22-й і 24-й рускіх дывізіі размяшчаліся ў каралеўскім двары Аўгустова і ў вёсцы Ласосна¹⁵. Пазіцыі 95-га і 88-га палкоў падвяргаліся асабліва жорсткаму, неаднаразоваму штурму, аднак атакі былі адбіты.

Крызанавец А. Плешавеня лічыць, што 17 жніўня быў захоплены чацвёрты, а за ім і трэці форт. Аднак знойдзеныя ў архіве лісты перапіскі камэнданта крэпасці Кайгародава з камандаваннем 1-га армейскага корпуса і тэлеграмы камандзіраў часцей гэтага корпуса сведчаць аб тым, што яшчэ два дні (18 і 19 жніўня) за форт № 4 ішлі бязлітасныя баі. Форт быў захоплены немцамі з захаду, поўначы і ўсходу, аднак рэзерваў падтрымаць абаронцаў у генерала Душкewіча не было. Немцы наступалі на ўчастку чацвёртага форта сіламі не менш за

¹⁰ ЦДВГА РФ, ф. 2106, воп. 1, спр. 328, арк. 49.

¹¹ Гродна ў гады Вялікай Айчыннай вайны... С. 19.

¹² ЦДВГА РФ, ф. 2106, воп. 1, спр. 328, арк. 61.

¹³ Плешавеня А. У гродненских фортов // Гродненская правда. 1993. № 109.

¹⁴ ЦДВГА РФ, ф. 2106, воп. 1, спр. 328, арк. 65.

¹⁵ Тамсама, арк. 69.

дывізію. Так, па меншай меры, ацэньвалі сілу ворага камандзіры рускіх палкоў у сваіх данясеннях. Адначасова нямецкія падраздзяленні захоплівалі пазіцыі пятага фарта. Гарматны агонь 24-й дывізіі быў мінімальны. Снарады расходваліся з аглядак¹⁶.

18 жніўня стала відавочным, што немцы рыхтуюцца да атакі. У раёне 57-й дывізіі ў ноч на 19-е ім удалося адціснуць вартаўнічую ахову на флангах¹⁷. Днём, а першай гадзіне, пачаўся новы наступ на пазіцыі 1-га армейскага корпуса. Чацвёрты форт працягваў абараняцца. На яго абрушваўся агонь цяжкай артылерыі. На поўначы вёскі Караліна абстрэлу падвергліся акопы рускіх часцей, а таксама пазіцыі 225-га палка 57-й дывізіі, што знаходзіліся ў раёне 3-га форта¹⁸. Страты былі вялікія з абодвух бакоў. Кайгародаў спешна папрасіў дазволу на адступленне ў ноч на 20-е жніўня на правы бераг. “Дабро” было атрымана, і кола абароны горада звужалася¹⁹. Практычна у далейшым баі ішлі ў самім горадзе.

Масты, услед за адступаючымі часцямі рускіх, былі знішчаны. Выбіраліся новыя рубяжы абароны. Пазіцыю ад вёскі Пералом уключна да вёскі Б.Сольна заняла 3-я дывізія; ад вёскі Б.Сольна да чыгункі уключна — 57-я дывізія; ад чыгункі да вёскі Жыдаўшчына — 24-я дывізія; ад вёскі Жыдаўшчына да вёскі Шчучынава ўключна — 22-я дывізія²⁰.

20 жніўня Штаб Вярхоўнага Галоўнакамандавання (далей ШВГ) паведаміў, што каля Гродна, затрымліваючы ворага настолькі, каб эвакуіраваць гэты пункт, нашы войскі ў ноч на 20-е адышлі на правы бераг Нёмана... 21 жніўня ШВГ інфармаваў, што каля Гродна да вечара 20-га праціўнік паспеў перакінуць частку сіл на правы бераг Нёмана, вёўся ўпарты бой на паўночнай і ўсходняй частках горада... Ар’ергардныя баі адбываліся ў раёне на поўдзень ад Індуры, каля Вяліка-Бераставіцы... 22 жніўня ШВГ паведаміў: каля Гродна з раніцы 21 жніўня зноў пачаўся гарачы бой. Рускія войскі уварваліся ў горад, захапілі восем кулямётаў і да 150 палонных²¹. Сваім поспехам яны далі магчымасць зрабіць бесперашкодна адыход суседніх часцей.

Безумоўна, у афіцыйных паведамленнях гаварылася не ўсё. 20 жніўня немцы здолелі наладзіць пантонны мост ніжэй ад былога шашэйнага маста і ўварвацца ў горад. 227-ы полк не змог гэтаму перашкодзіць²².

Як жа германскія войскі так хутка пераправіліся праз Нёман, сур’ёзную перашкоду? У рапарце камандзіра 227-га Япіфанскага палка палкоўніка Паклеўскага-Калэліна, таго самага палка, які быў каля пантоннага маста, чытаем: “Нічога не было падрыхтавана для таго, каб аблегчыць задачу абароны горада. На супрацьлеглым левым беразе ракі, будынкі падыходзілі да самай ракі, па ўсім

¹⁶ ЦДВГА РФ, ф. 2106, воп. 1, спр. 328, арк. 98.

¹⁷ Тамсама, арк. 88.

¹⁸ Тамсама, арк. 90.

¹⁹ Плешевеня А. У гродненских фортов // Гродненская правда. 1993. № 109.

²⁰ ЦДВГА РФ, ф. 2106, воп. 1, спр. 328, арк. 110–111.

²¹ Гістарычны летапіс // Исторический вестник. 1915. № 4. С. 37.

²² ЦДВГА РФ, ф. 2106, воп. 1, спр. 328, арк. 118–121.

беразе было шмат будаўнічага матэрыялу, каля берага засталіся два параходы. На правым беразе таксама ўсюды знаходзіліся склады дроў²³. Натуральна, што карыстаючыся ўсім гэтым, немцы хутка рухаліся наперад. Мноства перакрыжаваных з франтавой лініяй рвоў, баржы і параходы выконвалі ролю фортаў. З уступленнем немцаў ў горад і пачаткам вулічных баёў усякая эвакуацыя прыпынілася²⁴. Пасля дзвюх гадзін пасля поўдня праціўнік адкрыў гарматны агонь па пазіцыях 96-га і 93-га палкоў, якія складалі правы ўчастак абароны 22-й дывізіі. На фронце 22-й дывізіі, у раёне вёскі Пагараны, паказаліся рота і раз'езды немцаў²⁵.

Падзеі 20–21 жніўня разгортваліся вельмі імкліва. Дапамагаючы адзін аднаму, адбівалі атакі нямецкіх войск 95-ы і 96-ы палкі на ўчастку чыгуначнага маста і чыгуначнай станцыі. З надыходам цемнаты немцы авалодалі каралеўскім дваром Станіславава і ўсёй усходняй часткай горада. На паўднёвым усходзе (а гэта ўжо сектар абароны 22-й дывізіі) бой ішоў за вёскі Жыдаўшчына, Прыгодзічы, Шчучынава²⁶. Ні пра якую падмогу абаронцам гаворка не ішла. Задача, мяркуючы па ўсім, была адзінай — затрымаць максімальна наступваючых і хутчэй адысці ў глыб губерні, каб пазбегнуць акружэння.

Той жа 22-ы полк на сваім агнявым рубяжы поўнаасцю страціў 15-ю і 16-ю роты з камандзірамі. Спробы рэштак палка 21 жніўня выбіць праціўніка ці адагнаць за раку былі марнымі. Амаль увесь полк палёг. Сваёй гераічнай барацьбой полк дапамог сумежным з ім часцям адысці і пазбегнуць акружэння²⁷. У ноч на 22 жніўня руская войска пакінула Гродна.

Немцы захапілі горад. Спачатку авалодалі ўсёй лініяй крапасной абароны ад Пагаран да вышыні 100.3, што на шашы Гродна-Сапоцкін, потым прымусілі адысці рускае войска за Нёман. На руку ім была адсутнасць у абаронцаў патрэбнай колькасці снарадаў і няпэўнасць задачы, якая была пастаўлена галоўнакамандуючым фронта перад кіраўніцтвам абароны горада. 10-дзюймовая і 6-дзюймовая (Канэ) гарматы былі няспраўныя і не зрабілі ніводнага стрэлу. Паводле рапарту начальніка штаба 1-й арміі, “германская цяжкая артылерыя расстрэльвала форты і пазіцыі, як на палігоне”²⁸. Кайгародаў, як камандант крэпасці, не праявіў настойлівасці (матывы ўявіць складана) у жаданні пакінуць у крэпасці 100 гармат, паддаўся ціску галоўнакамандуючага, які настаў на давядзенні артылерыі крэпасці да мінімуму²⁹.

²³ Тамсама, арк. 139–140.

²⁴ Плешевеня А. У гродненских фортов // Гродненская правда. 1993. № 109.

²⁵ ЦДВГА РФ, воп. 1, спр. 328, арк. 114–115.

²⁶ Тамсама, арк. 118–121.

²⁷ Тамсама, арк. 141.

²⁸ ЦДВГА РФ г. Масква, ф. 2106, воп. 1, спр. 328, арк. 126.

²⁹ Плешевеня А. У гродненских фортов // Гродненская правда. 1993. № 110.

Веньямін Космач (Віцебск)

Палітыка Рапала і беларуска-германскія гаспадарча-эканамічныя, навукова-тэхнічныя і культурныя сувязі ў 1922–1932 гг.: стан, праблемы і вопыт

Пасля таго, як 16 красавіка 1922 г. у час Генуэзскай канферэнцыі паміж Германіяй і Савецкай Расіяй быў падпісаны Рапальскі дагавор, хутка паўстала пытанне аб распаўсюджанні германа-савецка-расійскіх дамоўленасцей у Рапала на суседнія саюзныя ў дачыненні да РСФСР сацыялістычныя рэспублікі, што адпавядала логіцы таго часу. Паўнамоцны прадстаўнік РСФСР М.Крэсцінскі, уручаючы ў тым жа годзе свае даверчавыя лісты рэйхспрэзідэнту Германіі Ф.Эберту, падкрэсліў у сваёй прамове, што “наступным крокам, які адпавядаў бы эканамічным інтарэсам абедзвюх краін, магло б з’явіцца распаўсюджанне толькі што заключаных пагадненняў на рэспублікі, што знаходзяцца ў адзіным рабоча-сялянскім саюзе з РСФСР”¹.

Адказваючы, Ф.Эберт далучыўся да гэтай прапановы. 5 лістапада 1922 г. такая дамоўленасць была падпісана. З гэтага часу рапальскія пагадненні пашыраліся на ўсе на той час саюзныя з РСФСР сацыялістычныя рэспублікі, у тым ліку і на Савецкую Беларусь². Пагадненне замацавалі подпісамі М.Крэсцінскі і кіраўнік усходняга аддзела МЗС Германіі А.фон Мальцан.

У спецыяльных нотах, якімі абмяняліся пасля цырымоніі М.Крэсцінскі і германскі канцлер Й.Вірт, падкрэслівалася, што падпісанне дамоўленасці азначае прызнанне нямецкім урадам дэ-юрэ ўрадаў Украінскай ССР, Беларускай ССР, Грузінскай ССР, Азербайджанскай ССР, Армянскай ССР і Далёкаўсходняй Рэспублікі. Артыкул 5 пагаднення вызначаў асноўныя пункты эканамічных зносін. БССР, як і іншыя саюзныя рэспублікі, атрымала права адкрываць свае гандлёвыя бюро ў Германіі. Важнае значэнне меў артыкул сёмы. Ён абвяшчаў: “Прадстаўніцтва абодвух бакоў і асобы, якія ў іх працуюць, абавязваюцца ўстрымлівацца ад усякай агітацыі ці прапаганды супраць ўрада ці дзяржаўных арганізацый дзяржавы, у якой яны прабываюць”³. 10 лістапада ЦВК БССР ратыфікаваў гэтае пагадненне. Рэйхстаг зацвердзіў яго 31 жніўня 1923 г.⁴ 9 красавіка таго ж года расійскі прадстаўнік М.Крэсцінскі ўручыў Ф.Эберту даверчую граматы Савецкай Беларусі. Па рашэнню ЦВК БССР М.Крэсцінскаму было прапанавана прадстаўляць Савецкую Беларусь у Германіі⁵. Так пачыналіся афіцыйныя беларуска-германскія адносіны ў 20-я гады. Заўважым, што яны пачаткова аформіліся фактычна не толькі з дапамогай, але і пад наглядом Савецкай Расіі.

¹ Цыт. па: Абросимов П.А. 300 метров от Бранденбургских ворот: Взгляд сквозь годы. М., 1983. С. 47.

² Документы внешней политики СССР. М., 1961. Т. 5. С. 658–662.

³ Тамсама. С. 661.

⁴ Тамсама. С. 662.

⁵ БДА, ф. 6, воп. 1, спр. 195, арк. 1–9; Звезда. 1923. 14 апр.

Гандлёвае прадстаўніцтва БССР адкрылася ў Берліне некалькі раней — у лютым 1922 г.⁶, але толькі пасля таго, як 6 мая 1921 г. паміж Савецкай Расіяй і Германіяй быў падпісаны так званы “гандлёвы дагавор”. Спачатку ў Берлін прыбыў упаўнаважаны Наркамзнешгандлю РСФСР у Германіі Б.Стаманякоў, а потым — М.Мароз, які часова выконваў функцыі афіцыйнага прадстаўніка у Германіі⁷. Ужо ў лютым 1922 г. Савецкая Беларусь у ліку іншых савецкіх рэспублік будучага Саюза ССР была афіцыйна запрошана на міжнародны кірмаш у Кёнігсбергу, дзе вядомыя на той час беларускія гандлёва-прамысловыя арганізацыі “Лесбел” і “Заходнелес” дэманстравалі сваю прадукцыю.

У сакавіку 1922 г. Наркамзнешгандль БССР накіраваў у Берлін свайго паўнамоцнага прадстаўніка. Ім стаў Юрый Гальдштэйн. З выдзенага яму афіцыйнага дакумента (мандата), які захаваўся ў фондах Беларускага дзяржаўнага архіва, добра відаць не толькі яго паўнамоцтвы, але і накіраванасць знашняга гандлю Беларусі 20-х гадоў, як і яго залежнасць ад знешнагандлёвай дзейнасці Савецкай Расіі з Германіяй. Ю.Гальдштэйну прадстаўлялася права: “А. Быць прадстаўніком НКЗГ Беларусі ў Германіі. Б. Рабіць па заданнях НКЗГ Беларусі закупку і прадажу ў Германіі тавараў, весці тавараабмен, заключаць усялякага роду дамовы, здзелкі і г.д. В. Адкрываць з дазволу НКЗГ БССР ў Германіі аддзяленні, канторы, агенцтвы ў інтарэсах справы і кіраваць імі. Д. Дзейнічаць у цесным кантакце з прадстаўнікамі РСФСР у Германіі”⁸.

Праз некалькі месяцаў пасля падпісання ўказаных вышэй пагадненняў Германія становіцца галоўным гандлёвым партнёрам нашай рэспублікі. За тры гады, з 1923 да 1925 г., удзельная вага ў выкарыстанні экспарту Беларусі павялічылася ў тры разы. У другой палове 20-х гадоў на долю Берліна прыходзілася ўжо дзве трэці ўсяго аб’ёму беларускага экспарту тавараў за мяжу. Ва ўнутраным імпарце БССР Германія таксама выйшла на першае месца па пастаўках сваіх тавараў у Беларусь. У імпартных закупках рэспублікі ўдзельная вага прадукцыі германскага паходжання павялічылася на 40 працэнтаў. У 1926–1927 гг., напрыклад, БССР зацупіла ў Германіі імпартных тавараў на 1830,7 тыс. рублёў, пры экспарце туды таварнай прадукцыі на 2989,1 тыс. рублёў. Далей у імпарце нашай рэспублікі ішлі Польшча (415,6 тыс. руб. пры беларускім экспарце ў 21,7 тыс. руб.), Фінляндыя (246,8 тыс. руб.), Чэхаславакія (225,8 тыс. руб.), ЗША (140,5 тыс. руб.), Англія (129,3 тыс. руб.), Швецыя (108,2 тыс. руб.), Літва, Латвія, Італія і Нарвегія⁹. Як відаць, Германія ў гандлёвых адносінах з Савецкай Беларуссю значна апераджала іншыя краіны свету. Прыкладна такое ж становішча склалася ў савецка-германскіх гандлёва-эканамічных сувязях 20-х—пачат-

⁶ Звезда. 1922. 13 февр.

⁷ Тамсама. 25 авг.

⁸ БДА, ф. 126, воп. 1, спр. 90, арк. 9.

⁹ БДА, ф. 117, воп. 1, спр. 116, арк. 26; Белорусская Советская Социалистическая Республика. Мн., 1927. С. 293–296; Развитие экономики Белоруссии в 1921–1927 гг. Му., 1973. С. 229.

ку 30-х гадоў у цэлым. Веймарская Германія з’яўлялася тады галоўным страгэгічным гандлёвым партнёрам Савецкага Саюза.

Дадзеная акалічнасць у значнай ступені тлумачыць лідэрства Германіі ў экспарце і імпарце Беларускай ССР у 20-я гады. Масква нібы вяла за сабой БССР і іншыя савецкія рэспублікі менавіта на германскі рынак, адначасова кантралюючы іх. Спрыяла германа-беларускаму супрацоўніцтву ў галіне эканомікі таксама новая эканамічная палітыка, у гады якой гандлёвыя прадпрыемствы Беларусі напрамую выходзілі на замежжа. Калі ў 1926 г. у экспартна-імпортных аперацыях БССР удзельнічалі толькі дзве беларускія арганізацыі, то ў 1931 г. — 23. Дзякуючы менавіта нэпу з 1922 г. да 1932 г. экспарт рэспублікі павялічыўся з 3 207 тыс. руб. да 24 800 тыс. руб.¹⁰. Фактычна кожны год, пачынаючы з 1923–1924 гаспадарчага года, Германія знаходзілася на першым месцы ў беларускім экспарце і імпарце. Найбольш буйныя гандлёвыя аперацыі з ёй ажыццяўляла, як і з іншымі краінамі свету, Дзяржаўная экспертна-імпортная гандлёвая кантора пры Наркамзнешгандлі БССР (скарочана Дзяржгандальбел). На яе карысць у 1926–1927 гг., напрыклад, даводзілася 59 працэнтаў усяго экспарту Беларусі¹¹. Асноўны гандаль Дзяржгандальбела адбываўся з Германіяй. Пры гэтым Віцебскае аддзяленне Дзяржгандальбела з’яўлялася найбольш актыўным.

БССР вывозіла ў Германію тады ў асноўным сельскагаспадарчую прадукцыю, лес, футравую, лясную і лекавую сыравіну. асабліва карысталася попытам на нямецкіх рынках беларуская драўніна (ліпа, вольха, граб, елка і г.д.). Напрыклад, ліпу ў сакавіку 1930 г. у Германіі прадавалі па 50 рэйхсмарак за адзін кубічны метр¹². Гэта было танна, але выгадна абодвум бакам. “Экспартныя аперацыі Дзяржгандальбела ў Германіі, — з задавальненнем адзначалася ў справаздачы прадстаўніцтва Наркамзнешгандлю БССР і Дзяржгандальбелу пры гандлёвым прадстаўніцтве СССР у Германіі за трэці квартал 1925—1926 гаспадарчага года — больш чым у 4 разы перавышалі импортныя. Больш узмоцненае развіццё экспарту, чым імпарту, было заўсёды характэрнай рысай знешняга гандлю БССР”¹³. У інфармацыйным лісце Дзяржгандальбела за 1928 г. адзначалася, што большая “частка тавараў, як і ў папярэднія гады, экспартавана ў Германію, на долю якой даводзілася 63,6 % усяго нашага вывазу. Туды пасылаліся амаль усе віды сыравіны [...] за выключэннем валакна і насення. Найбольш значнымі прадметамі вывазу ў гэту краіну з’яўляецца шчаціна, пушніна, скурсыравіна, конскі волас, шкіпідар і смала. Экспарт названых тавараў у Германію склаў 80-90 % ўсяго нашага вывазу”¹⁴.

Рэспубліка ў сваю чаргу актыўна імпартавала з Германіі машыны, абсталяванне, прадукцыю хімічнай прамысловасці і г.д. Цікава, што пералік нямец-

¹⁰ БДА, ф. 126, воп. 1, спр. 88, арк. 271–274.

¹¹ Развитие экономики Белоруссии в 1921–1927 гг. С. 229.

¹² БДА, ф. 481, воп. 1, спр. 882, арк. 36, 197–198, 269.

¹³ Тамсама, спр. 693, арк. 35.

¹⁴ ДА Віцебскай вобласці, ф. 131, воп. 1, спр. 99, арк. 9.

кіх фірм, з якімі вялося такое супрацоўніцтва, складаў не менш двух-трох сотняў. Напрыклад, толькі ў адной архіўнай справе з беларускага дзяржаўнага архіва (а такіх спраў вельмі многа), якая ўтрымлівае акты прыёмкі імпортных тавараў з Германіі з лістапада 1927 г. да красавіка 1928 г. уключна, закупленых Дзяржгандальбелам для аднаго беларускага папяровага трэста, называюцца больш 30 такіх фірмаў, у тым ліку “Юнкерс”, “Экерт”, “Гофман”, “Сіменс”, “І.М.Фойт”, “Заксенверке”, “Ман”, “Рэнк”, “Ф.Штольцэнберг” і інш.¹⁵

Актыўна ўстанаўліваліся навукова-тэхнічныя сувязі Савецкай Беларусі і Веймарскай Германіі. З нашага боку тут асабліва вылучаліся Беларуска дзяржаўны ўніверсітэт і Дзяржаўная бібліятэка імя У.І.Леніна ў Мінску, а з нямецкага — Таварыства па садзейнічанню развіццю нямецкай навукі. Так, апошняе 8 ліпеня 1932 г. паведамляла германскаму пасольству ў Маскве аб сваіх шырокіх і актыўных сувязях з Беларускай дзяржаўнай бібліятэкай у Мінску, адзначала, што і “у мінулыя гады” гэтыя кантакты “былі вельмі спрыяльнымі”¹⁶. У сваю чаргу германскае пасольства ў Маскве таксама інфармавала Міністэрства замежных спраў у Берліне, што многія нямецкія навукоўцы жадаюць “пашырыць абмен з бібліятэкай горада Мінска”¹⁷. Своеасаблівым пікам супрацоўніцтва вучоных Белдзяржуніверсітэта з нямецкімі калегамі і навуковымі цэнтрамі былі 1927–1928 гг. Так, з лістапада 1926 г. да жніўня 1927 г. у Германіі прабываў у навуковых камандзіроўках 31 супрацоўнік ўніверсітэта, у тым ліку такія вядомыя навукоўцы, як У.Пічэта, В.Перцаў, С.Вальфсон, М.Прыляжаеў, С.Лябедкін, М.Кроль, С.Рубашоў і інш., а са жніўня 1927 г. да верасня 1928 г. — яшчэ 38 супрацоўнікаў з 40, якія выязджалі па навуковых справах за мяжу¹⁸. Вельмі актыўнымі з’яўляліся ў той час беларуска-нямецкія медыцынскія сувязі, аб чым аўтару давялося ўжо пісаць у свой час¹⁹.

Вяртаючыся яшчэ раз да кантактаў Беларускай дзяржаўнай бібліятэкі з нямецкім бокам, адзначым для параўнання такі факт. На 1928 г. кніжны фонд гэтай асноўнай у рэспубліцы бібліятэкі вёў сістэматычны абмен літаратурай, газетамі і часопісамі, іншымі спецыяльнымі выданнямі з навуковымі цэнтрамі і бібліятэчнымі ўстановамі 23 краін свету. На першым месцы сярод яе адрасатаў была Германія. 18 нямецкіх навуковых цэнтраў і бібліятэк падтрымлівалі сувязі з Белдзяржбібліятэкай у Мінску²⁰.

¹⁵ БДА, ф. 74, воп. 1, спр. 86.

¹⁶ ZSTA Potsdam. Deutsche Botschaft in Moskau. Kulturabteilung, Nr. 403, bl. 152.

¹⁷ Тамсама, арк. 151.

¹⁸ БДА, ф. 42, воп. 1, спр. 338, арк. 138–139; спр. 1870, арк. 147–148.

¹⁹ Космач В.А. Из истории и опыта внешней культурной политики 20-х годов: сотрудничество Беларуси и Германии в области медицины и здравоохранения // Міжнародныя сувязі медыкаў Беларусі: Матэрыялы навукова-практычнай гісторыка-медыцынскай канферэнцыі, прысвечанай 75-годдзю з дня нараджэння прафесара Р.Р.Кручка, г.Мінск. 1–2 кастрычніка 1983 г. Мн., 1994. С. 63–68.

²⁰ Белорусская культура. Мн., 1928. Сб. 1. С. 72–76.

Такім жа чынам абодва бакі імкнуліся наладжваць свае культурныя сувязі. Заўважым, што ў гэтай галіне нямецкі бок прадэманстраваў вялікую цікавасць да беларускай культуры, прычым як па лініі “пралетарска-рэвалюцыйнай”, так і па “беспартыйнай”, дзе палітыка не дамінавала над творчымі сувязямі. Таму ў шэрагу тых, хто у 20-я гады цікавіўся культурай і культурным жыццём Беларусі, мовай і гісторыі нашага народа можна сустрэць прозвішчы не толькі І.Р.Бехера, А.Цвейга, О.Вёрнле, але і журналіста В.Егера, мастацтвазнаўца А.Пеля, этнографа Ф.Куршмана, славіста з Брэслаўльскага ўніверсітэта Р.Абіхта²¹

У ліпені-верасні 1927 г. БССР разам з іншымі савецкімі рэспублікамі ўдзельнічала ў складзе адзінай саюзнай дэлегацыі ў міжнароднай музычнай выстаўцы “Музыка ў жыцці народаў” у Франфурце-на-Майне. Удзельнікамі яе былі творчыя калектывы ад 11 краін свету. На падрыхтоўчым этапе Наркамасветы БССР у службовай перапісцы з беларускім таварыствам культурнай сувязі з замежжам (БелОКС — на рускай мове), а таксама з Усесаюзным таварыствам культурнай сувязі з замежжам (ВОКС — на рускай мове) падкрэсліваў, што “арганізацыя ўказанай выстаўкі з’яўляецца мэтазгоднай і дэманстраванне на ёй экспанатаў народнасцей Саюза ССР — вельмі пажадана”²². Спявачка з Мінска Л.Александроўская і цымбаліст Т.Навіцкі выдатна прадставілі ў Германіі беларускае музычнае мастацтва.

З сімпатыяй прымаў прадстаўнікоў нямецкай музычнай культуры і беларускі глядач. Праўда, такія сустрэчы тады былі рэдкасцю. Але ўсё ж у кастрычніку-лістападзе 1926 г. у Мінску гастралюваў прафесар Берлінскай кансерваторыі Эган Петры. На заключным вечары (нямецкі музыкант потым з захапленнем успамінаў пра гэта) у клубе імя К.Маркса “публіка зрабіла артысту авацыю, праводзячы яго апладысментамі да самага выхаду”²³.

Значны ўклад у развіццё беларуска-германскіх культурных сувязей у дадзены час унеслі кінемаграфісты абодвух краін, з нашага боку - Упраўленне па справах кіно (Белдзяржкіно). З 1925 г. пачынаецца яго службовая перапіска з гандлёвым прадстаўніцтвам СССР у Берліне аб праекце нямецкіх кінастужак і закупцы кінаабсталявання ў Германіі. З архіўных матэрыялаў відаць, што Белдзяржкіно ўступіла тады ў гандлёвыя кантакты з многімі германскімі фірмамі і прадпрыемствамі, у тым ліку з АЭГ, “Я.Шацаў”, “Пауль Вэдэмахер”, “Юпітэрліхт” і інш.²⁴ У 1927 г. была праведзена камандзіроўка загадчыка Белдзяржкіно А.Галкіна ў Берлін для закупкі “кінаапаратуры і кіна-фотатавараў і кінафільмаў”²⁵.

У студзені таго ж года белдзяржкіно інфармавала Наркамзнешгандаль БССР аб тым, што “у сувязі з павышэннем французскага франка Белдзяржкіно танней

²¹ Гл.: Сакалоўскі У.Л. Пара станаўлення. Мн., 1986.

²² БДА, ф. 7, воп. 1, спр. 454, арк. 44.

²³ Тамсама, ф. 42, воп. 1, спр. 1936, арк. 18.

²⁴ Тамсама, ф. 246, воп. 1, спр. 3, арк. 8, 12–19.

²⁵ Тамсама, ф. 42, воп. 1, спр. 338, арк. 56–57.

стала купляць фільмы ў Германіі”²⁶, што і было зроблена. Сярод закупленых у Германіі мастацкіх фільмаў былі і даволі вядомыя стужкі з удзелам знакамітых акцёраў нямецкага кіно, у тым ліку П.Вегенера і Л. дэ Пуці (“Кантрасты жыцця”), Э.Янінгса і Мія Май (“У павуцінні”, “Кабінет васкавых фігур”, “Апошні чалавек”), В.Крауса (“Натан Мудры”, “Царкоўныя блізніцы”) і інш.²⁷

З другой паловы 20-х гадоў Белдзяржкіно пачало ўласны экспарт кінафільмаў у Германію. У верасні 1927 г. яно папярэдзіла Наркамзнешгандаль БССР аб адпраўцы туды кінастужкі “Лясная быль”²⁸. На 1 лютага 1929 г. экспарт Белдзяржкіно быў прадстаўлены ў Германіі ўжо чатырма мастацкімі фільмамі (“Лясная быль”, “Яго правасхадзіцельства”, “У вялікім горадзе”, “Кастусь Каліноўскі”) і прынёс невялікі прыбытак. Гандальпрадстаўніцтва СССР паведаміла Белдзяржкіно ў 1928 г., што фільм “Кастусь Каліноўскі” “па водгуках мясцовага друку [...] лічыцца стужкай нядрэннай”²⁹.

Усе вышэй названыя факты сведчаць пра тое, што гандлёва-эканамічныя і культурныя сувязі паміж Савецкай Беларуссю і Веймарскай Германіяй існавалі. Іх ход, характар вызначаліся тымі ж пагадненнямі, якія былі падпісаны ў красавіку 1922 г. у Рапала, а потым распаўсюджаны на БССР і іншыя саюзныя з РСФСР сацыялістычныя рэспублікі. Аднак не трэба ідэалізаваць рапальскія дамоўленасці. Напэўна, што пры іншых абставінах беларуска-нямецкае супрацоўніцтва магло б разгарнуцца значна актыўней і, галоўнае, мець больш стабільную перспектыву, надзейную базу і вынікі.

У пачатку 20-х гадоў меркавалася, што надзейнай асновай будзе якраз Рапала, дакладней, тая палітыка, што вынікала з рапальскіх дамоўленасцей. Але Рапальскія пагадненні не выпадкова сёння не прызнаюцца афіцыйным Бонам узорам для двухбаковых адносін паміж дзяржавамі, бо гэта была вымушаная палітыка для абодвух бакоў. Па першае, супрацоўніцтва з Савецкай Расіяй, а потым з СССР Веймарскую Германію прымушаў Версаль. А Савецкая Беларусь, як і Савецкая Расія, таксама знаходзілася фактычна ў міжнароднай ізаляцыі. Па-другое (і, бадай, гэта самае галоўнае, што вымушае нас песімістычна ацэньваць беларуска-германскія адносіны ў гады рапальскай палітыкі), ў супрацоўніцтва тады ўступілі дэмакратычная Веймарская рэспубліка і краіна, дзе набіраў сілы сталінізм, глыбока антыдэмакратычныя тэндэнцыі ў знешняй палітыцы, што, не спрыяла нармальным, добразычлівым адносінам.

Калі мы хочам сёння выключыць ўсё тое адмоўнае, што перашкаджае сучаснаму беларуска-германскаму супрацоўніцтву, то вопыт гісторыі падказвае наступнае.

Па-першае, будзе лепш і эфектыўней, калі развіваць двухбаковыя кантакты па ўсіх накірунках будучы самастойныя, суверэнныя і дэмакратычныя дзяржавы. Гэтага не было ў 20-я гады і на пачатку 30-х гадоў, бо БССР тады фак-

²⁶ БДА, ф. 246, воп. 1, спр. 8, арк. 20.

²⁷ Тамсама, ф. 7, воп. 1, спр. 454, арк. 38.

²⁸ Тамсама, спр. 38, арк. 69.

²⁹ Тамсама, спр. 78, л. 6.

тычна поўнасьцю залежала ад той палітыкі, што выпрацоўвалася ў Маскве. Самастойныя крокі БССР на міжнароднай арэне, у тым ліку ў адносінах з Германіяй, такой палітыкай не прадугледжваліся. Наадварот, яны прама кантраляваліся і нават рэгламентаваліся ў самых малых дробязях з боку ўпраўлення ўпаўнаважанага Наркамата замежных спраў СССР пры ўрадзе БССР. Пра гэта сведчаць матэрыялы фонда № 215 Архіва знешняй палітыкі Расійскай Федэрацыі. Наша рэспубліка проста не магла пашыраць супрацоўніцтва з Веймарскай Германіяй, бо не мела самастойнай знешняй эканамічнай і культурнай палітыкі. Гэты першы важны ўрок з гісторыі беларуска-германскіх узаемаадносін у гады Рапала.

Па-другое, у эканамічным навукова-тэхнічным і культурным супрацоўніцтве паміж дзяржавамі павінна быць як мага менш палітыкі, кантролю з боку дзяржаўных органаў і ўстаноў. Лепш, калі сувязі паміж прадпрыемствамі і фірмамі, навукоўцамі і творчымі калектывамі ажыццяўляюцца прама і на недзяржаўнай аснове. Гэта выключае дыктат чыноўнікаў, а таксама такую небяспечную з’яву як ідэалагічная прапаганда. У 1922–1933 гг., ды і пазней усё было наадварот. Так, у 1926 г. у Мінску было створана Беларускае таварыства культурнай сувязі з замежжам. Але паколькі БССР не з’яўлялася самастойнай дзяржавай, то як і ў іншых справах гэтае таварыства стала проста галіновым філіялам Усесаюзнага таварыства культурнай сувязі з замежжам. Апошнія ў сваёй справаздачы за 1931 г. падкрэслівала, што “мэтай папулярызацыі сацыялістычнага будаўніцтва, галоўным чынам сярод зарубежнай інтэлігенцыі, служыць 90 % усёй сукупнай дзейнасці ВОКСа”³⁰. Нямецкі бок, безумоўна, не мог не ўлічваць дадзенай акалічнасці, бо прапаганда “каштоўнасцей” сусветнай пралетарскай рэвалюцыі і класовай барацьбы з боку СССР, аўтаматычна — БССР, УССР і іншых рэспублік, пераўтваралася ў палітычную ці ідэалагічную прапаганду, што забаранялася дамоўленасцю ад 5 лістапада 1922 г. (артыкул сёмы) і фактычна з’яўлялася адной з радыкальных форм “псіхалагічнай вайны” супраць дэмакратычнай дзяржавы. Берлін вымушаны быў рабіць адпаведныя абарончыя крокі ў адказ, што ў канчатковым выніку вяло да тупіку ў беларуска-германскіх і савецка-германскіх узаемаадносінах.

Па-трэцяе, для любых міждзяржаўных і міжнародных узаемаадносін, асабліва ў такіх галінах, як навука і культура, небяспечны ідэалагічны партыйны дыктат. Пра гэта сведчаць і беларуска-германскія культурныя і навуковыя-тэхнічныя сувязі ў час, які намі разглядаецца, напрыклад, з нагоды запланаванай паездкі за мяжу, у тым ліку ў Германію, М. Чарота і З. Жылуновіча (Ц. Гартнага) ЦК КП(б)Б прыняў спецыяльную пастанову “Пра паездку Чарота і Жылуновіча за мяжу”, у якой ім рэкамендавалася “выступленню на палітычныя тэмы не рабіць”, ад якіх бы там ні было перамоў па пытаннях грамадска-рэвалюцыйнага руху, звязанага з Савецкай Рэспублікай адмаўляцца”, “у інтэрв’ю не з’яўляць палітычныя моманты і рабіць іх выключна ў пісьмовым выглядзе”³¹.

³⁰ ГАРФ, ф. 5283, воп. 2, спр. 96, арк. 257.

У 1929 г. Белдзяржкіно адмовілася ад сумеснага праекта з нямецкай кіна-фірмай “Гомфільм”, матывуючы свае паводзіны тым, што “Гомфільм”, маўляў, “імкнецца на гэтай справе толькі зарабіць, Белдзяржкіно ж акрамя заробку павінна абавязкова захаваць свой ідэалагічны і палітычны твар, каб выканаць ускладзеныя на палітыка-асветніцкія задачы і каб не скампраментаваць сябе як перад савецкай грамадскасцю, так і перад рабочай аўдыторыяй замежжа”³². У пачатку 30-х гадоў на самым высокім узроўні разгарэўся сапраўдны скандал вакол пытання аб гастролях Беларускага дзяржаўнага яўрэйскага тэатра за мяжой (уключаючы Германію). Уся справа кантралявалася, як бачна з архіўных дакументаў, АДПУ³³. Гастролі тэатра былі забаронены на палітычных магавых, аб чым на ўзроўні ЦКК ВКП(б) і Наркамата РСІ СССР была прынята адпаведная пастанова³⁴.

Такім чынам, беларуска-германскія ўзаемаадносіны ў гады рапальскай палітыкі выглядаюць вельмі супярэчліва. Нягледзячы на знешне пазітыўныя і больш-менш шматлікія факты супрацоўніцтва (на савецка-германскім узроўні тады іх было яшчэ больш) паміж БССР і Веймарскай Германіяй, іх двухбаковыя кантакты праходзілі на нецывілізаваным узроўні, былі ўскладнены ўзаемным недаверам і ідэалагічнай варожасцю, што паніжала іх выніковасць. Дзяржаўны суверэнітэт, дэмакратыя, адкрытасць да свету, апалітычнасць, незалежнасць ад ідэалагічных штампаў, палітычнай прапаганды — вось тое, што, як сведчыць гістарычны вопыт 20-х – пачатку 30-х гадоў, павінна вызначаць сёння беларуска-германскія ўзаемаадносіны і наша супрацоўніцтва ў галіне палітыкі, эканомікі, навукі, тэхнікі і культуры.

³¹ Цыт. па: Идеологическая деятельность Компартии Белоруссии, 1918–1945: Сборник документов. В 2 ч. Мн., 1990. Ч. 1. 1918–1928. С. 171.

³² БДА, ф. 117, воп. 1, спр. 534, л. 6.

³³ АВП РФ, ф. 10, воп. 2, п. 6, с. 29, арк. 3–8.

³⁴ Тамсама, арк. 27–28.

Віктар Ермаловіч (Мінск)

3 гісторыі беларуска-нямецкага грамадскага супрацоўніцтва ў 20-х гадах XX ст.

ьжскі мірны дагавор ад 18 сакавіка 1921 г., нягледзячы на ўсю яго непавагу ў дачыненні да Беларусі і яе народа, меў усё ж адзін пазітыўны бок, бо прынёс на нашу зямлю доўгачаканы мір. З першых жа мірных месяцаў у Савецкай Беларусі распачынаецца працэс усталявання эканамічных і культурных сувязей маладой дзяржавы як з РСФСР, так і з шэрагам еўрапейскіх краін, у тым ліку з Германіяй — яе прамысловымі, фінансавымі і гандлёвымі коламі.

Адным з першых даследчыкаў беларуска-закежных эканамічных сувязей, ў тым ліку і беларуска-нямецкіх, з’яўляецца кандыдат гістарычных навук Пётр Краўчанка — аўтар значнай, як па памерах, так і свайму навуковаму зместу рукапіснай (дысертацыйнай) працы. Эканамічныя культурныя сувязі (1921–1932 гг.)¹. Пры падрыхтоўцы даклада з дазволу аўтара (за што выношу шчырую падзяку) мной выкарыстаны некаторыя матэрыялы з указанай дысертацыі.

Літаральна з першых дзён усталёвання міру ў маладой беларускай дзяржаве на яе рынак накіравалі свае позіркі многія замежныя фірмы. Дастаткова сказаць, што толькі ў верасні і кастрычніку 1921 г. у Мінск наведаліся прадстаўнікі 16 замежных акцыянерных вытворчых і гандлёвых прадпрыемстваў. З некаторымі з іх, як, напрыклад, з польска-нямецкім акцыянерным таварыствам “Дава-Брыстоль”, статутны капітал якога складаў 24 млрд. польскіх марак², і польска-амерыканскім таварыствам “Палацін” з абаротным капіталам 1,5 млрд. польскіх марак былі наладжаны дзелавыя сувязі. Ім быў дадзены дазвол на адкрыццё сваіх прадстаўніцтваў ў Беларусі³. Амаль у гэты ж час, у кастрычніку 1921 г., Белзнешгандль — юрыдычная асоба, якая прадстаўляла БССР на міжнароднай арэне ў галіне знанняга гандлю і эканамічнага супрацоўніцтва — правёў перамовы з нямецкай фірмай “Пфайфер і Шнейдар” аб пастаўках тавараў, неабходных для гаспадаркі рэспублікі. Перамовы прайшлі паспяхова і мелі добрыя вынікі для абодвух бакоў. Аб узаемакарысным характары беларуска-нямецкага супрацоўніцтва ў тым жа 1921 г. сведчыць і той факт, што нямецкая фірма “Ост-Вест” таксама адчыніла ў БССР сваё прадстаўніцтва.

Крокам у адказ з беларускага боку было адкрыццё ў сакавіку 1922 г. прадстаўніцтва Знешгандлю БССР у Германіі. Узначальваў яго Ю.Гальштэйн. У першы ж месяц сваёй дзейнасці яно размясціла ў нямецкіх фірмах некалькі заказаў на прамысловыя вырабы, неабходныя беларускім апрадпрыемствам: карданныя стужкі, металічныя сеткі і хімічныя тавары. Яшчэ адным сведчаннем усталёвання добрых беларуска-нямецкіх эканамічных сувязей і росту аўтарытэту БССР як гандлёвага партнёра з’яўляецца факт запрашэння ў 1922 г. дэлегацыі Белзнешгандлю БССР нямецкімі прамыслова-гандлёвымі коламі на адзін з буйнейшых у тагачаснай Германіі Кёнігсбергскі кірмаш. Узначальваў дэлегацыю А.Гальперын, начальнік упраўлення размеркавання Наркамхарча БССР.

Нямецка-беларускае гаспадарчае супрацоўніцтва магло пашырацца і больш паспяхова, калі б не процідзейнае з боку Польшчы, якая нярэдка адмаўляла ў дазволе на транзітны перавоз ужо закупленых як беларускіх, так і нямецкіх тавараў праз сваю тэрыторыю. Напрыклад, Кёнігсбергская фірма “Афрут” набыла ў Захадлесе (БССР) 18 мая 1922 г. вялікую партыю беларускай драўніны (агульны кошт яе складаў 300 тыс. залатых рублёў), якую планавалася сплавіць па р. Нёман ва Усходнюю Прусію. Але польскі бок адмовіў у водным транзіце. Значна

¹ Кравченко П.К. Экономические и культурные связи БССР с зарубежными странами (1921–1932 гг.): Дис. ... канд. ист. наук. Мн., 1976.

² Слова “золты” як грашовая адзінка польскай дзяржавы пачало ўжывацца з 1924 г.

³ Кравченко П.К. Экономические и культурные связи... С.22,23.

абмежаваную ў памерах партыю закупленай у Беларусі драўніны давялося накіраваць у Германію чыгункай праз тэрыторыю Латвіі, што прывяло да дадатковых эканамічных выдаткаў. Іх кошт узрос у 2,5 раза у параўнанні з тым, што меркавалася раней⁴.

І ўсё ж працэс узаемакарыснага нямецка-беларускага супрацоўніцтва працягваўся. У 1923 г. адзначалася яго далейшае пашырэнне. Важкі ўклад у замацаванне ўзаемакарысных гаспадарчых сувязей унёс Я.Камянецкі, былы начальнік экспартнага аддзела Дзяржгандльбела, прызначаны ў лютым 1923 г. на пасаду прадстаўніка Белзнешгандлю пры гандлёвым прадстаўніцтве СССР у Германіі. У 1923–1924 гаспадарчым годзе⁵ на долю Германіі даводзілася 55,2 працэнта экспарту БССР, або 1136,2 тыс. залатых рублёў⁶. Агульны ж кошт беларускага экспарту ў краіны Заходняй Еўропы складаў 2057,2 тыс. залатых рублёў⁷. На першы погляд, сума не вельмі значная, але ўлічым тут наступныя фактары: ў той час курс долара быў ад 10 да 11 на карысьць рубля, а “зьялёны” быў прыкладна ў 10 разоў даражэй, чым сучасны; БССР па памерах сваёй тэрыторыі складала чвэрць ад сучаснай Беларусі і ў сем разоў была меншай па колькасці насельніцтва; прытым тагачасная Беларусь была краінай з сялянскай гаспадаркай, што істотна абмяжоўвала яе экспартныя магчымасці. Галоўнымі прадметамі вывазу з Беларусі ў 20-я гады былі дрэва, лён, кудзеля, воўна, шчацинне, пушніна і смалапрадукты. У гэты ж перыяд памер імпарту БССР з Германіі склаў 15,2 % ад агульных імпортных набыткаў рэспублікі.

У 1924–1925 гг. экспарт Беларусі ў Германію склаў 59,3 працэнта, а імпорт нямецкіх тавараў — 22,3 працэнта. У той час БССР экспартавала свае тавары ў сем еўрапейскіх краін, у тым ліку на 1,555 тыс. залатых рублёў у Германію, якая з’яўлялася галоўным экспартным рынкам рэспублікі⁸. За першую палову 20-х гадоў удзельная вага Германіі ў набыцці тавараў беларускага экспарту ўзрасла ў тры разы. У сваю чаргу, на 40 працэнтаў павялічылася ўдзельная вага тавараў нямецкай вытворчасці ў беларускім імпарце.

У другой палове 20-х гадоў вываз у Германію беларускіх тавараў яшчэ крыху ўзрос і склаў 65 працэнтаў экспарту Беларусі. Развіваўся і імпорт. Напрыклад, у 1926–1927 гаспадарчым годзе БССР вывезла з Германіі (тавараў на 1830,7 тыс. рублёў. Нямецкія фірмы “Бэт”, “Вольф”, “Освальд”, “Лібшэр”, “Рыхард Гратман”, “Зайдзель і К” паставілі ў БССР 17 буйных партый прамысловага абсталявання для такіх прадпрыемстваў як “Спартак” у Шклове, “Камінтэрн” і “Чырвоная Беразіна” у Барысаве, “Герой працы” у Добрушы і “Чырвоная зорка” у Чашніках.

⁴ НАРБ, ф. 147, воп. 1, спр. 11, арк. 12; спр. 13, арк. 66, 75–78; Кравченко П.К. Экономические и культурные связи... С. 30.

⁵ Да 1931 г. гаспадарчы год пачынаўся з 1 кастрычніка, што дыктавалася прыярытэтам сельскай гаспадаркі ў эканоміцы краіны. З 1931 г. гаспадарчы год пачынаўся ўжо з 1 студзеня.

⁶ Внешняя торговля Белоруссии в 1923/24 хозяйственном году. Мн., 1925. С. 35.

⁷ Кравченко П.К. Экономические и культурные связи... С. 62.

⁸ НАРБ, ф. 101, воп. 1, спр. 2576, арк. 159; ф. 126, воп. 1, спр. 75, арк. 141.

Разам з гаспадарчымі беларуска-нямецкімі адносінамі пашыраліся і культурныя сувязі абедзвюх краін. У 1921 г. нямецкі бок атрымаў ад беларускага ўрада заказ на выданне падручнікаў па арыфметыцы, алгебры, граматыцы. У іх ліку — “Граматыка” Б.Тарашкевіча, “Альгебра” (1 ч.) А.Круталевіча. У Берліне ў 1922 г. ўбачылі таксама свет і некаторыя мастацкія творы: дзве кнігі Ц.Гартнага, З.Жылуновіча, — вершы “Песьні працы і змаганьня” і раман “Сокі цаліны” (дакладней, першая яго частка “Бацькава Воля”) і “Казакі” Я.Коласа. Усяго ў 1921–1922 гг. у Германіі было выдадзена для Беларусі дзевяць кніг агульным тыражом 131 тысяча экзэмпляраў.

Названія берлінскія выданні былі выкананы і доўгі час з’яўляліся для беларускіх кнігадрукароў узорным прыкладам выканання такой працы. Аб гэтым сведчыць у сваім артыкуле “Эвалюцыя беларускай кніжкі” і З.Жылуновіч: “Усе гэтыя (берлінскія выданні. — В.Е.) адмыслова дасканалыя, вытрыманыя тэхнічна і з боку саліднасці. Чысьценька выдання, з падобраным гарнітурам шрыфтоў, на добрай шчыльнай паперы, удалаю хварбаю адбітыя, ніткамі ў сярэдзіну перашытыя — яны сабою паднялі беларускую кніжку на ступень поўнай сталасці і кніжнага мастацтва. Сваім выглядам бэрлінскія выданні запрыгожылі да гэтага аднавообразную, шчуплую і шэрую беларускую вітрыну, унясылі дадатную рознастайнасць. Наогул, бэрлінскае выдавецтва ўнясло пералом у вядомыя да беларускае кніжкі, зьявіўшы ўвагу працаўнікоў выдавецтваў на эстэтычна-тэхнічны яе бок”⁹.

Спрыяльна ў дадзены час усталёўвалася беларуска-нямецкае навуковае супрацоўніцтва. Так, загадчык кафедры нармальнай фізіялогіі Мінскага медыцынскага інстытута прафесар Л.Розанаў на працягу некалькіх месяцаў працаваў у фізіялагічным інстытуце Гальскага ўніверсітэта, дзе меў магчымасць стажыравацца ў вядомых нямецкіх прафесараў Нойберга, Эбера, Шадэ. Другі беларускі прафесар-медык, С.Рубашоў доўгі час працаваў у клініках выдатных нямецкіх хірургаў Брунінга, Ферэргера і Блюменталя.

Беларускія гісторыкі таксама мелі ў 20-я гады магчымасць наведаць Германію, працаваць у нямецкіх архівах. Напрыклад, прафесар БДУ У.Перцаў у берлінскім архіве вывучаў дакументы і матэрыялы па аграрнай гісторыі Германіі XVIII ст. Будучы беларускі акадэмік-гісторык В.Сербента, які ў той час быў дацэнтам БДУ, даследаваў у Германіі гісторыю нямецкага рабочага руху XX ст.¹⁰

Гісторыя распарадзілася так, што старонкі ваенных канфліктаў, у якіх удзельнічалі беларусы і немцы, даследаваны больш грунтоўна і дасканала ў параўнанні з мірным супрацоўніцтвам. Але нават сціплыя факты з гісторыі гаспадарчых і культурных сувязей нашых народаў у 20-я гады бягучага стагоддзя з’яўляюцца пазітыўным прыкладам на карысць пашырэння ўзаемакарыснага супрацоўніцтва Рэспублікі Беларусь з Федэратыўнай Рэспублікай Германіяй і іншымі краінамі свету.

⁹ Жылуновіч З. Эвалюцыя беларускай кніжкі // Польша. 1925. № 1. С. 133.

¹⁰ НАРБ, ф. 42, воп. 1, спр. 338, арк. 47, 118; Кравченко П.К. Экономические и культурные связи... С. 164.

ДРУГАЯ СУСВЕТНАЯ ВАЙНА І ЯЕ ЎРОКІ

Сяргей Таляролак (Мінск)

Да пытання аб перасяленні беларусаў з акупаванай нацыстамі Польшы ў кантэксце савецка-германскіх адносін (восень 1939 г.)

Пытанне аб перасяленні беларусаў восенню 1939 г. да гэтага часу застаецца нераспрацаваным у беларускай гістарыяграфіі. Дакументы, якія на дадзены момант выяўлены ў архівах Германіі і Расійскай Федэрацыі, пакуль што не дазваляюць вырашыць гэту праблему грунтоўна. Але паспрабуем звярнуць на яе ўвагу.

Як вядома, у выніку шматлікіх палітычных кансультацый 23 жніўня 1939 г. быў падпісаны пакт аб ненападзенні паміж Савецкім Саюзам і Трэцім рэйхам. Дадаткава да пакта па ініцыятыве СССР быў падпісаны сакрэтны пратакол, які размяжоўваў сферы інтарэсаў СССР і Германіі ва Усходняй Еўропе, вызначаў зоны, у якіх Масква і Берлін павінны былі прыняць выключную адказнасць у выпадку, як адзначалася ў пратаколе, “тэрытарыяльнага і палітычнага пераўладкавання”¹. Тэрмін “тэрытарыяльнае і палітычнае пераўладкаванне” вызначаў, у тым ліку, і будучае Польшчы. У канцы верасня 1939 г., у выніку германа-польскай і савецка-польскай войнаў дзяржаўнасць Польшчы была ліквідавана. Згодна савецка-германскім пагадненням тэрыторыя польскай дзяржавы да Буга адыйшла пад юрысдыкцыю Трэцяга рэйха ў якасці генерал-губернатарства. Уключэнне Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны ў склад СССР мела для маскоўскага кіраўніцтва, акрамя палітычна-эканамічнага і ідэалагічнага, яшчэ і ваеннае значэнне. Савецкі Саюз не выключаву варожыя ваенныя акцыі Германіі ў дачыненні да сябе пасля перамогі нацыстаў на Захадзе.

Адразу ж было пастаўлена пытанне аб перасяленні заходніх беларусаў і заходніх украінцаў з польскіх зямель, якія адыйшлі да Германіі, на тэрыторыю СССР і немцаў, што на той момант знаходзіліся ў заходніх абласцях Беларусі і Украіны, у Трэці рэйх. 28 верасня 1939 г. паміж СССР і Германіяй быў падпісаны “Дагавор аб сяброўстве і мяжы”. Ён ператвараў дэмаркацыйную лінію на тэрыторыі былой польскай дзяржавы ў савецка-германскую дзяржаўную мяжу. У той жа дзень народны камісар замежных спраў СССР В.Молатаў і міністр замежных спраў Германіі І. фон Рыбентроп, акрамя вышэйадзначанага дагавора,

¹ Цяпер указаны дакумент знаходзіцца ў архіве Міністэрства замежных спраў Германіі, адкуль аўтар атрымаў яго копію, і архіве знешнепалітычнага ведамства Расійскай Федэрацыі. Цалкам дакумент надрукаваны ў “Беларускім гістарычным часопісе” (1994. № 4). Далей цытаты даюцца па гэтай крыніцы.

а таксама двух сакрэтных пратаколаў да яго, падпісалі даверчы пратакол. У ім упершыню ставілася праблема перасяленняў паміж СССР і нацысцкім рэйхам.

У дакуменце адзначалася, што “урад СССР не будзе перашкаджаць нямецкім грамадзянам і іншым асобам германскага паходжання, якія жывуць у сферах яго інтарэсаў, калі яны будуць мець жаданне перасяліцца ў Германію ці сферы германскіх інтарэсаў. Ён згодзен, што гэта перасяленне будзе праводзіцца ўпаўнаважанымі германскага ўрада па пагадненню з кампетэнтнымі мясцовымі ўладамі і што пры гэтым не будуць закрануты маёмасныя правы перасяленцаў. Адпаведны абавязак прымае на сябе германскі ўрад адносна асоб украінскага ці беларускага паходжання, якія жывуць у сферах яго інтарэсаў”.

У адпаведнасці з працытаваным пратаколам і пасля пэўных кансультацый 16 лістапада 1939 г. было падпісана “Пагадненне паміж урадам Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік і ўрадам Германіі аб эвакуацыі украінскага і беларускага насельніцтва з тэрыторый былой Польшчы, якія адыйшлі ў зону дзяржаўных інтарэсаў Германіі, і нямецкага насельніцтва з тэрыторый былой Польшчы, якія адыйшлі ў зону дзяржаўных інтарэсаў Саюза ССР”.

Для правядзення перасяленняў была створана змешаная савецка-германская (германа-савецкая) камісія. З боку СССР яе ўзначальваў былы наркам замежных спраў Савецкага Саюза М.Літвінаў, з боку Германіі — адказны чыноўнік міністэрства замежных спраў Трэцяга рэйха К. фон Рампхевенер.

“Пагадненне” ўступала ў супярэчнасць з даверчым пратаколам ад 28 верасня. Яно абмяжоўвала маёмасныя правы перасяленцаў. Так, не дазвалялася вывозіць грошы (акрамя 50 польскіх папяровых злотых на аднаго чалавека), золата, серабро і плаціну, а таксама вырабы з іх, каштоўныя камяні, творы мастацтва, зброю і прадметы ваеннай амуніцыі, мануфактуру, працэнтныя, дывідэндныя і аблігацыйныя паперы, аўтамабілі, матацыклы і г.д. Гэта маёмасць “паступала пад дзяржаўную ахову і распараджэнне таго боку, на тэрыторыі якога яна пакінута”.

Дазвалялася вывозіць ношанае верхняе адзенне, абутак і бялізну, якая знаходзілася ў асабістым карыстанні, хатнюю жывёлу і свойскую птушку, аднак не больш двух коней ці адной пары валоў, адной каровы, адной свінні, пяці галоў авечак ці коз і дзесяці штук свойскай птушкі на адну гаспадарку. Такім чынам, перасяленец быў пазбаўлены права забраць з сабой большую частку сваёй маёмасці. Забарона з’явілася, па сутнасці, скрытай формай канфіскацыі.

У дадатковым пратаколе да пагаднення адзначалася, што “папярэдняя ацэнка маёмасці асоб, якія эвакуіруюцца, павінна праводзіцца ўпаўнаважанымі прадстаўнікамі абодвух бакоў, аднак без удзелу ўладальнікаў гэтай маёмасці”. Трэба меркаваць, што такія парадкі дазвалялі зніжаць кошт маёмасці, што было выгадна партыйным і дзяржаўным кіраўнікам розных рангаў, якія набывалі рэчы перасяленцаў за бясплатна.

Кантрольна-прапускнымі пунктамі для перасяленцаў з’яўляліся Навагрудак, Снядава, Чыжоў, Сямяцічы, Брэст-Літоўск, Ягадзін, Усцілуг, Перамышль, Альхоўцы.

На жаль, пакуль невядомы дадзеныя аб колькасці перасяленцаў. У адпаведнасці з інфармацыяй Міністэрства замежных спраў Германіі, “маюцца некаторыя звесткі аб яўрэх, якія перасяліліся з нямецкай тэрыторыі на савецкую ў канцы кастрычніка 1939 г.” 3 красавіка 1940 г. пры абмене бежанцаў з нямецкага боку пераехала звыш 60 тыс. чалавек, з савецкага — 14 тыс. чалавек. Што тычыцца нацыянальнасці бежанцаў, то яна не ўказвалася, бо большая частка іх працавала на тэрыторыях, якія былі заняты Германіяй, і з’яўлялася грамадзянамі генерал-губернатарства. Перасяленцы былі ўладкаваны як польскія служачыя на чыгунку, у паштовыя аддзяленні, у паліцыю і адпаведныя савецкія ўстановы. Паводле ацэнкі нямецкага боку, прыкладна 164 тыс. чалавек пажадалі перайсці пад нямецкую акупацыю. Пераважна гэта былі палякі, якія да гэтага жылі ў Заходняй Беларусі і Заходняй Украіне.

Англійскі ваенны тэрэтык і ваенны гісторык Б. Лідэл Гарт (1895–1970) у артыкуле, надрукаваным у брытанскай “Гісторыі Другой сусветнай вайны”, піша, што ў выніку ўключэння Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны ў склад БССР і УССР (СССР) Трэці рэйх, у рэшце рэшт, палічыў сябе “падманутым партнёрам”. Паводле слоў аўтара, пэўная колькасць палякаў (лічбу ён не называе) у выніку ваеннай неразбярэхі разам з перасяленцамі беларускай і украінскай нацыянальнасці пакінула тэрыторыю генерал-губернатарства і перасялілася ў СССР. Але чамусьці не ўлічваецца, што А.Гітлер які лічыў гэтых палякаў “ворагамі рэйха”, звярнуўся да І.Сталіна з просьбай аб іх выдачы, і просьба рэйхсканцлера Германіі была задаволена. Так, згодна з рашэннем Палітбюро ЦК УКП(б) восенню 1939 г. 33 тыс. чалавек — “жыхароў германскай часткі былой Польшчы” былі перададзены германскаму боку. Таму тэзіс Б. Лідэл Гарта аб “падманутым партнёры” 1939 г. у кантэксце перасялення не мае, на маю думку, пад сабой рэальнай асновы.

І ўсё ж у перасяленні заходніх беларусаў у 1939 г. да гэтага часу застаецца шмат загадак. Таму пэўную яснасць можа ўнесці Міністэрства замежных спраў Рэспублікі Беларусь, калі яно звярнецца ў знешнепалітычнае ведамства Расійскай Федэрацыі з прапановай расказаць суправаджальныя дакументы да “Пагаднення” ад 16 лістапада.

Леанід Лыч (Мінск)

Беларуска-нямецкія стасункі на акупаванай тэрыторыі (чэрвень 1941 – ліпень 1944 г.)

вуснай і пісьмовай мовах мы любім ужываць афарызм: “Калі грымяць гарматы — музы маўчаць”. На раннім досвітку 22 чэрвеня 1941 г. на вялікіх абсягах Беларусі загрымелі гарматы. Што ж тады рабілі яе музы?

Бадай, нішто такім безабаронным не было ў першыя дні вайны з Германіяй, як культура. Нягледзячы на паніку імкнуліся захаваць матэрыяльныя каш-

тоўнасці, ратаваць ад пажараў жылыя дамы. Паспелі вывезці ў тыл вялікую колькасць дзяржаўных і партыйных архіваў. Не тое было з культурай. У непадыходзячым для надзейнага захоўвання месцы знаходзілася багатая, унікальная “Картатэка жывой беларускай мовы”. У першыя дні вайны ў час аднаго з паветраных налётаў на Мінск будынак, дзе месцілася гэтая каштоўная картатэка, згарэў дагла. Каля двух дзесяткаў гадоў збіралася яна вучонымі. Актыўна дапамагалі ім на месцы шматлікія энтузіясты, шчырыя прыхільнікі боларускага роднага слова. У гэтай бяспэчнай нацыянальнай скарбніцы беларускай мовы было каля трох, а па некаторых дадзеных — каля чатырох мільёнаў картак! Яшчэ і да сёння супрацоўнікі Інстытута мовазнаўства Акадэміі навук Беларусі не выйшлі на даваенны ўзровень па збору лексічнага скарбу сваёй краіны. А калі і выйдучь, то ў іх картатэцы не будзе шмат з таго, што ўдалося сабраць перад вайной, бо ўжо даўно пакінулі гэты свет носьбіты тых цудоўных пярлінак беларускай мовы.

Першы дзень вайны Германіі з СССР стаў першым днём акупацыі заходніх раёнаў Беларусі. Любы заваёўнік, апрача ваеннага, палітычнага, эканамічнага і ідэалагічнага ўздзеяння на пакораны народ, імкнецца пашырыць на яго і свой культурны ўплыў. Безумоўна, робіцца гэта не дзеля забеспячэння насельніцтву заваяванай крэны больш спрыяльных умоў для культурнага развіцця, а выключна толькі ў захопніцкіх і асіміляцыйных мэтах, хоць і не кожны гэта разумее, асабліва на пачатку акупацыі.

Экспансія нямецкага культурнага ўплыву ў зняволенных краінах найперш дасягалася праз распаўсюджанне рознага роду кніжнай прадукцыі, перыёдыкі, радыёфікацыя гарадоў, паказ дакументальных і мастацкіх фільмаў, стварэнне курсаў па вывучэнню нямецкай мовы. Пазней у гэтых краінах стаў нирэдкай з’явай прыезд вядомых дзеячаў нямецкай культуры і мастацтва, эстрадных калектываў. Было б памылкай думаць, што ўсе яны ехалі на ўсход толькі дзеля таго, каб дапамагчы нацысцкаму рэйху хутчэй і больш трывала ўсталявацца на захопленай тэрыторыі, што ўсе яны з’яўляліся заўзятымі прыхільнікамі і праваднікамі фашысцкай ідэалогіі. Сярод гэтых людзей было нямала і такіх, хто сумленна служыў мастацтву, не звязваючы яго з ідэалогіяй.

Зусім няпростымі і далёкімі ад шчырасці ўжо на самым першым этапе акупацыі з’яўляліся беларуска-нямецкія ўзаемадачыненні ў галіне культуры. Нас выручала тое, што яшчэ да ўварвання гітлераўскіх войскаў на тэрыторыю Беларусі нямала яе жыхароў з ліку інтэлігенцыі трапілі ў Германію і таму ведаллі, якую ролю яе дзяржаўныя і ваенныя палітыкі прыдаюць культурнаму фактару ў сваіх планах заняволення краін Еўропы. Не з’яўлялася тайнай і тое, што аслабіць моц адмоўных уплываў можна толькі праз развіццё сваёй уласна беларускай культуры, якая з-за працяглай палітыкі паланізацыі і русіфікацыі не вызначалася трывалым нацыянальным грунтам і магла вельмі хутка стаць лёгкай здабычай анямечвання.

З першых дзён акупацыі нацыянальн асвядомая інтэлігенцыя імкнулася ўздзейнічаць праз свае асабістыя кантакты з прадстаўнікамі ваеннай і цывільнай

уладаў на палітыку ў галіне культуры. Яе найперш не задавальняла тое, што новыя гаспадары Беларусі імкнуцца народную адукацыю абмежаваць да мінімуму: навучыць нашых дзяцей толькі чытаць, пісаць ды лічыць да пяцісот. Гэта значыла, што планка адукацыі не павінна была падымацца вышэй за пачатковую школу. Такі ўзровень адукацыі Беларусь практычна ўжо мела ў апошнія гады знаходжання ў складзе Расійскай імперыі. Не зрабіўшы ў галіне асветы ні кроку ўперад ад той мяжы, якая вызначалася дзесячамі “новага парадку”, мы мелі б вельмі няўстойлівыя на анямечанне маладыя пакаленні беларускага народа. Таму трэба лічыць вялікай заваёвай справу ўсіх тых людзей, што не разгубіліся ў няпростай сітуацыі і дамагліся ад акупантаў стварэння ўжо з восені 1941 г. няпоўных сярэдніх (сямігадовак) агульнаадукацыйных школ. У іх наша моладзь не толькі навучалася чытаць і пісаць, лічыла да пяцісот, але і набыла значны аб’ём ведаў па прыродазнаўчых і гуманітарных дысцыплінах. І, што вельмі важна, як у агульнаадукацыйных, так і ва ўсіх астатніх тыпах навучальных устаноў Генеральнага камісарыята Беларусь, навучанне і выхаванне будаваліся выключна на беларускай мове. Выбарачна выкарыстоўвалася яна і ў іншых раёнах этнічнай Беларусі, якая ўваходзіла ў склад нова створаных акупацыйнымі ўладамі адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак ці была пад юрысдыкцыяй самога ваеннага камандавання.

Нацысцкая адміністрацыя праяўляла вялікую зацікаўленасць да зместу навучальна-выхаваўчага працэсу ў школах і настаяла на тым, каб у вучэбных планах належна месца заняло выкладанне нямецкай мовы, гісторыі і геаграфіі Германіі. Праўда, гэта асабліва не паўплывала на вывучэнне аналагічных дысцыплін па Беларусі, таму што ў вучэбных планах не прадугледжвалася, як было раней, вялікая колькасць гадзін на рускую мову і літаратуру, гісторыю і геаграфію Расіі. Іх выкладалі толькі ў агульнаадукацыйных школах усходніх раёнаў Беларусі, спецыяльна адарваных акупантамі ад Генеральнага камісарыята Беларусь дзеля расколу беларускага народа як цэласнага самабытнага этнасу, што, на іх думку, павінна было б аблегчыць яго анямечванне.

Нацыянальна свядомая беларуская інтэлігенцыя выдатна разумела, якую велізарную пагрозу для размывання этнакультурных асноў народа могуць неўзабаве стварыць кніжная прадукцыя і перыядычны друк Германіі. Перад вайной з усіх замежных моваў навучальныя ўстановы Беларусі аддавалі перавагу, з-за ваенна-палітычных меркаванняў, нямецкай (у агульнаадукацыйных школах яе вывучалі з пятага класа). Цяпер да нямецкіх кніг, часопісаў і газет магла б даволі актыўна пацягнуцца значная частка найбольш адукаванай моладзі, якая з-за прычыны ўзмацнення ў галіне асветы ў 30-гады русіфікацыі не вызначалася належным узроўнем нацыянальнай самасвядомасці.

Ва ўмовах жорсткай нямецкай акупацыі былі зроблены даволі паспяховыя спробы супрацьдзеяння асіміляцыі. Ужо з 27 ліпеня 1941 г. стала выходзіць на беларускай мове “Менская газэта”, якая з 5 лютага 1942 г. стала называцца “Беларускай газэтай”. Днём нараджэння “Віцебскіх ведамасцяў” стала 2 жніўня 1941

г., г. зн. газета ўпершыню з’явілася на свет праз 24 дні пасля таго, як горад быў заняты немцамі. У снежні таго ж года газета атрымала назву “Новы шлях”, а з 20 сакавіка 1942 г. яна пачала выходзіць толькі на рускай мове пад назвай “Новый путь”. Улетку 1942 г. на беларускай мове выпускаліся наступныя газеты: “Беларускі работнік”, “Беларускі голас”, “Беларуская газета”, “Голас вёскі”, “Беларуская старонка”, “Баранавіцкая газета”, “Новая дарога” (Беласток) і “Раніца” (Берлін). Было наладжана выданне беларускамоўных часопісаў, пераважна прызначаных для патрэб народнай асветы. Гэта — “Беларуская школа” (Мінск, са студзеня 1942 г.), “Школа і жыццё” (Мінск, са снежня 1943 г.). Увесь перадакупацыйны беларускамоўны перыядычны друк не прыняў ажыццёўленую партыйна-дзяржаўнай уладай у 1933 г. рэформу правапісу беларускай мовы, паколькі гэтым актам яна свядома адрываўлася ад сваіх самабытных асноў і набліжалася ў марфалагічных, сінтаксічных адносінах і па лексіцы да рускай мовы. Па гэтай прычыне перыядычны друк акупаванай Беларусі карыстаўся граматычнымі правіламі, што дзейнічалі да рэформы 1933 г.

Паколькі існавала вялікая патрэба ў беларускім друкаваным слове, давялося не раз патурбаваць нямецкую цывільную ўладу, каб атрымаць згоду і дапамогу ў стварэнні і развіцці паліграфічнай базы. Асабліва шмат тагачасныя друкарні выпусцілі школьных падручнікаў. Выдавалася таксама мастацкая і навуковая літаратура. Па дамоўленасці з друкарнямі Германіі і там таксама часам выдавалі патрэбную для Беларусі літаратуру. У канцы 1942 г. у адну з друкарняў Берліна паступіў рукапіс нямецка-беларускага слоўніка прыкладна на 27 тыс. слоў, які падрыхтавалі Ян Пятроўскі, Васіль Камароўскі і Калоша.

Даволі хутка беларускае слова загучала па радыё. Акупанты больш-менш ахвотна пайшлі на гэта таму, што меркавалі дадзены сродак сувязі выкарыстаць у сваіх прапагандысцкіх мэтах. І гэта ім удалося. Але не драмала і беларуская нацыянальная інтэлігенцыя. Яна дамаглася, каб у эфіры гучалі і перадачы, прысвечаныя самым значным старонкам нашай гісторыі і культуры, урыўкі з тэатральных спектакляў, вакальна-інструментальныя творы, выступленні народных музыкантаў і спевакоў. Беларускае слова гучала ў эфіры не толькі на тэрыторыі Генеральнага камісарыята Беларусь, але і ўсходніх абласцей, што ўваходзілі ў зону непасрэднага камандавання нямецкімі войскамі. Тут перадачы па радыё ішлі на нямецкай, беларускай і рускай мовах. Па розных прычынах сталася, што ў Віцебскай вобласці адсутнічалі супрацоўнікі з належным веданнем беларускай мовы, і ў іх выступленнях па радыё было многа памылак. Таму, відаць, і з’явілася на самым пачатку студзеня 1942 г. у віцебскай газеце “Новы шлях” невялічкая нататка з такой заўвагай: “Нарэшце трэба пажадаць, каб перадачы на беларускай мове вяліся б пісьменнымі дыктарамі, якія б не мяшалі рускай і беларускай мовы”. Гаварыць пра чысціню беларускай мовы ў час, калі наш старажытны горад Віцебск ляжаў у руінах, калі кожны яго жыхар зранку і да позняга вечара думаў пра кавалак хлеба — гэта архіпатрыятычна для віцябчан. Значыць, народ не збіраўся духоўна паміраць, не жадаў, каб яго матчына слова загнула іншыя мовы.

У перадачах па радыё шмат гучала і музычных твораў, зразумела, пераважна нямецкіх кампазітараў. Несумненна, калі беларусы слухалі іх найлепшыя музычныя творы, гэта нельга было лічыць актам агрэсіі, наадварот, тут адбываўся працэс далучэння людзей да духоўных каштоўнасцей сусветнай культуры, для ўзбагачэння якой нямала зрабіла нямецкая нацыя. Найвялікшы ў гісторыі парадокс: дзве магутныя таталітарныя дзяржавы мільённымі масамі гналі сваіх сыноў на бойню, а музыка, найважнейшы элемент усялякай культуры, як і ў мірны час, збліжала людзей незалежна ад іх нацыянальнасці, сацыяльнага становішча, пражывання ў той ці іншай краіне.

Пэўны нямецкі ўплыў адчуваўся ў тэатральным жыцці, прычым не толькі ў прафесійным, але і ў самадзейным. Рэдка ў рэпертуарах тэатраў адсутнічалі творы нямецкіх і аўстрыйскіх аўтараў. Праўда, такое назіралася ў нас і ў даваенны перыяд. Закладзены ў маі 1942 г. Веткаўскі раённы драматычны тэатр “Сокал” ужо ў першы год сваёй дзейнасці паставіў п’есу “Каварства і каханне” нямецкага паэта і драматурга Фрыдрых Шылера. Увосень таго ж года новы тэатральны сезон у Мінску быў адкрыты операй аўстрыйскага кампазітара Вольфганга Амадэя Моцарта “Вяселле Фігара”.

Значна вузейшым быў дыяпазон беларуска-нямецкіх культурных кантактаў у такой важнай сферы духоўнага жыцця, як кіно. Аднавіць паказ створаных да вайны на Беларусі мастацкіх стужак было вельмі праблематычна з-за іх сацыяльна-палітычнай арыентацыі. Таму якіх-небудзь крокаў у гэтым напрамку інтэлігенцыя не рабіла. Больш рашучай і паслядоўнай яна была ў стварэнні новых хранікальна-дакументальных фільмаў. Зразумела, рабочай мовай ў іх была беларуская, але ў залежнасці ад сітуацыі — таксама і нямецкая. У той ці іншай ступені беларуская мова ўжывалася і ў час дэманстрацыі нямецкіх кінафільмаў, прычым не толькі на тэрыторыі Генеральнага камісарыята Беларусь, дзе беларусізацыя культурнага жыцця атрымала найбольш шырокі размах. Улетку 1942 г. тут працавала 25 стацыянарных кінатэатраў, многія населеныя пункты абслугоўвалі аўтакінаперасоўкі і кінаперасоўкі на конях. Выключна беларускамоўнымі былі і нямецкія тыднёвыя кінаагляды. Як прыклад, можна спаслацца на Віцебск. З тагачаснага мясцовага друку вядома, што ў адчыненым у чэрвені 1942 г. пры Віцебскім беларускім народным доме кінатэатры для грамадзянскага насельніцтва нямецкія фільмы ішлі з субтытрамі на рускай і, зрэдку, на беларускай мовах. Да сапраўднага ж дублявання нямецкіх мастацкіх фільмаў на беларускую мову не дайшло, відаць, пераважна з-за недахопу неабходных фінансавых сродкаў і адсутнасці здольных для гэтага артыстаў. Ды, відаць, і самі акупацыйныя ўлады жадалі, каб іх фільмы паказвалі на мове арыгінала, бо менавіта такі падыход найлепш адпавядаў палітыцы анямечвання беларускага народа.

Беларуска-нямецкія кантакты ў галіне культуры падтрымліваліся і на ўзроўні мастацкай самадзейнасці. З боку немцаў удзельнікамі яе звычайна былі ваеннаслужачыя. У вялікія святы, калі ў народных клубах ладзіліся выступленні

самадзейных артыстаў, у такіх пастаноўках маглі браць удзел і здольныя вайскоўцы з нямецкіх гарнізонаў. Але ў большасці выпадкаў салдаты прысутнічалі на такіх канцэртах як гледачы. Канцэртам вельмі часта папярэднічалі афіцыйныя выступленні каго-небудзь з высокіх прадстаўнікоў ваеннай ці цывільнай адміністрацыі з мэтай ідэалагічнай апрацоўкі прысутных, прапаганды і ўсхвалення нямецкіх парадкаў.

Практыкаваліся паездкі дзеячаў культуры і навукі Германіі ў Беларусь і наадварот. Цесна звязаныя з фашысцкім рэйхам дзеячы культуры мелі на мэце анямечванне беларускага народа, выхаванне маладых пакаленняў у нацысцкім духу. Аднак сярод наведвальнікаў з Германіі сустракаліся і асобы, якія былі зацікаўлены ў азнаямленні з гісторыяй, культурай беларускага народа. Пра найбольш цікавае і адметнае, што ўдавалася даведацца пра Беларусь, яны імкнуліся рознымі спосабамі данесці і да нямецкай грамадскасці, сярод якой гітлераўцы не змаглі да канца вынішчыць прагрэсіўны пласт.

Багата разнастайнага матэрыялу пра Беларусь давала нямецкім чытачам газета “Minsker Zeitung”, якая ў акупацыю выходзіла ў Мінску. У ёй змяшчаліся не толькі пераклады беларускіх народных казак і прыказак, матэрыялы пра беларускія населеныя пункты, але і артыкулы пра вядомых людзей нашага краю, інтэрв’ю з тымі дзеячамі культуры, што заставаліся жыць і працаваць на акупаванай зямлі.

Да распрацоўкі нашай гісторыі праяўлялі цікавасць і ў самой Нямеччыне. Тут можна згадаць выхад у Берліне ў 1943 г. кнігі “Weißrutenja” (“Беларусь”), аўтарам якой быў барон Аўген фон Энгельгарт (памёр у 1948 г.). Ён паходзіў з усходняй часткі Латвіі — Латгаліі, дзе спрадвеку жыло шмат беларусаў. Сярод іх барону надарылася аказацка і ў час Другой сусветнай вайны: ён служыў на Навагрудчыне ў падраздзяленні па ахове лясоў, меў цесныя кантакты з мясцовым насельніцтвам, найперш з леснікамі. На жаль, яго кніга пра Беларусь сёння з’яўляецца рэдкасцю.

На працягу ўсіх гадоў акупацыі не спынялася выданне ў Берліне газеты “Раніца”, адкуль немцы чэрпалі патрэбную для сябе інфармацыю пра Беларусь.

Наш край прыцягваў да сябе ўвагу і пісьменніцкай інтэлігенцыі Нямеччыны. Нехта Караль Кур напісаў верш “Беларусі”, які ў перакладзе з нямецкай на беларускую мову быў 22 чэрвеня 1942 г. змешчаны ў “Беларускай газэце”. Беларусь называецца аўтарам краем між рэкаў. Паэт верыць у росквіт Беларусі:

А мы ізь Нямеччыны ў новыя дні
Ткаць шчасьце табе дапаможам,
Бо ўрэшце і ў гэтым далёкім краі,
Што зь верай пры нашым народзе стаіць,
Досьць радасці й хлеба меў кожны.

Рэальныя планы і дзеянні акупацыйных уладаў прыныпова разыходзіліся з тым, пра што пісаў нямецкі паэт. Заваёўнік даў беларусам не радасць і хлеб, а нучаваньня пакуты і здзекі.

Практычна не існавала ніякіх абмежаванняў для наведвання роднага краю дзеячамі беларускай культуры, якія па розных прычынах ў міжваенны перыяд апынуліся ў эміграцыі. Сваім талентам яны хацелі прынесці хоць маленькую радасць свайму народу, пасеяць веру, што лёс злітуецца над ім, не дасць загінуць. Адметнай з’явай культурнага жыцця акупаванай Беларусі быў прыезд з Прагі вядомага опернага спевака Міхася Забэйды-Суміцкага. У 1943 г. ён наведаў з канцэртамі Беласток, Белавежу, Пружаны, Бельск, Вільню, Гродна, Ваўкавыск, Гайнаўку і іншыя беларускія гарады і мястэчкі. Выступаў ён у тым годзе і па-за межамі Бацькаўшчыны, у прыватнасці, у Берліне, Ліцманштаце, Варшаве, Рызе...¹ Канцэрты Міхася Забэйды-Суміцкага атрымалі самыя цёплыя водгукі ў тагачасным друку. Шчыры патрыёт сваёй Бацькаўшчыны ахвотна прыняў запрашэнне выступіць з нагоды новага навучальнага 1943–1944 гг. у Вільні, перад вучнямі і настаўнікамі Беларускай гімназіі, дырэктарам якой быў Ф.Грышкевіч, настаўніцай семінарыі (дырэктар А.Карнюк) і пачатковай школы (загадчыца Л.Гэльднер). Акрамя народных песняў, спявак выконваў рамансы беларускага кампазітара К.Галкоўскага, арыю Надзейкі з оперы “На Купальле” і заканчваў сваё выступленне гімнам “Падымайся з нізін сакаліна сям’я” (музыка К.Галкоўскага), які зала слухала стоячы. У выступленнях нашага слыннага земляка беларускія мелодыі гучалі і тады, калі ён гастралюваў у іншых краінах.

Мелі месца выпадкі, праўда, даволі рэдкія, калі ўстановы адукацыі і культуры Германіі, а таксама цесна звязаных з ёй краін выдзялялі беларускай моладзі месцы для вучобы і стажыроўкі. У Вене, да прыкладу, вучыўся беларускі мастак М.Казак. У адпаведнасці з пастановай Прэзідыума БЦР ад 28 чэрвеня 1944 г. яму з касы Самапомачы выдзялялася штотомесячна па 200 рэйхсмарак. Усяго дзеля гэтай мэты адпускалася 1000 рэйхсмарак. “Калі гэтай сумы да заканчэння студыі будзе недастаткова, — адзначалася ў пастанове, — то БСП (Беларуская самапомач. — Л.Л.) будзе і далей удзяляць дапамогу па прадстаўленні гэтай справы з боку Беларускага прадстаўніцтва ў Вене”².

Вядомы і такія факты, калі некаторыя выпускнікі Беларускай гімназіі ў Вільні, дзякуючы старанням яе дырэктывы і беларускага камітэта Самапомачы ў Берліне, працягвалі вучобу ў Берлінскім універсітэце. Пра гэта паведамлялася ў газеце “Голас вёскі” ад 3 снежня 1943 г.

Зусім іншы характар набывалі беларуска-нямецкія дачыненні тады, калі ў іх умешваліся буйныя дзяржаўныя і ваенныя палітыкі. Супрацоўніцтва змянялася варварствам, рабаўніцтвам. Па віне нацыстаў нямала нашых духоўных і матэрыяльных каштоўнасцей трапіла на Захад і перадусім у Германію. Замахнуліся фашысты і на нашу духоўную святыню — Дзяржаўную бібліятэку імя У.Леніна. Значную частку яе фондаў яны вывезлі ў Прагу, дзе меркавалася стварыць цэнтр па вывучэнню славянства. У час вайны ў адным з паркаў Берліна знаходзіліся вывезеныя сюды з Мінска старажытныя выявы чалавечых фігур — “каменныя бабы”.

¹ Голас вёскі. 1943. 11 ліст.

² За дзяржаўную незалежнасць. Лёндан, 1960. С. 118, 119.

Жахлівы лёс не абмінуў і Беларускі музей імя Івана Луцкевіча ў Вільні, дзе знаходзіліся каштоўныя матэрыялы па нашай нацыянальнай гісторыі і культуры. “Аматары даўніны” з ліку прадстаўнікоў нямецкай ваеннай і цывільнай адміністрацыі ўжо ў першыя дні акупацыі сталі праяўляць незвычайную цікавасць да яе экспанатаў. Таму загадчык музея Янка Шутовіч разам з мастаком Пётрам Сергіевічам перахоўвалі найбольш каштоўныя матэрыялы пераважна ў сутарэннях касцёла святога Мікалая, дзе пробашчам служыў нацыянальна свядомы беларускі ксёндз Адам Станкевіч. Астатняя частка экспанатаў заставалася ў музеі, які ад першых дзён акупацыі знаходзіўся ў пакоях Мастацкага інстытута пры Бернардзінскім касцёле. Незадоўга да таго, як немцы пакінулі Вільню, загадчык музея Янка Шутовіч атрымаў ад нейкага зондэра” па культурных справах загад збіваць скрыні і рыхтаваць экспанаты да вывазкі ў Германію. Адмовіцца ад такога варожага загаду было раўназначна гібелі. Я.Шутовіч, ратуючы сваё жыццё, выканаў загад. Скрыні з экспанатамі былі вывезены ў Кёнігсберг³.

Акупанты добра ведалі легенды і факты пра вялікія каштоўнасці князёў Радзівілаў. Яны стварылі цэлую сапёрную роту для выдзення “раскопкаў” на тэрыторыі Нясвіжскага замка. “Ваенным археолагам” удалося адшукаць тайнік з старадаўнімі карцінамі, якія збіраліся не адным пакаленнем Радзівілаў. Усё лепшае з гэтага тайніка трапіла ў чужыя рукі, і да сёння невядома, дзе яно знаходзіцца.

Не ствараючы спецыяльных, яўных перашкод развіццю беларускай нацыянальнай культуры, нямецкія палітыкі імкнуліся з яе дапамогай наблізіць беларускі народ да нямецкага і пасварыць яго з рускім. Несумненна, першыństwo тут належала самым вялікім палітыкам. Вынікае гэта і з наступных слоў генеральнага камісара Беларусі В.Кубэ, сказаных вясной 1942 г. у Койданаве. Звяртаючыся да мясцовых беларусаў, ён сказаў: “Гэта недарэчнасць называцца расейцамі, Вам зусім няма чаго рабіць з расейцамі, Вы належыце да народаў Эўропы, якія расьцьвітуць пад кіраўніцтвам Адольфа Гітлера”⁴. Прыкладна такое ж гаварылі беларускаму народу і іншыя дзяржаўныя кіраўнікі Германіі, якія даволі часта наведвалі наш край. Выступаючы 30 мая 1942 г. у Мінску, у Генеральным камісарыяце Беларусь, дзяржаўны міністр усходніх зямель рэйхсляйтэр Альфрэд Розенберг абвясціў: “Назаўсёды павінны спыніцца ўсякія зьявы русыфікацыі ў гэтай частцы Эўропы”. І рэйхсканцлер тут жа вельмі добра патлумачыў, чаму: каб з Беларусі “стаўся моцны й квітушчы перадкрай Нямеччыны”⁵.

Але ўбіць клін паміж беларускім і іншымі славянскімі народамі ў акупантаў не хапіла моцы. Патрэба ў славянскім адзінстве адчувалася тады, як ніколі. Дзеля яго ўмацавання працавалі і ўстановы культуры, асабліва тэатральныя калектывы. Не было сярод іх такога, які не ставіў п’ес рускіх, украінскіх, польскіх і іншых

³ Пецюкевіч Мар’ян. Успаміны пра Віленскі музей // Спадчына. 1995. № 2. С. 84, 85.

⁴ Бел. газета. 1942. 6 чэрв.

⁵ Тамсама.

славянскіх аўтараў. У заснаваным 1 кастрычніка 1941 г. у Віцебску Беларускаім народным доме ўжо да сярэдзіны наступнага года аматары тэатральнага мастацтва змаглі наведаць спектаклі, пастаўленыя паводле рускіх твораў: “Без віны вінаватыя” і “Беднасць не загана” А.Астроўскага, “Вяселле” М.Гоголя. У 1943 г. у Барысаўскім народным тэатры з рускай класікі ішлі п’есы “Сватанне” і “Мядзведзь” А.Чэхава, “Без віны вінаватыя” А.Астроўскага.

Культурнае жыццё ў акупаванай Беларусі было надзвычайна складаным і супярэчлівым. Яно, як вынікае са сказанага, не пацвердзіла праўдзівасці слоў: “Калі грывяць гарматы — музы маўчаць”. Яны не маўчалі, таму што нават і ў самых экстрэмальных умовах чалавечтва не можа існаваць без культуры. Сваім дбаннем пра захаванне і развіццё беларускай нацыянальнай культуры яе носьбіты перашкаджалі здзяйсненню ў нашым краі антычалавечага плана “Ост”, у адпаведнасці з якім беларускае насельніцтва падлягала фізічнаму вынішчэнню і анямечванню. Якіх-небудзь сур’ёзных прыкмет нямецкай культурна-моўнай асіміляцыі беларусаў не назіралася — наадварот, усё больш праяўляліся, мацнелі тэндэнцы павышэння ўзроўню іх нацыянальнай самасвядомасці. Немалаважную ролю ў гэтым адыграла трывалае ўсталяванне ў грамадскім жыцці, у сям’і і быццё нашага народа пазіцый беларускай культуры і мовы.

Johannes Schlootz (Berlin)

Pressionen gegen die Presse: Yraditionen aus der Nazizeit

eine Damen und Herren,

die “Deutsche Pressepolitik in Weißrußland in der Zeit der Okkupation und die Lehren aus dieser seit für heute” sind mein Thema anlässlich dieses Runden Tisches, der in schwerer Zeit für dieses Land einberufen wurde. In der deutschsprachigen Variante der Einladung zum Internationalen Runden Tisch heute in Minsk steht die Formulierung “Deutscher Druck in der Okkupationszeit”. Das Wort “Druck” hat im Deutschen einen doppelten Sinn: einmal wird es im Zusammenhang mit Presse, einmal im Sinne von Pressure und Unterdrückung gebraucht. Beide Bedeutungen waren damals aktuell, und leider nicht nur damals. Darum sind wir heute zum Internationalen Runden Tisch in Minsk zusammengenommen, und ich bitte um Verständnis, wenn ich bei meinen Ausführungen davon ausgehe, daß dies heute nicht nur ein Historikerkongreß ist.

Jede Zeit wird maßgeblich durch ihre führenden Personengeprägt, und die führenden Personen ihrer Zeit sind nicht zuletzt deshalb führend, weil entweder die Medien sie loben oder weil sie die Medien unter Druck setzen. Die Zeit, über die ich heute in Weißrußland spreche, ist durch einen Mann geprägt, der als Chef der politischen Administration, als Chef der Regierung über bemerkenswerte Eigenschaften verfügte: Er war früher Chef einer großen agrarischen Region. Er galt als fleißiger Parlamentarier. Er war ein treuer diener seiner partei, — über viele jahre

hinweg. Er war ein Meister der politischen Intrige. Er gab der Presse — Anordnungen und Befehle. Er fälschte auch persönlich Dokumente. Wegen einer solchen Fälschung verlor er alle seine Ämter — und wurde daraufhin Chef der politischen Administration von Weißrußland. Er lobte und verehrte Hitler. Sie wissen alle, von wem ich spreche.

Ich spreche von Wilhelm Kube, früher Oberpräsident von Brandenburg und während der deutschen Okkupation Weißrußlands Generalkommissar und Gauleiter der Nazis auf dessen Territorium. Obwohl der deutsche Überfall auf die Sowjetunion am 22. Juni 1941 ein internationales Verbrechen war, wurden Kube und die deutschen Okkupanten in Weißrußland häufig als Gäste — mit Brot und Salz — empfangen. Hier stellt sich nicht nur für Historiker die komplizierte Frage der Kollaboration. Dazu in aller Kürze 5 Feststellungen:

1. Es war nicht alles Kollaboration, was so genannt wurde.

2. Was Kollaboration war — so beweisen es die Akten die ich einsehen konnte —, erklärt sich zum Teil auch aus Vorgängen, an die heute noch zaghaft in Kurapaty erinnert wird, und aus anderen Verbrechen Stalins an der weißrussischen Bevölkerung. Dies mag die Bedeutung haben, wie sie etwa Katyn heute für Polen hat.

3. Die Gastfreundlichkeit gegenüber den deutschen Okkupanten ließ in starkem Maße nach, und zwar so, wie die Verbrechen der deutschen Seite, insbesondere von SS und Wehrmacht, gegen die Bevölkerung zunahmen. Und wir alle wissen, welche Blutspuren hier hinterlassen wurden, die auch heute noch zu sehen sind. In Berlin zeigen wir am 8. Mai 1996 mit der Freien Universität und "Kontakte" e. V. eine Ausstellung über "Die deutsche Propaganda in Weißrußland — Konfrontation von Propaganda und Wirklichkeit". Diese Ausstellung ist ab September 1996 in Minsk zu sehen.

4. Das Thema "Kollaboration in Weißrußland" sollte für deutsche Historiker angesichts der Verstrickung Deutschlands tabu bleiben. Es wäre jedoch wünschenswert, wenn viele belarussische Kolleginnen und Kollegen sich künftig verstärkt mit diesem Thema befaßten. Ich hoffe, daß wir auch weiterhin gemeinsam in den Archiven arbeiten können, in Deutschland und in Belarus, — mit unterschiedlichen Fragestellungen. Dabei ist die gemeinsame Auswertung von Original-Dokumenten ein zentrales Bedürfnis.

5. Es stellt sich außerdem die spezielle Frage des Mißbrauchs der weißrussischen Sprache durch die Nazis. Das gilt auch für Ihre traditionellen schönen nationalen Farben "Weiß-Rot-Weiß". Doch ist es nicht allein der damalige Mißbrauch durch die Nazis, der heute zu einer neuen Belastung für die junge Generation führt. Denn es ist vor allem die junge Generation, die in den letzten Jahren im Ansatz Weiß als Farbe der Freiheit kennen- und schätzen gelernt hat. Daß Ihre Nationalfarben heute von politischer Seite verboten sind und zunehmend nur noch als blutige Flecken auf weißen Kopfverbänden auftauchen (wie es die deutsche Presse noch gestern dokumentierte), dies ist allenfalls noch in einigen afrikanischen Bürgerkriegen auf diesem Niveau zu sehen. Daher stimme ich z. Zt. nicht der optimistischen Einschätzung von

Herrn Botschafter Albrecht zu, da ich in dieser Form von nackter Staatsgewalt keinen sinnvollen Hinweis auf eine hoffnungsvolle Perspektive erkenne, die die heutige Führung mit ihrer Politik eröffnete — heute genauso wenig, wie es — natürlich unter völlig anderen Vorzeichen — in der Nazizeit der Fall war, über die wir heute sprechen. Ähnliches gilt für das Zurückdrängen der offiziellen Landessprache weißrussisch und für den Rückzug in die alten provinziellen sowjetischen Schulbücher. Das Rad der Geschichte zurückzudrehen — und in diesem Sinne hat Herr Botschafter Albrecht recht, wenn er eine Perspektive erkennt —, dies ist mit der Jugend von Belarus auf friedlichem Weg nicht mehr möglich.

Heute hat bereits ein Kollege über die Begriffe “Weißruthenien”, welchen die deutsche Okkupationsmacht bevorzugte, und “Weißrußland”, eine Bezeichnung, die im Nazi-Jargon verpönt war, gesprochen, so daß ich darauf nicht mehr eingehe.

Schon während des Zweiten Weltkriegs und vor allem danach haben die sowjetischen Behörden die Akten intensiv auf die Frage der Kollaboration überprüft. Nicht nur ehemalige Ostarbeiter und Ostarbeiterinnen, die häufig als junge Leute nach Deutschland verschleppt wurden, hatten Angst, nach dem Leid, das ihnen durch Hitlerdeutschland widerfahren ist, noch einmal von sowjetischer Seite bestraft zu werden. In ihrer Angst sahen viele Menschen eine Chance in der Veränderung ihrer Biographie, woraus sich aber heute neue Schwierigkeiten in der Phase einer Wiedergutmachung ergeben, weil Beweise vernichtet oder verändert sind. Institutionen wie der Internationale Suchdienst stehen hier vor großen Aufgaben, die nicht mehr alle zu lösen sein werden. Eine sachgerechte Lösung der Probleme aufgrund der Aktenlage nur eines einzelnen Landes ist heute kaum noch möglich, vor allem, wenn es bei den Entscheidungen der Verantwortlichen Mißbrauch gibt. Die Politik eines unserer heute angekündigten Sponsoren, der Priorbank, hatte ich deshalb vor einem Jahr öffentlich erwähnt, und darüber wurde auch im deutschen Parlament diskutiert. Ich hoffe doch, daß die Entschädigungen für die Kriegsoffer endlich an diese ausgezahlt werden, und zwar zu Lebzeiten, schnellstmöglich und vollem Umfang. Es ist erstaunlich, wer auf die Konten der eigens hierzu eingerichteten Stiftung Einfluß nehmen kann.

Nun aber zurück zum Thema Presse: NS-Gauleiter Kube persönlich maß den Medien große Bedeutung für die Erreichung seiner politischen Ziele bei. Er verfügte am 9. Juni 1942 für alle Abteilungsleiter, daß Presse und Rundfunk nunmehr systematisch im Sinne der Propaganda ausgewertet werden müssen. Er sagte wörtlich: “Das gedruckte und gesprochene Wort gewinnt im Auf- und Ausbau Weißrutheniens immer grössere Bedeutung”. Er forderte alle Mitarbeiter auf, sich der Zeitungen und Sender in Weißrußland zu bedienen. Hier dachte er vor allem an die “Minsker Zeitung”, eine in deutscher Sprache in Minsk herausgegebene Zeitung, aber auch an die belarussischen Blätter, z. B. “Weißruthenische Zeitung”, “Dorfstimme” und “Baranovitscher Zeitung” sowie an den Landessender “Minsk”. Alle Abteilungen der Zivilverwaltung mußten die Informationen an den Pressereferenten und Propagandachef weitergeben, der seine spezifischen Möglichkeiten nutzen sollte. Entge-

gen der deutschen Pressetradition war die “Minsker Zeitung” nicht eine völlig private Einrichtung: Sie war vielmehr von der Besatzungsmacht geplant und eingerichtet worden. Wir haben zudem jetzt die Eintragung des “Presseverlags Minsk” beim deutschen Gericht in Minsk in den Akten gefunden, in dem die Presseerzeugnisse in weißrussischer Sprache zusammengefaßt wurden. Verlagsleiter war Kubes Propagandachef Schröder in Personalunion. Damit war hier die Berichterstattung für die Zeitungen kontrolliert und total in den Propagandaapparat integriert. Auf der anderen Seite gab es ohnehin wenig zu kontrollieren: Verstöße gegen die Spielregeln des NS-Propagandaapparates erfolgten mehr versehentlich, was aufgrund der Kriegssituation auch nicht verwunderlich war. Verärgert hingegen reagierten die deutschen Pressekontrolleure, wenn es hier und dort von weißrussischer Seite zu “nationalistischen” Tönen kam, die den Nazi-Oberen doch zu weit gingen: Die deutsche Vorherrschaft über “Weißruthenien” durfte nicht in Frage gestellt werden. Die weißrussische Nationalbewegung war den Okkupanten nur solange genehm, wie sie sie gegen die Sowjetunion instrumentalisieren konnten.

Das war damals. Bei einer Diskussion meiner FU-Studenten vor zwei Jahren haben wir in “Radio Minsk” mit acht Chefredakteuren von verschiedenen Zeitungen aus Belarus diskutiert. Diese Sendung wurde im Rundfunk übertragen, und die meisten Chefredakteure bestätigten, daß sie nur das schreiben wollten, was der Regierung gefällt, denn — “die Regierung bezahlt uns ja”. Ausschließlich die Zeitung “Swaboda” vertrat selbstbewußt ihre eigene Position. Daneben gibt es noch honorige Blätter wie “Minsk news”, “Imja” und “Belorusskaja delowaja gaseta”. Solche sollte eigentlich europäischer Standard sein.

Aber zurück zur deutschen Okkupation. Wir haben die “Minsker Zeitung” inzwischen in Minsk zusammengetragen: Reiche Bestände gab es im Archiv des Museums des Großen Vaterländischen Kriegs, und viele Exemplare lagen im Nationalarchiv. Wir haben fehlende Ausgaben in Berlin und in Kiel gefunden und so die Sammlung ergänzt. Der Forschung steht nun mehr die komplette “Minsker Zeitung” zur Verfügung, — auf Mikrofilm in Minsk und in Berlin. Wir haben darüber hinaus zu dem Thema Tausende von Akten ausgewertet, und das Resultat ist eindeutig: Wenn die politische Administration verärgert war, weil in einer weißrussischen Zeitung etwas geschrieben wurde, was ihr nicht paßte, gab es Sanktionen:

- Papierzuteilungen wurden nicht bewilligt;
- es durfte nicht gedruckt werden;
- Verantwortliche wurden bedroht, entlassen oder verhaftet.

Was lehrt uns das für heute?

1. Traditionen sind sehr stark, auch schlechte. Bestimmte Verhaltensmuster auf der Seite der Regierenden und der Unterdrückten aus der Zeit der US-Okkupation entsprechen denen der Gegenwart.

2. Die Presse war damals schwach, und sie ist es auch heute. Nur einzelne mutige Zeitungen sind es, die es verdienen, nicht als Sprachrohr der Regierung oder sogar als Lügenblatt angesehen zu werden.

3. Die Befreiung von der Okkupation darf man nicht weiterhin ausschließlich als reine militärische Befreiung sehen, gerade weil der Beitrag der Kriegsveteranen in Ihrem Land auch ein höchst politischer Beitrag war: Es war die Befreiung Ihres Landes — und unseres Landes — von dem braunen Terror des Hitlerregimes. Aber durch die Befreiung, wie sie sich heute darstellt, fühlen sich viele Ihrer eigenen Veteranen um den gerechten Erfolg des Sieges betrogen. Im damals besiegten Deutschland hingegen gibt es heute — trotz mancher Schwierigkeiten — eine vergleichsweise solide Wirtschafts- und Sozialpolitik unter den Bedingungen freiheitlicher Demokratie.

4. Der hohen Entwicklung von Kultur und Wissenschaft in Belarus muß umgehend die Entwicklung der Pressefreiheit folgen, damit sich auch hier die politischen Gewichte endlich verlagern: Der Schwerpunkt aus dem Militär- und Milizbereich und aus der politischen Kommandowirtschaft, die auch schon in der Vergangenheit gescheitert war, heraus hin zu Kultur und Wissenschaft kann nur verlagert werden, wenn eine freie Presse die Bevölkerung Ihres Landes objektiv und subjektiv informiert, mit der Folge, daß den Menschen wieder Entscheidungsmöglichkeiten eingeräumt werden.

Dazu wünsche ich Ihnen und Ihrem schönen, friedliebenden viel Erfolg.
Vielen Dank.

Ніна Брэдэрлоў (Патсдам)

Беларусы — паміж вайной і мірам

історыя нашых народаў звязана паміж сабой своеасаблівым чынам, і гэтая сувязь абумоўлена іх геаграфічным і палітычным становішчам. Няпростыя ўзаемаадносіны паміж Германіяй і Беларуссю хацелася б разгледзець у даволі складанага перыяды іх гісторыі.

У дакладзе на II кангрэсе беларусістаў “Беларусь у лютэрку нямецкамоўных газет у перыяд Першай сусветнай вайны”¹ была зроблена спроба раскрыць дзейнасць нямецкіх акупацыйных улад у гэты час. Былі пададзены факты пра цікавасць нямецкіх улад да культуры і гісторыі Беларусі, і хаця ўся дзейнасць іх вызначалася галоўным чынам палітычнымі інтарэсамі, у той жа час яна садзейнічала працэсу станаўлення нацыянальнай самасвядомасці беларусаў. Аднак ацэнку дзейнасці адміністрацыі нельга аддзяліць ад ваенных дзеянняў, якія суправаджаліся бамбардзіроўкамі, рэквізіцыямі, прымусовай працай, гвалтамі².

У далейшым хацелася б звярнуць вашу ўвагу на асаблівасці сітуацыі беларусаў, якая склалася пасля Першай сусветнай вайны. У выніку гістарычных падзей, што адбыліся ў Расіі ў 1917–1918 гг., на тэрыторыі Беларусі ў сакавіку 1918

¹ Брэдэрлоў Н. Беларусь у лютэрку нямецкамоўных газет. 1914–1918. (Даклад. Мн., 1994).

² Нарысы гісторыі Беларусі ў 2-х частках. Мн., 1994. Ч. 1. С. 443–445.

г. была ўтворана Беларуская Народная Рэспубліка — фактычна была зроблена спроба ўтварэння першай незалежнай беларускай дзяржавы.

У гэты перыяд распачалася і масавая эміграцыя ва ўсходнім (як напрыклад, Кітай, Маньжурія) і галоўным чынам заходнім напрамках (Прыбалтыка, Чэхаславакія, Нямеччына і Францыя). Агульная колькасць бежанцаў — два мільёны, з іх 122 тысячы беларусаў³.

Згодна з сцвярджэннямі беларускага даследчыка А.Калубовіча, БНР была прызнана Літвой, Латвіяй, Фінляндыяй і Германіяй дэ-факта і дэ-юрэ, а па выказваннях іншых даследчыкаў, не было поўнага дыпламатычнага прызнання. Аднак былі створаны некаторыя структуры, якія імкнуліся да замацавання статута рэспублікі. Як, напрыклад, дыпламатычная місія ў Берліне, якая выпускала там на нямецкай мове часопіс “Весткі беларускага Прэс-Бюро” і на беларускай мове, выданне для палонных “З роднага краю”. А такія прадстаўнікі БНР, як, напрыклад, Л.Заяц і А.Бароўскі, ігралі там немалаважную ролю.

Перыяд 20-х гадоў ва ўзаемаадносінах паміж БССР і Германіяй асветлены з розных пунктаў гледжання. У працы Ю.Турунка⁴ ён падаецца як перыяд стагнацыі, у працы У.Сакалоўскага⁵ гаворыцца пра дзве супрацьлеглыя тэндэнцыі: з аднаго боку, культурнага збліжэння, з другога — палітычнага супрацьстаяння. Так, нам добра вядома, што ў Германіі ў гэты час па інцыцытыве Фасмера была выдадзена кніга Я.Карскага “Гісторыя беларускай вуснай народнай творчасці і літаратуры”. А ў славістычных часопісах “Ярбюхер фюр культур унд гэшыхтэ дэр славен”, “Славішэ рундшаў” публікаваліся шматлікія матэрыялы па беларусістыцы. Неабходна адзначыць і той факт, што ў другой палове 20-х гадоў у Германіі ўзрасла цікавасць да Савецкага Саюза, у склад якога ўваходзіла і Беларусь. Было створана “Таварыства сяброў Новай Расіі” для вывучэння культуры народаў СССР, выдаваліся часопісы “Новая Расія”, “Сябра саветаў” і інш. Такая цікавасць знайшла сваё адлюстраванне і ў часопісах “Архів фюр славішэ філалогі”, “Остойропа”. Перакладаліся творы Я.Купалы, Я.Коласа, М.Багдановіча, З.Бядулі, Ц.Гартнага. А беларускія пісьменнікі Я.Купала, Ц.Гартны і М.Чарот у 1925 г. наведалі Германію з мэтай устанаўлення культурных кантактаў. Паміж БДУ і нямецкімі універсітэтамі Ляйпцыга, Франкфурта і Мюнхена быў наладжаны інтэнсіўны кнігаабмен. Савецкая Беларусь удзельнічала ў кніжнай выставе ў Кельне ў 1928–1929 гг. Пазней, у 1937 г., у Берлінскім універсітэце было створана аддзяленне даследавання беларускіх праблем пад кіраўніцтвам праф. Мендэ, падобнай праблематыкай займаўся і Берлінскі інстытут граніц і замежных краін. Беларуская эмігранцкая газета “Хрысціянская думка” ў 1938 г. так ахарактарызавала тагачасную палітыку Германіі ва ўступным артыкуле “Нямецкія імкненні і беларусы”: “Апошнімі часамі Нямеччына вельмі цікавіцца ўсходняй Еўропай — СССР, дзе размешчаны Украіна і Беларусь [...] не для таго, што хоча

³ Калубовіч А. Крокі гісторыі. Беласток; Вільня; Менск, 1993. С. 31.

⁴ Турунак Ю. С. 25

⁵ Сакалоўскі У. Пара станаўлення. Мн., 1986, С. 44–48.

дапамагчы ўкраінцам і беларусам збудаваць сваю дзяржаву, але дзеля таго, што гэтым спадзяецца разваліць СССР [...] Гэта, аднак, не значыць, што беларусы павінны ўжо цяпер баяцца нямецкіх планаў і ўжо цяпер з імі змагацца”⁶.

Характарызуючы даволі складаную ўнутрыпалітычную сітуацыю ў Беларусі 20–30-х гадоў. Туронак сцвярджае, што частка насельніцтва, паверыўшы савецкай уладзе, напрыклад, у сувязі з надзяленнем зямлёй сялян, увядзеннем беларускай мовы як дзяржаўнай, сімпатызавала бальшавікам, у той час як другая частка сумнявалася ў праўдзівасці і правільнасці савецкай палітыкі, паколькі праводзіліся рэпрэсіі супраць беларускай інтэлігенцыі, што пагражала ліквідацыі Беларусі як самастойнай рэспублікі.

У 1939 г. Вільня, уключаючы заходнія ўскраіны, вобласці, адыйшла да Літвы, і гэта тэрыторыя стала прыгулкам для беларусаў, што былі ў апазіцыі да савецкай улады. Натуральна, што такія падзеі, як руска-фінская вайна, акупацыя немцамі Даніі і Нарвегіі, напад на Польшчу, вызначалі характар узаемаадносін паміж СССР і Германіяй.

Для таго, каб ахапіць сваім уплывам беларускую эміграцыю і ўсіх тых, хто аказаўся на акупаваных Германіяй тэрыторыях, апошняя стварыла ў лістападзе 1939 г. Беларускае прадстаўніцтва. А пад кіраўніцтвам А.Бароўскага летам 1940 г. у Берліне быў створаны “Беларускі камітэт самапомачы”. Яго філіялы знаходзіліся ў Познані, Лодзі, пазней у Мюнхене, Ляйпцыгу, Празе і іншых гарадах.

Неабходна прыгадаць тут дзейнасць беларускіх эмігрантаў Ф.Акічыца, І.Ермачэнкі, В.Захаркі і М.Шчорса, пра дзейнасць якіх існуюць розныя пункты погляду як, напрыклад, у Ю.Туронка⁷ і Б.Сачанкі⁸. Нягледзячы на супрацьлеглыя ацэнкі, можна сказаць, што вельмі складаная сітуацыя прымушала гэтых дзеячаў лавіраваць, і нельга спрощана падыходзіць да вырашэння праблемы.

Мы не будзем засяроджваць увагу на дзейнасці нямецкіх акупацыйных улад на тэрыторыі Беларусі, якая знайшла шырокае асвятленне ў кнізе Туронка “Беларусь пад нямецкай акупацыяй”.

Якая ж сітуацыя склалася ў 1945 г.? Гэтае пытанне разглядаецца ў працах А.Вініцкага⁹, В.Кіпель¹⁰, Я.Максіюка¹¹.

У выніку Другой сусветнай вайны, пасля капітуляцыі гітлераўскай Германіі, на яе тэрыторыі засталася больш васьмі мільёнаў чалавек нянямецкай нацыянальнасці. Іх можна падзяліць на наступныя катэгорыі:

остарбайтэры з былога Савецкага Саюза і грамадзяне з Польшчы, Чэхаславакіі, Югаславіі, Венгрыі, Румыніі, Галандыі, Бельгіі, Італіі, Францыі — больш трох мільёнаў чалавек;

⁶ Туронак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй. С. 29.

⁷ Тамсама, С. 33–35.

⁸ Сачанка Б. Беларуска эміграцыя. Мн., 1991. С. 43–47.

⁹ Вініцкі А. Матэрыялы да гісторыі беларускай эміграцыі ў Нямеччыне ў 1939–1951 гадах. Лёс Анжалес, 1968 / Мн., 1994.

¹⁰ Кіпель В. Беларусь ў ЗША. Мн., 1993. С. 156–161.

¹¹ Максіюк Ян. Беларуска гімназія Янкі Купалы ў Заходняй Нямеччыне. 1945–1950. Нью Ёрк; Беласток, 1994. С. 1.

бежанцы, якія з сярэдзіны 1944 г. уцякалі перад наступленнем Савецкай арміі, напрыклад: беларусы, украінцы, рускія, літоўцы, эстонцы;

ваеннапалонныя з усіх акупаваных немцамі раёнаў;

фольксдойчэ, немцы, якія да вайны пражывалі па-за тэрыторыяй Германіі і якія пад уплывам нацысцкай прапаганды пераехалі ў Рэйх.

Большасць беларусаў апынулася на тэрыторыі Германіі ў выніку вайны. Максімоў падраздзяляе іх на наступныя катэгорыі:

ваеннапалонныя беларусы, якія служылі у Савецкай арміі (лік іх невядомы);

ваеннапалонныя беларусы, якія служылі ў польскай арміі (70–80 тысяч);

остарбайтэры, якія пасля прымусовых работ засталіся ў Германіі;

беларусы, якія ў 1944–1945 гг. перад наступленнем Савецкай арміі збеглі са сваёй тэрыторыі.

Лідэры беларускай эміграцыі спрабавалі праз супрацоўніцтва з немцамі рэалізаваць свае нацыянальныя імкненні¹². Так, Ф.Акінчыц меў намер арганізаваць беларускіх эмігрантаў і мабілізаваць іх на падтрымку немцаў. Арганізаваная 19 чэрвеня 1941 г. А.Шкуткам група “Цэнтр” таксама актыўна падтрымоўвала немцаў, пра што сведчыць Б.Сачанка¹³.

Беларусаў-остарбайтэраў, якія засталіся ў Германіі пасля вайны, было 378 тысяч. Яны былі размешчаны ў “працоўных лагерах” ці выконвалі работы ў сельскай мясцовасці. Сюды ж можна аднесці і пяць тысяч маладых людзей ва ўзросце ад 15 да 18 гадоў, якія працавалі на заводах Юнкерса і іншых прадпрыемстваў¹⁴. Гэтая група моладзі знаходзілася пад наглядам Беларускага аддзялення імперскага міністэрства па справах акупаваных тэрыторый. Ім дазвалялася выпускаць уласныя газеты “Раніца”, “Малады змагар”, “Беларускі работнік” і часопіс “Жыве Беларусь”, а ў Гамбургу была нават штотдзённая 15-хвілінная перадача на беларускай мове.

У групу бежанцаў, якія летам 1944 г. перад наступленнем Савецкай арміі пакінулі сваю тэрыторыю, уваходзілі супрацоўнікі цывільных адміністрацыйных устаноў, прадстаўнікі Беларускай краёвай абароны, супрацоўнікі беларускай паліцыі, а таксама прадстаўнікі Цэнтральнай рады і Саюза беларускай моладзі.

Беларуская эміграцыя складалася з прадстаўнікоў усіх пластоў насельніцтва, вымушанае прабыванне якіх было абумоўлена рознымі прычынамі. Дакладныя статыстычныя дадзеныя назваць немагчыма, аднак найбольш верагоднай лічыцца лічба ў 400–500 тысяч чалавек.

Пасля заканчэння вайны перад беларускімі эмігрантамі паўстала пытанне аб вяртанні на радзіму. Ужо на канферэнцыі ў Ялце саюзнікамі абмяркоўвалася пытанне рэпатрыяцыі бежанцаў. Вяртанне беларусаў адбывалася не заўсёды на дабраахвотных пачатках. Многія з рэпатрыяваных пазней апынуліся ў сталінс-

¹² Туронак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй. С. 34.

¹³ Сачанка Б. Беларуская эміграцыя. С. 45.

¹⁴ Туронак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй. С. 192.

кіх лагерах. Прыблізна сто тысяч беларусаў адмовіліся ад вяртання назад — яны былі размешчаны ў заходніх лагерах для перамяшчаных асоб. У Германіі і Аўстрыі такіх лагераў было каля 20. Гэтыя лагеры бежанцаў падпарадкоўваліся не нямецкім уладам, а знаходзіліся пад выключным наглядам і кіраўніцтвам альянскага камандавання.

Мал. 1. Мапа зь некаторымі мясцовасьцямі ў Заходняй Нямеччыне, дзе прабывалі беларускія перамяшчэнцы ў 1945–50 гг.

У 1947 г. лагеры былі перададзены пад упраўленне Міжнароднай арганізацыі выхадцаў, якая знаходзілася пад эгідай Арганізацыі Аб'яднаных Нацый. Гэтыя лагеры былі даволі самастойнымі. Яны мелі ўласныя школы, цэрквы, нават была свая паліцыя. Ім было дазволена аб'ядноўвацца ў розныя таварыствы і саюзы. Альянскае галоўнае камандаванне дапамагала бежанцам прадуктамі харчавання, адзеннем, і нават прадстаўлялася адміністрацыйная дапамога.

Асновай для атрымання статусу бежанца служыла дзяржаўная прыналежнасць, а не нацыянальнасць. Калі для бежанцаў з іншых замежных дзяржаў гэта не з'яўлялася праблемай, то для беларусаў у юрыдычных адносінах гэта было вельмі складаным. Бежанцы з Заходняй Беларусі лічыліся альянсным камандаваннем польскімі, а з усходніх абласцей — савецкімі грамадзянамі.

Беларуская Цэнтральная Рада, пад кіраўніцтвам якой у акупацыйнай Беларусі праводзілася палітыка, арыентаваная на дасягненне нацыянальнай незалежнасці, спрабавала пасля заканчэння вайны ў Германіі рэалізаваць гэтыя мэты і

аказаць уплыў на эмігрантаў. Гэтую дзейнасць — кансалідацыю беларускіх нацыянальных сіл — прадоўжыў Р.Астроўскі і ў Германіі. Аднак частка беларусаў не бачыла ў Беларускай Цэнтральнай Радзе таго палітычнага органа, які б мог прадстаўляць іх інтарэсы, і імкнуліся стварыць новае прадстаўніцтва, лідэры якога не мелі б адносін да гітлераўскіх улад.

З другога боку, у Германіі знаходзіліся таксама прадстаўнікі Беларускай Народнай Рэспублікі, якія пасля ўключэння Беларусі у склад СССР таксама эмігравалі ў Германію, аднак не супрацоўнічалі з гітлераўскімі ўладамі. А таму ў іх было большае маральнае права прадстаўляць інтарэсы беларусаў у эміграцыі.

Барацьба за сферы ўплыву і раскол, які наступіў дзеля гэтага сярод эмігрантаў, аслабілі пазіцыі беларусаў на шляху дасягнення сваіх мэт.

І ўсё ж нягледзячы на ўсе складанасці ў лагерах для перамешчаных асоб па ініцыятыве знізу ўзнікаюць шматлікія ўстановы і арганізацыі, дзе захоўваліся звычаі, мова, традыцыі, культура беларусаў. У розных месцах ствараліся школы, гімназіі, дзіцячыя сады, праводзіліся царкоўныя службы ва ўласных цэрквах, ствараліся таварыствы і розныя арганізацыі, у якіх падтрымлівалася беларускасць. У прыватнасці, Я.Максімюк у сваёй кнізе¹⁵ апісвае жыццё беларускай эміграцыі, а А.Вініцкі падае яе хроніку. На прыкладзе гімназіі Я.Купалы ў Рэгенсбургу аўтары паказваюць, што гэтая ўстанова давала сур’ёзную школьную падрыхтоўку і мажлівасць гімназістам паступаць у вышэйшыя навучальныя ўстановы Заходняй Еўропы і Амерыкі. “Адначасова яна з’яўлялася крузняй нацыяльнага характару маладых беларускіх кадраў”¹⁶.

У 1950 г., ужо пасля утварэння ФРГ, гэтыя лагеры паступова расфармоўваліся і гублялі сваю ролю нацыянальных асяродкаў. І большасць беларусаў пакідалі Германію і перамяшчаліся ў іншыя еўрапейскія краіны, у ЗША, Канаду і Аўстралію.

¹⁵ Максімюк Ян. Беларуская гімназія Янкі Купалы ў Заходняй Нямеччыне. С. 43–99.

¹⁶ Тамсама, С. 128.

Аляксандр Баршчэўскі (Варшава)

Берлінскі крызіс у асвятленні “Бацькаўшчыны”

міграцыйная беларуская газета “Бацькаўшчына” выдавалася з 31 кастрычніка 1947 г. да снежня 1966 г. у Заходняй Германіі. Яе заснавальнікамі былі Станіслаў Станкевіч, Антон Адамовіч і іншыя беларускія эмігранты. У разуменні заснавальнікаў “Бацькаўшчына” была носьбітам “беларускай нацыянальнай вызвольнай думкі”. На яе старонках з’явіліся шматлікія публікацыі нацыянальнага, гістарычнага, літаратурнага і палітычнага характару. Газета мела рэзка антысталінскі і антыбальшавіцкі характар. “Бацькаўшчына” распаўсюджвалася не толькі ў Заходняй Германіі, але таксама

ў Францыі, Бельгіі, Англіі, Амерыцы, Канадзе, Аўстраліі, Новай Зеландыі і многіх іншых краінах, дзе знайшліся беларусы. Перыёды гэты не меў доступу да Савецкага Саюза і краін народнай дэмакратыі. Выключэннем была Польшча, дзе Інстытут славяназнаўства Польскай Акадэміі навук рэгулярна яго атрымліваў.

Зразумела, што вузкія рамкі майго даклада не дазваляюць на шырокую характарыстыку ўсіх кірункаў публіцыстыкі “Бацькаўшчыны”. Таму выбіраю для аналізу толькі адно пытанне, якое датычыць пасляваеннай Германіі. Пытаннем гэтым з’яўляецца так званы “берлінскі крызіс” — стан, штучна выкліканы Савецкім Саюзам у 1948–1949 гг.

Першая інфармацыя ў “Бацькаўшчыне”, якая прадвясчала ўзнікненне берлінскага пытання, з’явілася 27 чэрвеня 1948 г. У артыкуле пад загалоўкам “Халодная вайна гарачэе” ананімны аўтар паведамляў пра наступнае: “Савецкае вайсковае кіраўніцтва спыніла з дзеяннем ад 19 чэрвеня ўвесь міжзонны рух. Пад забарону руху падпадае і аўтамабільны рух. Вольны рух можа адбывацца толькі з дазволу й пад строгім кантролем Саветаў. Спыняецца й пешы рух. Рух таварных цягнікоў можа адбывацца толькі пад строгім кантролем”¹.

Працытаваная інфармацыя аказалася злавеснай. Праз восем дзён пазней у наступным нумары “Бацькаўшчыны” з’явілася вестка пад загалоўкам “Усюды войстры крызіс”. Ананімны аўтар інфармаваў аб рэзкім абвастэрэнні берлінскага пытання. Публіцыст падкрэсліваў, што саветы штучна выклікаюць напружанасць, імкнучыся да ўскладнення адносін з заходнімі альянтамі. Савецкі Саюз, не лічачыся з воляй заходніх дзяржаў і інтарэсамі нямецкіх жыхароў Берліна, ставіў усіх перад фактамі: “Шэф савецкай вайскавай адміністрацыі маршал Сакалоўскі, у нададзенай праз бэрлінскае радыё адозве да жыхароў заявіў, што Саюзная камэндантура ў Бэрліне практычна спыніла існаваць, як орган кіраўніцтва гораду. Саветы, выключваючы падачу току ў заходнія сэктары Бэрліну, цяпер загадалі спыніць усе харчовыя транспарты ў Бэрлін. Разам са спыненнем міжзоннага руху, гэта азначае татальную блякаду заходніх сэктараў Бэрліну”².

Далей аўтар інфармаваў пра тое, што амерыканцы і англічане сцягнулі ў Бэрлін каля 140 транспартных самалётаў, якія маюць пастаўляць на патрэбы жыхароў горада не толькі прадукты харчавання, але і паліва. “Бацькаўшчына” інфармавала сваіх чытачоў аб рэакцыі амерыканскай і англійскай прэсы, якая савецкую блякаду Берліна расцэньвала як самы цяжкі пасля Другой сусветнай вайны крызіс, выкліканы саветамі насуперак усякай логіцы.

Да берлінскага пытання вярнулася “Бацькаўшчына” 8 жніўня 1948 г. ў артыкуле “Сьвет у палітычным нераце”. Ананімны аўтар гэтай публікацыі пісаў пра патавую сітуацыю вакол Берліна. Часты абмен нотамі між амерыканцамі, англі-

¹ Халодная вайна гарачэе. Саветы спынілі міжзонны рух // Бацькаўшчына. 1948. № 22 (25). С. 1.

² Усюды войстры крызіс, Савецкая блякада, Галасы пра Бэрлін // Тамсама. № 23 (26). С. 1.

чанамі і французамі з аднаго, і саветамі з другога боку, не даваў канкрэтных вынікаў. Міністр замежных спраў СССР В.Молатаў выразна пазбягаў канструктыўнага вырашэння штучна створанай праблемы. “Тымчасам, — пісаў публіцыст “Бацькаўшчыны”, — па ранейшаму заходні Бэрлін забеспячаецца самалётамі праз “паветраны мост”. Дасягнута перавожаньне такім спосабам да 2000 тонаў харчоў і 1000 тонаў вугаля штодня. Саветы выказалі гатовасць забяспечыць і заходні Бэрлін з магазынаў свайго сектару на іхнюю ўсходня-нямецкую валюту, дэкларуючы на гэту мэту аж 100 000 тонаў збожжа і іншых харчоў. Захад ставіцца да гэтага скептычна, справядліва бачачы тут толькі савецкі прапагандовы манэўр, бо тымчасам у сваім сектары скарачваюць удвая нормы хлеба”³.

Пасля доўгага напружанага чакання вырашэнне берлінскага пытання нібы скранулася з месца. 8 верасня 1948 г. “Бацькаўшчына” змясціла артыкул пад загалоўкам “У напружаным чаканні”, дзе інфармавала, што ў Берліне пасля чатырох месяцаў нервовасці і ўзаемных абвінавачванняў сустрэліся губернатары акупаваных зон: амерыканскай, англійскай, французскай і савецкай.

“Тэмай нарадаў, — пісаў невядомы аўтар, — ёсць спыненне савецкай блякады Бэрліну коштам устанавлення супольнай валюты для цэлага Бэрліну, якой мела б быць усходне-нямецкая марка, кантраляваная акупацыйнымі ўладамі чатырох дзяржаў”⁴. Далей публіцыст сцвярджаў, што саветы не здолелі дабіцца галоўнай мэты, якая заключалася ў тым, каб выцясніць з Берліна заходніх альянтаў і стаць адзіным гаспадаром у гэтым трохмільённым горадзе. Пераканаўшыся ў тым, што заходнія саюзнікі бліскача справіліся з забеспячэннем горада паветраным шляхам, Саветы пайшлі на ўступкі.

Берлінская канферэнцыя, а таксама шматлікія сустрэчы прадстаўнікоў заходніх дзяржаў у Маскве з Молатавым і самім Сталіным давалі да частковага змяншэння напружанасці, якая пагражала ваенным канфліктам. Аўтар артыкула выказаў надзею, што, праўдападобна, вайны за Берлін не будзе.

Нягледзячы на аптымістычную інтанацыю працытаванай публікацыі ўжо праз тыдзень “Бацькаўшчына” змясціла поўны трывогі артыкул пад загалоўкам “Крызіс завастраецца”, у якім ананісны аўтар паведамляў аб нечаканым паглыбленні берлінскага канфлікту. Публіцыст гаварыў, што пасля трох сутрэч губернатараў, якія ўсялялі пэўную надзею, чацвёртае спатканне закончылася поўным правалам. З артыкула мы даведваемся, што Амерыка вельмі сур’ёзна трымавала ўсю сітуацыю і што прэзідэнт Трумэн склікаў у справе берлінскага канфлікту спецыяльнае пасяджэнне амерыканскай нацыянальнай Рады бяспекі з удзелам міністра абароны. Ананісны аўтар інфармаваў таксама пра розныя дэструктыўныя дзеянні савецкіх улад у заходніх частках горада. Прывёў ён вытрымку з заявы самай моцнай у заходнім Берліне Партыі сацыял-дэмакратаў, якія абвясцілі: “Тое, што адбываецца ў Бэрліне перад вачыма цэлага сьвету, зьяўля-

³ Сьвет у палітычным нераце // Тамсама. № 25 (28). С. 1.

⁴ У напружаным чаканні // Тамсама. № 26 (29). С. 1.

ещца вялікай трагедыяй. Хаця заходнія дэмакратыі маюць усе магчымасці шырокага ўплыву на дэмакратычныя элементы за злезнай заслонай, каб такім чынам, разваліць усходні блёк, гэтага яны аднак ня робяць. Не хапае ім адвагі ўсе гэтыя магчымасці выкарыстаць, таксама як іхнія папярэднікі не маглі адважыцца зліквідаваць гітлераўскай сыстэмы, пакуль гэта дарогай дыпляматычнай акцыяй было магчыма”⁵.

Наступныя нумары “Бацькаўшчыны” прыносілі ўсё новыя весткі аб працягу берлінскага крызісу. Публіцысты гэтай газеты множылі факты, якія сведчылі пра тое, што Савецкі Саюз трактаваў заходні Берлін як балючую стрэмку ў сваім арганізме. У артыкуле “Захад таксама зброіцца” быў падраздзел пад загалоўкам “Савецкія жаўнеры дээртэруюць”, дзе прыводзіліся факты, абсалютна невядомыя грамадзянам Савецкага Саюза і краін народнай дэмакратыі. Публіцыст падаў вялікія лічбы чырвонаармейцаў-дзэерціраў, сярод якіх былі не толькі радавыя салдаты, але і высокія афіцэры: “Колькасць савецкіх грамадзянаў, што перабягаюць з савецкай у заходнія зоны апошнім часам значна павялічылася. Толькі ў амэрыканскую зону Нямеччыны — як паведамляе “Нью Ёрк Гэральд Трыбюн” — за мінулыя 12 месяцаў перабегла звыш 13 тысяч савецкіх грамадзянаў, пераважна ахвіцэраў і жаўнераў савецкай акупацыйнай арміі. Між імі знаходзіцца 4 000 тысячы ахвіцэраў з двума генэраламі на чале, з якіх адзін сябра штабу маршала Сакалоўскага, 6 000 жаўнераў і 3 000 савецкіх работнікаў і ўрадаўцаў”⁶.

У наступным нумары “Бацькаўшчыны” ад 21 верасня 1948 г. з’явілася кароткая інфармацыя “Пытаньне Бэрліна ўсьцяж завастраецца”⁷, у якой гаварылася пра інтэнсіўныя дзеянні заходніх дзяржаў дзеля разрадкі берлінскага крызісу. З інфармацыі мы даведваемся, што заходнія саюзнікі, сутыкнуўшыся з няўступнасцю Савецкага Саюза, пастанавілі скіраваць справу пра берлінскую блакаду на форум Аб’яднаных Нацый, верачы, што шырокі міжнародны націск прымуціць СССР да ўступак.

З кастрычніка 1948 г. у “Бацькаўшчыне” быў змешчаны артыкул “Цэнтрам увагі — Парыж і Бэрлін”⁸. Аўтар публікацыі паведамляў пра тое, што ноты заходніх саюзнікаў у справе Бэрліна, накіраваныя Савецкаму Саюзу, па сутнасці не далі ніякіх вынікаў. Саветы нязменна дамагаліся права кантраляваць усе берлінскія транспартныя сродкі. У сувязі з такой пазіцыяй Савецкага Саюза заходнія краіны канчаткова вырашылі паставіць берлінскае пытанне на разгляд у Савеце Бяспекі Арганізацыі Аб’яднаных Нацый. Чыгачы “Бацькаўшчыны” даведаліся аб выступленні амерыканскага генерала Клея, які заявіў, што саветам не ўдасца давесці блакадай насельніцтва Бэрліна да голаду таму, што ЗША ў стане забяспечыць гэты горад паветраным шляхам на працягу найбліжэйшых пяці гадоў.

⁵ Крызыс завастраецца // Тамсама. № 27 (30). С. 1.

⁶ Захад таксама зброіцца // Тамсама. № 28 (31). С. 1.

⁷ Пытаньне Бэрліна ўсьцяж завастраецца // Тамсама. № 29 (32). С. 1.

⁸ Цэнтрам увагі Парыж і Бэрлін // Тамсама. № 30 (33). С. 1.

Істотным для шырокага асвятлення берлінскага пытання быў артыкул “На парадку дня Бэрлін”, дзе быў дадзены шырокі агляд змагання заходніх дзяржаў за ліквідацыю берлінскай блокады. Публіцыст “Бацькаўшчыны” між іншым пісаў: “У сувязі з пастановай трох заходніх гаспадарстваў перадаць справу Бэрліну на разгляд Рады Бяспечнасці Савецкі Саюз з кастрычніка з’яўнуўся з нотай да ўрадаў ЗША, Вялікабрытаніі й Францыі з прапановаю склікаць раду чатырох міністраў замежных справаў дзеля развязання Бэрлінскага пытання разам з пытаннямі Нямецчыны наогул. У Савецкай ночце ўся адказнасць за палажэнне ў Бэрліне складываецца на заходнія гаспадарствы, якія правялі, незалежна ад Саветаў грашовую рэформу ў Заходняй Нямецчыне і ў заходніх сектарах Бэрліну. Савецкі Саюз уважае, што Бэрлінскі канфлікт не загражае міру й дзеля гэтага — паводле Саветаў — не павінна яго разглядаць Рада Бяспечнасці.

Заходнія гаспадарствы выразілі сваю згоду на разгляд Бэрлінскага пытання радай чатырох міністраў замежных справаў [пры ўмове], што безадкладна будзе спынена савецкая блокада Бэрліну”⁹.

З працытаванага артыкула мы даведваемся, што саветы з такім патрабаваннем не згадзіліся і таму берлінскае пытанне было пастаўлена на пасяджэнні Рады бяспекі. Урэшце, аднак справа Берліна не разглядалася на форуме Рады бяспекі з той прычыны, што супраць гэтага выступіў прадстаўнік СССР Вышыньскі і прастаўнік Украіны Мануільскі. У выніку берлінскі крызіс працягваўся і павялічваў міжнародную напружанасць.

Артыкул пад назвай “Пропасць між захадам і ўсходам паглыбляецца”¹⁰ інфармаваў аб далейшых намаганнях заходніх дзяржаў паставіць пытанне пра блокаду Берліна на форуме Рады бяспекі або на пасяджэнні Генеральнай Асамблеі Арганізацыі Аб’яднаных Нацый. Аднак Савецкі Саюз, карыстаючыся правам вета, паралізаваў усе намаганні заходніх саюзнікаў і такім чынам захоўваў стан напружанасці ў Берліне і ў Еўропе.

У новай публікацыі “Бацькаўшчыны” пад загалоўкам “Справа Бэрліна не зрушылася з месца”¹¹ паведамлялася аб бяссілі заходніх дзяржаў пагасіць берлінскі крызіс на форуме Рады бяспекі. Міністр замежных спраў СССР Вышыньскі паслядоўна тармазіў усе прапановы заходніх саюзнікаў, карыстаючыся правам вета. Прытым віна за берлінскі крызіс ускладалася на заходнія дзяржавы.

Менавіта ў той час у абвінавачанні Захаду ўключыўся асабіста І.Сталін. “Бацькаўшчына” апублікавала інфармацыю пад загалоўкам “Беспадстаўныя закіды”, дзе гаварылася пра тое, што Сталін 28 кастрычніка 1948 г. даў інтэрв’ю карэспандэнту “Правды”. У ім “моцна заатакаваў заходнія гаспадарствы, якія, быццам, стараюцца выклікаць новую сусветную вайну”¹². Пры нагодзе Сталін

⁹ На парадку дня Бэрлін // Тамсама. № 31 (34). С. 1.

¹⁰ Пропасць паміж захадам і ўсходам паглыбляецца // Тамсама. № 32 (35). С. 1.

¹¹ Справа Бэрліна не зрушылася з месца // Тамсама. № 33 (36). С. 1.

¹² Беспадстаўныя закіды, заява Сталіна й рэакцыя захаду // Тамсама. № 34 (37). С. 1.

асудзіў усе тья дзяржавы, якія не падтрымлівалі Савецкі Саюз у Радзе бяспекі, закідаючы ім агрэсіўную палітыку, што вядзе свет да вайны.

З старонак чарговых нумараў “Бацькаўшчыны” чытач даведваўся, што ў наступныя дні Савецкі Саюз не толькі не аслабляў блокады Берліна, але наадварот, ускладняў і ўмацоўваў яе. Цікавая інфармацыя на гэтую тэму ёсць у артыкуле пад назвай “Паветраны калідор загражаны”, у якім паведамлялася: “Пасья таго, калі прадстаўнік Саветаў Вышынскі налажыў сваё вэта на рэзалюцыю Рады Бяспечнасьці ў справе Бэрліна, савецкія ўлады пачалі рабіць далейшыя перашкоды для пералёту транспартных самалётаў з заходніх зонаў у Бэрлін. Гэтак 26 кастрычніка савецкія акупацыйныя ўлады заявілі, што яны аб’яўляюць нядзейнай умову чатырох гаспадарстваў у справе г.зв. паветранага калідору ў Бэрлін. Гэная ўмова — на думку Саветаў — няважная таму, што Кантрольная Рада яе не ратыфікавала. Гэткую заяву зрабіў савецкі кантрольны афіцэр Зорчанка. Ён заявіў, што будучая віна за нешчаслівыя выпадкі будзе ляжаць выключна на амэрыканцах і ангельцах, калі яны сваячасова ня будуць падаваць да ведама савецкім уладам аб сваіх пералётах цераз калідор.

На другі дзень пасья гэтай заявы Зорчанкі савецкае кіраўніцтва паведаміла Бэрлінскую цэнтралю бяспечнасьці паветраных лётаў, што ў паветраным калідоры пачнуцца практыкаваньні страляньня й скіданьня бомбаў. Таго самага дня па паўдні савецкі генэрал Лук’яненка злажыў амэрыканскаму й ангельскаму камандаваньню ў Бэрліне востры пратэст супраць што раз часьцейшых “нарушэньняў паветраных правілаў бяспечнасьці брытанскімі й амэрыканскімі самалётамі”, вымагаючы безадкладнага прыпыненьня гэтых зьявішчаў”¹³.

Аўтар наступнага артыкула пад загалоўкам “Савецкія барыкады ў Бэрліне”¹⁴ паведаміў пра тое, што савецкія ўлады ў палове лістапада 1948 г. пачалі будаваць у Берліне барыкады, каб аддзяліць падсавецкую частку горада ад заходніх сектараў. Гэта была “эмбрыянальная” форма пазнейшай славутай сцяны, якая на многія дзесяцігодзі раздзяліла Берлін на заходні і ўсходні, вызначаючы гэтым мяжу паміж двума светамі.

У “Бацькаўшчыне” за 28 лістапада 1948 г. з’явілася малая, але вельмі красамоўная інфармацыя пад загалоўкам “Нямецкія камуністыя — гэта перад усім немцы”, якая ўнесла ў берлінскае пытанне зусім новы элемент. Вось яе змест: “Як падае гэтымі днямі “Нью Ёрк Гэральд Трыбюн” абодва старшыні Нямецкай партыі сацыялістычнай еднасьці (камуністыя) Вільгельм Пік і Отто Гротэволь разам з чатырма іншымі камуністымі зьвярнуліся ў вадным пісьме да савецкага маршала Сакалоўскага з просьбаю спыніць блякаду Бэрліна. Блякада — гаворыцца ў пісьме — падміноўвае камуністычны рух у Нямецчыне. Дзякуючы гэтаму, партыя з кожным днём траціць верных у мінуўшчыне староньнікаў і дысцыпліна ўнутры што раз падае. Нямецкія камуністыя зьяўляюцца добрымі камуністымі, але яны таксама й немцы. Гэтае пісьмо было маршалам Сакалоўс-

¹³ Паветраны калідор загражаны // Тамсама. № 35 (38). С. 1.

¹⁴ Савецкія барыкады ў Бэрліне // Тамсама. № 36 (39). С. 1.

кім прынятае вельмі непрыхільна. Ён падчас размовы закінуў Піку й Гротэволлю “вузкі нацыяналізм” і скрыўленне лініі партыі. Сакалоўскі папярэдзіў нямецкіх камуністых перад паўторным выпадкам такой нездысцыплінаванасці”¹⁵.

Нягледзячы на блакаду Берліна і пратэсты Савецкага Саюза 5 снежня 1948 г. у заходніх сектарах горада былі праведзены выбары ў берлінскі парламент і магістрат. Не дала ніякіх вынікаў актыўная савецкая прапаганда, скіраваная супраць выбараў, у якіх узяло ўдзел больш за 85 працэнтаў берлінцаў. Рашучую перамогу атрымала ў выбарах Сацыял-дэмакратычная партыя, значную падтрымку выбаршчыкі аказалі таксама Хрысціянскай уніі і лібералам. Вынік выбараў меў моцную антысавецкую вымову і, мабыць, аказаў значны ўплыў на далейшую блакаду горада. Пасля выбараў Савецкі Саюз не мог ужо болей карыстацца аргументам, што блакада служыць інтарэсам нямецкіх жыхароў Берліна.

Аб новым падыходзе да берлінскага пытання мы даведваемся з публікацыі пад назвай “Чарговы манэўр Крамля”¹⁶, якая датычылася інтэрв’ю Сталіна, дадзенага амерыканскаму карэспандэнту “Інтэрнэйшл Ньюс Сэрвіс”. У гэтым інтэрв’ю Сталін, супрацьпастаўляючыся ініцыятыве заходніх саюзнікаў стварыць заходнянямецкую дзяржаву, абяцаў, што ў выпадку адступлення Захаду ад гэтай ідэі СССР ліквідуе блакаду Берліна. І хаця заходнія краіны не пайшлі на сустрэчу Сталіну, ўсё ж Савецкі Саюз павольна набліжаўся да рашэння адносна ліквідацыі блакады. Такі крок быў прадыхтаваны інтарэсамі самога Савецкага Саюза, які пачаў усведамляць, што ўтрыманне блакады будзе выклікаць усё нарастаючую хвалю варажасці і нянавісці немцаў да сваятаў, а не да заходніх дзяржаў. У сувязі з гэтым пасля многіх перыпетый Савецкі Саюз 12 мая 1949 г. адклікаў блакаду. І хаця яшчэ не раз саветы імкнуліся ўскладняць адносіны паміж усходняй і заходнімі часткамі горада, аднак усё ж блакада канчаткова правалілася пасля адзінаццацімесячнага існавання.

Трэба сказаць, што “Бацькаўшчына” дала аўтэнтычную хроніку падзей, здарэнняў і фактаў, звязаных з блакадай Берліна. Апублікавала яна вялікую колькасць артыкулаў, у якіх дамінавала ідэя адданасці волі, свабодзе і суверэннасці славітага нямецкага горада. Цікава, што амаль усе артыкулы, прысвечаныя Берліну, былі змешчаны на першых старонках газеты і што ўсе яны мелі ананімны (рэдакцыйны) характар.

Не будзе перабольшаннем сцвярдженне: у перыяд блакады Берліна “Бацькаўшчына” даказала, што з’яўляецца паслядоўным абаронцам свабоднага быцця сталіцы нямецкага народа.

Прыязную пазіцыю ў дачыненні да берлінцаў праявіла “Бацькаўшчына” таксама ў палове 1953 г., калі насельніцтва ўсходняга Берліна збунтавалася супраць існуючага рэжыму.

¹⁵ Нямецкія камуністыя — гэта перад усім немцы // Тамсама. № 37 (40). С. 2.

¹⁶ Чарговы манэўр Крамля // Тамсама. 1949. № 5 (49). С. 1.

АДУКАЦЫЯ, КУЛЬТУРА

Владимир Андреев (Минск)

Сравнение реформ образования в бывшей ГДР и Республике Беларусь

равнительный анализ хода образовательных реформ в бывшей ГДР и в Республике Беларусь свидетельствует, что накопленный за последние пять лет опыт заслуживает глубокого и тщательного изучения, поскольку образование в восточных землях Германии и в Беларуси находилось до 1990 г. примерно в одинаковых социально-экономических и политико-идеологических условиях.

На академическом и практическом уровнях данный опыт пока мало исследован и нуждается в сравнительном обобщении и изучении. После объединения Германии и распада бывшего СССР в наших странах была отвергнута “социалистическая” модель образования как идеологически монополярная. Однако, в Беларуси эти меры зачастую носили ограниченный и спонтанный характер и инициировались профсоюзными организациями, средствами массовой информации, политической оппозицией, учителями, студентами, учащимися.

Научно-исследовательские институты, учреждения и центры сравнительного образования западноевропейских государств, да и многих посткоммунистических стран, связывают развитие образования с ходом рыночных реформ и состоянием рыночной экономики. Лишь в 1996 г. Беларусь разработала Программу социально-экономического развития до 2000 г., ставшую продолжением Антикризисной программы, действовавшей до лета 1995 г. Программа предусматривает создание экономической системы, в которой приоритеты будут отданы разгосударствлению и приватизации, развитию рынка труда и ценных бумаг, земельной реформе.

Изменению систем образования в двух странах способствовали, прежде всего, конституционные реформы (новые посттоталитарные Конституции) и принятие новых законов об образовании.

В соответствии с главными положениями Совместной комиссии по образованию от 26 сентября 1990 г. все вопросы образования в бывших землях ГДР регулировались ст. 23 Конституции ФРГ¹.

¹ Anweiler O. Bildungsprobleme postkommunistischer Gesellschaften // Bildung und Erziehung. 1992. N 3. S. 257.

Весной 1991 г. ландтагами германских земель на Востоке Германии были приняты законы об изменении систем образования.

С самого начала задачи образования и воспитания в школах бывшей ГДР решались на основе принципов западного демократического плюралистического общества. Школа стала инструментом создания одинаковых условий для свободного развития каждого школьника.

Право на свободное развитие личности отныне считается личным делом индивидуума.

Равные возможности на образование гарантирует ст. 3, п. 3 Основного закона, в соответствии с которой все граждане ФРГ равны перед законом. В законах о школьной реформе земель этот аспект формулируется по-разному: в пункте 1 законов в землях Бранденбург и Тюрингия говорится о свободном доступе каждого школьника в школьные учебные заведения. Аналогичные возможности дает преамбула закона об образовании земли Мекленбург-Передняя Померания. В законах земель Саксония и Саксония-Анхальт этот момент открыто не зафиксирован, но делается ссылка на Основной закон.

В законах об образовании земель подтверждаются одинаковые образовательные возможности каждого гражданина, независимо от его социального происхождения, экономического и общественного положения родителей.

В новых федеральных землях впервые сформулированы в соответствующих законодательных актах права и обязанности семьи и школы в воспитании детей. Безусловно, родители, как и другие граждане в этих землях, должны еще будут учиться реализации новых демократических прав и свобод на практике.

После провозглашения в 1991 г. суверенитета Республики Беларусь в стране проведена значительная работа над новой Конституцией. Дискуссии и разногласия между правительством и парламентом завершились весной 1994 г. принятием Конституции Республики Беларусь. Статьи 49 и 50 Конституции провозглашают:

“Каждый имеет право на образование. Гарантируется доступность и бесплатность общего среднего и профессионально-технического образования. Среднее специальное и высшее образование доступно для всех в соответствии со способностями каждого. Каждый может на конкурсной основе бесплатно получить соответствующее образование в государственных учебных заведениях” (ст.49).

В ст. 50 говорится: “...Каждый имеет право пользоваться родным языком, выбирать язык общения. Государство гарантирует в соответствии с Законом свободу выбора языка воспитания и обучения”².

Правовые основы функционирования системы образования изложены в законах: “Об образовании в Республике Беларусь” (29.10.91); “О языках в Республике Беларусь”, “О правах ребенка”.

² Сов. Белоруссия. 1994. 30 марта.

В соответствии с этими законами за последние четыре года были разработаны нормативные основы системы образования.

41-я статья Закона “Об образовании в РБ” базируется на широкой дифференциации и интеграции образования, его демократизации и гуманизации, непрерывности и возрождении лучших традиций национальной школы. В новой образовательной концепции заложена преемственность всех образовательных ступеней: дошкольного образования, средней школы, профессионально-технического и среднего специального образования, высшей школы, поствузовской подготовки и переподготовки. Сейчас в стране учится каждый четвертый ее житель.

В соответствии с Законом образование освободилось от идеологического диктата, закреплена его приоритет на государственном уровне, взят курс на знание и элитарно-эгалитарное образование личности. Декларирована защита интеллектуальной собственности.

Определены принципы государственной политики в области образования: приоритет общечеловеческих ценностей, национально-культурная основа, научность и ориентация на мировой уровень образования, гуманизм и связь с общественной практикой, экологическая направленность и непрерывность, единство обучения, духовного и физического совершенствования, демократизм и светский характер, поощрение таланта и образованности, обязательность базового (девятилетнего) образования.

В статье 5 Закона записано, что все граждане республики, включая иностранцев и лиц без гражданства, постоянно проживающих на территории республики, имеют право на равные возможности доступа к национальной системе образования.

Базовое образование гарантируется всем гражданам при условии соблюдения обучаемыми определенных государственных требований.

В соответствии с законом учебное заведение не имеет права взимать плату за работы и услуги, финансируемые из госбюджета. Иные сверхнормативные виды деятельности могут осуществляться учебными заведениями с привлечением дополнительной оплаты, включая и частную оплату.

В законе зафиксировано право учителя и преподавателя на творчество, эксперимент, защиту профессионального достоинства. В учебных заведениях запрещается деятельность структур любых политических партий или общественных объединений, преследующих политические цели. Впервые в нем получили юридическое оформление учебные заведения нового типа — гимназии, лицеи, высшие профессиональные училища, колледжи. Допускается создание государственных структур (общественных, кооперативных и частных) на общих принципах государственной национальной политики в сфере образования. Предусматриваются аттестация и сертификация учебных заведений, возможность использования контрактной системы при приеме учителей и преподавателей на работу. Зафиксирован механизм обеспечения международного признания дипломов об образовании, выдаваемых на территории республики.

Предусмотрен многоуровневый принцип системной подготовки в высшей школе с присвоением степеней бакалавра, магистра и аттестацией научно-педагогических кадров.

Впервые декларированы расходы на образование не менее 10 процентов от национального дохода.

Законом гарантируется либеральное налогообложение всем, кто вкладывает средства в развитие национальной системы образования.

Приоритет в материально-техническом обеспечении отдается государству. Заработная плата учителей установлена на уровне не ниже средней заработной платы служащих в промышленности, а преподавателей — в полтора раза выше этой нормы. В регулировании заработной платы, кроме конкурсной, контрактной и договорной форм отношений, будут учитываться профессиональный уровень и результаты профессиональной деятельности.

Белорусский, а после референдума и русский язык стали основными языками обучения. В местах компактного проживания национальных меньшинств в школах в соответствии с законом изучается родной язык национальности. С этой целью создаются специальные школы, группы и классы по обучению на национальном языке.

Общие положения о новой организации системы образования распространяются также на профессиональное обучение и его организацию.

Рассмотрим систему образования в бывшей ГДР и Республике Беларусь. Школьная система образования в Восточной Германии представляет собой на переходном этапе конгломерат различных типов школ. Это можно проиллюстрировать на примере школьной системы в земле Мекленбург – Передняя Померания (см. схему 1)³.

В четырех из пяти земель Восточной Германии начальная школа охватывает 1-4 классы. Только в земле Бранденбург она состоит из 1-6 классов. Задачей начальной школы является сообщение школьникам первичных знаний и умений в условиях игрового обучения. В земле Тюрингия, кроме этого, начальная школа должна оказывать помощь детям в интеллектуальном, психическом, физическом и социальном развитии.

Законы о школьной реформе во всех новых федеральных землях предусматривают создание школьных структур, целесообразных для данного региона. Поэтому, не может быть единой типовой общеобразовательной школы. Каждая из пяти новых федеральных земель имеет свою систему школ.

Как следует из приведенной схемы, ступень среднего школьного образования в новых федеральных землях начинается с 5 классов, за исключением земли Бранденбург (с 7 класса) и продолжается до 10 класса. 5 и 6 классы в землях Саксония, Мекленбург-Передняя Померания считаются ступенью ориентации. В Тюрингии такая промежуточная ступень не предусмотрена. В земле Саксо-

³ Erstes Schulreformgesetz des Landes Mecklenburg-Vorpommern (SGR). 1991. S. 123. То же в: Deutsche Lehrerzeitung. 38 (1991). 23. S. 9–10.

ния-Анхальт 5 и 6 классы служат ступенью стимулирования, а в гимназии выступают в качестве классов профориентации.

Схема 1

13	Профессиональное образование		Университет Гимназическая ступень	
12				
11	Возможен 10-й год обучения		Реальная школа	
10				
9	Основная школа	Гимназия	Общая школа	
8				
7				
6	Ступени ориентирования			
5				
4	Начальная школа			
3				
2				
1				

Классы

После окончания 6 класса 1 ступени каждый ученик получает рекомендацию для обучения в последующих типах школ: в основной (общей) — 9–10 классов, реальной — 10 классов или в гимназии — 12–13 классов. После 6 класса школьник, таким образом, сам принимает решение о своем дальнейшем образовании, руководствуясь рекомендациями школы.

II ступень школьного среднего образования во многом аналогична школьным структурам II ступени в старых землях. Главным считается объем и качество полученных знаний до окончания 10 класса и сам уровень проведения выпускных экзаменов в школе.

Старшая гимназическая ступень является во всех федеральных землях единственной формой общеобразовательной школы, становление которой происходит довольно последовательно в соответствии с многочисленными рекомендациями КМК.

Во всех новых федеральных землях открываются гимназии. В земле Бранденбург 24 процента учащихся 7-х классов переходят в гимназии⁴.

⁴ Neuland im Schulwesen: Landespremiere für die gymnasiale Oberstufe // Neue Zeit. 1992. 18 März.

Кроме вышеназванных структурных аспектов школы, в восточногерманских землях можно встретить и другие новшества. К примеру, в Саксонии это связано с регулированием обучения сорбов. Необычно многообразие других образовательных процессов (курсов), примыкающих непосредственно к средней школе. Нетипичным для прежней системы образования ФРГ является сохранение школ полного дня в новых федеральных землях.

Особое место в общеобразовательной системе в восточногерманских землях занимает общая школа (Gesamtschule). В земле Бранденбург она существует как нормальная школа (Regelschule). В Законе земли Мекленбург-Передняя Померания ей уготовано особое положение вне общеобразовательных школ. В Законах земель Саксония, Саксония-Анхальт и Тюрингия в настоящее время создание таких общих школ не предусмотрено, хотя отдельные попытки имели место. Общая школа является сегодня единственным типом учебного заведения выпускающего учеников с девятиклассным (неполным, средним, общим) образованием. Несмотря на то, что за общими школами сохраняется статус только лишь экспериментальных школ, они имеют немало сторонников как среди учителей, так и родителей. Но если в них не создать верхнюю гимназическую ступень, то они легко могут превратиться в “отстойники” для слабоуспевающих детей.

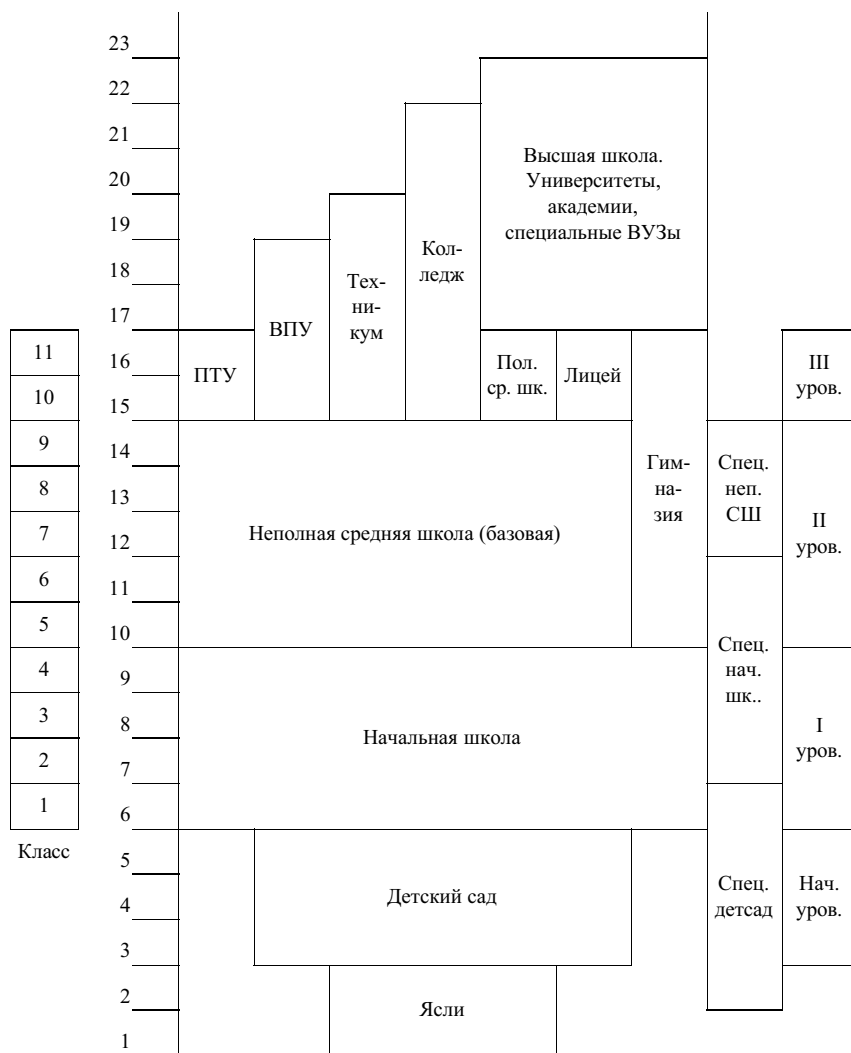
Как же выглядит система образования в Республике Беларусь? В соответствии со статьей 14 Закона “Об образовании в Республике Беларусь” к национальной системе образования относятся: дошкольное образование; общее образование; профессионально-техническое образование; среднее специальное образование; высшее образование; подготовка научных и научно-педагогических кадров; повышение квалификации и переподготовка кадров (см. схему 2).

В 1994 г. в стране работали: 5304 дошкольных учреждения, 5065 общеобразовательных школ, в т.ч. 95 вечерних школ, 53 гимназии, 22 лицея, 2 колледжа, 254 профессионально-технических училища, 159 средних специальных, 38 высших учебных заведений, 532 различных внешкольных заведений и более 100 учреждений повышения квалификации и переподготовки кадров⁵.

В настоящее время в республике прослеживается тенденция к снижению количества дошкольных учреждений и к сокращению численности детей в них. Уменьшается число общеобразовательных школ, вызванное ликвидацией малокомплектных начальных школ в сельской местности. В силу ухудшающихся социально-экономических условий жизни людей и демографических факторов сокращаются контингенты обучающихся в профессионально-технических, средних специальных и высших учебных заведениях.

За последние два года продолжается процесс демократизации образования. Многие управленческие функции сверху делегируются вниз. Развиваются автономия и самостоятельность учебных заведений, расширяются их права. Одновременно вводятся принципы самообеспечения и рентабельности, стимулируются свобода и творчество.

⁵ Развитие образования: Национальный доклад. Мн., 1994. С. 69.

Республиканские субъекты образования определяют рамочные планы для общеобразовательных структур. Они решают также кадровые проблемы совместно с руководителями образовательных учреждений и президентской вертикали. Эти субъекты формируют национальные стандарты образования, финансируют республиканские программы и мероприятия.

Закон об образовании Республики Беларусь определяет систему общего среднего образования как систему основных, параллельных и дополнительных образовательных структур.

Основную структуру образования в системе общего среднего образования образует трехзвенная общеобразовательная школа, включающая в себя начальную четырехлетнюю школу (школа I ступени), базовую девятилетнюю школу (школа I и II ступени) и среднюю одиннадцатилетнюю школу (школа I, II и III ступеней).

Параллельную образовательную структуру в системе общего среднего образования образуют гимназии, лицеи, средние специальные учебные заведения и профессионально-технические училища.

Дополнительную образовательную структуру образуют негосударственные общеобразовательные учебные заведения.

Учебный процесс в начальной школе может строиться на предметной или непредметной основе, иметь характер интегрированных курсов.

На II ступени обучения ведется работа по выявлению и развитию способностей обучаемых. В учебно-воспитательный процесс вводятся факультативные курсы по выбору.

На III ступени учебно-воспитательный процесс строится на основе дифференциации, учитывающей способности, наклонности и желания учащихся и их родителей, а также обеспечивает реализацию образовательных запросов учащихся⁶.

В соответствии с Законом об образовании Республики Беларусь после окончания базовой школы ученик может продолжить образование в 10 классе средней школы, в профтехучилище (с получением при этом среднего образования или без него), в среднем специальном учебном заведении или приступить к работе, сохраняя возможность получения среднего образования в любой из образовательных структур. Прием в десятые классы общеобразовательных школ, лицеев, гимназий, в профессиональные учебные заведения всех типов осуществляется по конкурсу (статьи 5 и 29 Закона Республики Беларусь).

Как же изменилось содержание обучения в бывшей ГДР и Республике Беларусь? Начиная с 1991/92 учебного года в новых федеральных землях переработаны и заново конципированы рамочные и учебные планы. Они включают в себя рекомендации о целях, содержании и организации обучения. Учителя, в соответствии с ними, должны сами планировать и проводить учебный процесс. Работа по подготовке новых учебных планов осуществлена преподавателями, учеными вузов совместно с экспертами из старых земель за рекордно короткое время — в течение шести месяцев. Разумеется, из-за столь сжатых сроков новые подходы к обучению не могли пройти научную апробацию. Внедрение новых рамочных планов в школах превратилось в крупный массовый эксперимент.

⁶ Сборник нормативных документов: Министерство образования Республики Беларусь. 1994. С. 5–10.

В соответствии с рекомендациями КМК новые рамочные учебные планы вступили в силу в новых федеральных землях по всем учебным дисциплинам.

С самого начала, согласно решениям КМК, в новых землях с 5 класса в качестве иностранных языков по выбору были предложены английский, французский или русский. В школах упразднили преподавание государственного гражданского права и военного дела. Была создана новая альтернативная концепция политехнического обучения. В меньшей мере изменения затронули естественно-научную сферу обучения в школах. Повсеместно было улучшено преподавание досугово-художественных дисциплин.

Существенно изменилось содержание преподавания обществоведения. Вместо ликвидированного предмета “Гражданское право” была введена учебная дисциплина “Обществоведение” с 7 по 12 класс. В 7 и 8 классах этот предмет включает основные курсы “Образ жизни и его обустройство” и “Гражданин в демократическом обществе”; в 9 и 10 классах он состоит из основных курсов “Экономический порядок и экономическая политика” и “Процессы и проблемы общественного развития в Европе и в мире”, а также из обязательных по выбору дополнительных курсов (“Избранные экономические проблемы”, “Политика и мораль”, “Средства массовой информации — их влияние на власть”, “Духовные течения и движения в наше время”); в 11 и 12 классах изучаются курсы “Что есть человек?” (философская антропология) и “Человек и общество” (историко-политологические вопросы).

Учебный план по истории был заменен в школах новых земель новым, утрачивающим одностороннее толкование истории ГДР и дополняющим курс истории новым содержанием. Это содержание было раскрыто в книгах, подготовленных издательствами учебной литературы в старых федеральных землях.

Учебный предмет “Введение в социалистическое производство” заменен курсом технологического обучения в 7-10 классах и производственной практикой в 9-10 классах. Он направлен на подготовку обучаемых к труду в условиях свободной рыночной экономики.

В курсе “Этика” изложение материала органично связано с многообразием и богатством содержания немецкой и мировой культуры.

Основополагающее обновление обучения связано с изменением функций учебных планов. Они превращаются из узкого централизованного инструмента государственного влияния в рамочные планы, ориентированные на деловую профессиональную компетенцию учителя и соучастие учеников в планировании и проведении урока. Сами же темы и содержание учебных планов открыты для их конкретизации учителем, реализации его дидактической и методической свободы а результат, в конечном итоге, будет зависеть от ответственности и творчества самого учителя.

Опыт по внедрению переходных временных учебных планов в школах с 1991/92 учебного года накапливается, изучается в различных земельных и федеральных инстанциях. Новые комиссии по учебным планам, созданные в вос-

точногерманских землях, имеют задачу отбирать, обобщать такой опыт, реализовывать его в перспективных более долговременных и стабильных планах.

Начиная с осени 1989 года, реформирование школы в новых федеральных землях претерпело различные фазы. Первая фаза до окончания 1989/90 учебного года отличалась критикой прежней школы и поиском новых путей в творческом использовании существовавших в тот период учебных планов. На этом этапе многие учителя оказались не подготовленными к самостоятельным действиям и решениям.

Вторая фаза (до завершения 1990/91 учебного года) связана с постоянным изменением рамочных условий педагогического труда, образованием новых типов школ, социальной неуверенностью многих педагогов в школах и вузах.

Третья фаза с 1992/93 учебного года и по настоящее время характеризуется закреплением сложившейся структуры в условиях усиления культурного и образовательного приоритета восточногерманских земель.

В Республике Беларусь в настоящее время базовый учебный план имеет следующую структуру:

Таблица 1

Класс	Базовый компонент, часы (%)	Дифференцированный компонент		Дополн. виды занятий	Всего
		республиканский, часы (%)	школьный, часы (%)		
1	18 (81,8%)	2 (9,12%)	1 (4,5%)	1	22
2	19 (17,2%)	2 (8,3%)	2 (8,3%)	1	24
3	22 (78,5%)	3 (10,7%)	2 (7,2%)	1	28
4	23 (82,1%)	3 (10,7%)	1 (3,6%)	1	28
5	30 (85,7%)	—	3 (8,6%)	2	35
6	31 (88,6%)	—	2 (5,7%)	2	35
7	31 (86,1%)	1 (2,8%)	2 (5,6%)	2	36
8	32 (82,0%)	2 (5,1%)	3 (7,7%)	2	39
9	32 (82,0%)	3 (7,7%)	3 (7,7%)	1	39
10	28 (66,7%)	8 (19,0%)	5 (11,9%)	1	42
11	28 (66,7%)	8 (19,0%)	5 (11,9%)	1	42
Итого:	294 (79,38%)	32 (8,6%)	29 (7,8%)	15 (4,1%)	370

Как следует из таблицы, высокий уровень базового компонента с первого по девятый классы вызван тем, что именно на этой ступени обучения заклады-

вается фундамент общеобразовательной подготовки. К базовому компоненту I и II ступеней обучения в 1995/96 учебном году отнесены следующие учебные дисциплины: белорусский язык, русский язык, родной язык национального меньшинства, иностранный язык, математика. Человек и мир (общество), белорусская литература, литература национального меньшинства, информатика, история Беларуси, всемирная история, география, биология, физика, черчение, изобразительное искусство, астрономия, химия, физическое воспитание, трудовое воспитание, музыка и пение, специальная подготовка.

Республиканский дифференцированный компонент предполагает набор учебных программ, рассчитанных на установленные планом учебные часы, школа же выбирает и реализует одну из этих программ для учащихся класса или группы учащихся разных классов. К дифференцированному компоненту общеобразовательных школ в 1995/96 учебном году принадлежат: изучение иностранных языков, предметно-эстетическая или эстетическая деятельность, занятия физкультурой, ручным трудом, иные виды учебной деятельности по углубленному изучению предметов в соответствии с выбранной учащимися схемой обучения.

Часы школьного компонента учебного плана не являются часами обязательного использования, посещаются по желанию учащихся. Содержанием занятий часов школьного компонента могут быть: занятия по интересам, по эстетическому и физическому воспитанию, трудового обучения, углубленного изучения предметов по желанию учащихся и их родителей. Программа таких занятий составляет самую школу или предполагается Министерством образования и науки.

Часы дополнительных видов занятий используются школой для организации индивидуальных занятий с учащимися, пропустившими по каким-либо причинам занятия, или имеющих функциональную задержку в развитии.

Не допускается вмешательство органов управления народным образованием в использование часов школьного компонента и дополнительные виды занятий.

Усиление дифференциации образования обуславливает изменение применяемых в школе образовательных технологий. Посредством обновления технологий предполагается максимально интенсифицировать познавательную деятельность учащихся, дать им возможность самостоятельно приобретать необходимые знания. Такие образовательные технологии требуют высокой степени индивидуализации образовательного процесса, что невозможно осуществить в рамках образовательной модели “учитель-класс” из-за высокой плотности информационного потока обратной связи “ученики-учитель”. Ситуация принципиально меняется при использовании в образовательном процессе персональных ЭВМ, классов с многоканальной трансляцией информации со специальным оборудованием, меняющим модель организации дидактического процесса.

Сравнительный анализ современного состояния систем образования в наших двух странах позволяет сформулировать следующие выводы: объединение

Германии объективно диктует необходимость проведения реформы образования; реализация реформ в Республике Беларусь проводится в условиях преодоления экономического, социального и духовного кризиса.

Экономические трудности существенно тормозят реформы в обеих странах из-за острой нехватки государственного финансирования. Государство вынуждено экономить на социальных расходах, в т.ч. на образовании и культуре. Последствия такого процесса отрицательно влияют на такие социальные группы, как педагоги, родители, семьи, школьники, вызывают протест в различных формах.

К социально-экономическим трудностям добавился кризис идейный (идеологический) в обществе, педагогике, противостояние политических движений и партий за их влияние на государственную систему образования.

Опыт реформирования образовательных систем в европейских странах, экстраполированный на современную образовательную систему в Республике Беларусь, позволяет сформулировать некоторые рекомендации на пути демократического обновления образования в Беларуси:

в организационно-структурном плане, не отказываясь от сложившихся и оправдавших себя на практике образовательных институтов, продолжать развитие и внедрение в практику различных типов дошкольных учреждений, общеобразовательных школ (в т.ч. новых типов), вузов (в т.ч. негосударственных).

При поиске демократических форм развития образования полнее учитывать этнокультурные, национальные, религиозные традиции народа и условия рынка.

Постоянно создавать условия для повышения качества образования на базе саморазвития, возможностей и способностей личности.

Постоянно обновлять содержание, формы и методы обучения и воспитания. Создавать альтернативные учебные программы и школьные учебники, в особенности по курсам белорусского языка, истории Беларуси, нравственного воспитания, иностранных языков, экологии и художественного творчества.

Считать двухступенчатую модель школы (установилась во всех посткоммунистических странах Европы) как наиболее универсальную, отвечающую новой концепции образовательной средней школы (I ступень — неполная средняя школа: 9–10 классов — фундамент общеобразовательной подготовки, а II ступень — 11–13 классов) — ее дифференцирующим и профориентирующим компонентом.

Внедрять в учебный процесс новые индивидуальные технологии, программное и компьютерное обучение. Создавать разнообразные банки данных.

В условиях сохраняющегося государственного финансирования поддерживать на должном уровне расходы государства на образование и науку, привлекать в эти сферы источники финансирования местных органов самоуправления, населения, государственных и частных предприятий и фирм.

Поднимать престиж учителя, научного работника, преподавателя вуза и техникума.

Обратить внимание на недопустимую для образования в стране нехватку учителей белорусского, иностранного языков. В противном случае возможны провалы в требованиях к стандартизации знаний обучаемых, в особенности, в сельских школах.

Meike Spreen

Belarussisch-deutsche Kontakte in Erziehungswissenschaft und Bildungswesen

. Einleitung

Als ich anlässlich dieser Tagung um einen Beitrag aus dem Gebiet der Vergleichenden Erziehungswissenschaft gebeten wurde, war ich zunächst sehr unschlüssig, wie ich diesen unter dem Gesamtthema belarussisch-deutsche Beziehungen gestalten sollte, da meines Wissens die Zusammenarbeit auf dem Gebiet der Erziehungswissenschaft nicht sehr ausgeprägt war und ist. Zudem liegen meine persönlichen Erfahrungen mit Belarus bisher vor allem in der praktischen Arbeit der (politischen) Erwachsenenbildung.

Aber vielleicht kann diese Tagung Anlaß sein, eine Intensivierung der Kontakte und des Erfahrungsaustauschs auch der pädagogischen Wissenschaften einzuleiten.

Bis heute muß für die deutsche Erziehungswissenschaft (und in anderen Ländern gilt das nicht in gleicher Weise!) festgestellt werden, daß Belarus weitgehend einen weißen Fleck in ihrer Arbeit darstellt. Deutschsprachige Veröffentlichungen zu Fragen des belarussischen Bildungswesens sind auf wenige kurze Artikel beschränkt, der wissenschaftliche Erfahrungsaustausch bisher vor allem einzelnen Projekten und Initiativen überlassen geblieben, die ihrerseits die Grundlage für einen großen Teil der eben genannten Publikationen bilden.

Diese Situation stellt zu der Tatsache, daß Osteuropa einen traditionellen Schwerpunkt der Regionalforschung in der Vergleichenden Erziehungswissenschaft bildet einen gewissen Widerspruch dar, den ich in meinem Beitrag näher beleuchten will.

Dazu beginne ich mit einem kurzen Überblick über Aufgaben und Ziele der Vergleichenden Erziehungswissenschaft, einschließlich ihrer institutionellen Einbindung in Deutschland. Anschließend werde ich auf den Schwerpunkt Osteuropaforschung in der Vergleichenden Erziehungswissenschaft eingehen und dabei auch die Disziplingeschichte in der ehemaligen Sowjetunion und ihren Nachfolgestaaten berücksichtigen. In einem dritten Schritt möchte ich einige Projekte nennen, in denen, meinen Eingangsworten zum Trotz, inzwischen eine Zusammenarbeit belarussischer und deutscher Partner zu Fragen pädagogischer Theorie und Praxis entstanden ist, darunter auch die Arbeit des Internationalen Bildungs- und Begegnungswerks in Dortmund und Minsk, für das ich seit 1991 als Honorarkraft tätig war.

1. Aufgaben und Ziele der Vergleichenden Erziehungswissenschaft

Doch zunächst zu den Aufgaben und Zielen der Vergleichenden Erziehungswissenschaft.

Die Vergleichende Erziehungswissenschaft, auch als Vergleichende Pädagogik oder in bestimmten Zusammenhängen als Internationale Erziehungswissenschaft bezeichnet, ist die Disziplin innerhalb der Pädagogik, die sich traditionell mit der Analyse ausländischer Bildungssysteme beschäftigt. Den Eintritt der Vergleichenden Erziehungswissenschaft in die Wissenschaftsgeschichte markiert eine Schrift von Marc-Antoine Jullien de Paris aus dem Jahr 1817 mit dem Titel "Esquisse d' Ouvrage sur l' Education Comparée". Die Geschichte der Disziplin weist eine Dualität bzw. Spannung auf zwischen Vertretern einer "methodologisch begründeten Zielbestimmung zum Zweck der Erweiterung und Vertiefung sozial- oder geisteswissenschaftlicher Erkenntnis unter Anwendung vergleichender Methoden", wie Wolfgang Mitter diese Richtung in seinem Artikel zur Vergleichenden Erziehungswissenschaft¹ kennzeichnet und dem "Interesse der 'Internationalisten', (die sich) seit den Anfängen der Disziplin durch die Aufgabe eine 'Internationale Erziehung' motiviert (sehen)"². Diese beiden Standpunkte spiegeln sich auch in den oben genannten unterschiedlichen Bezeichnungen für die Gesamtdisziplin wider.

Die Betonung vergleichender Methoden als Grundlage führte vor allem in Deutschland zu heftigen Diskussionen über die Frage, ob Studien zu *einem* ausländischen Bildungswesen der Disziplin zuzurechnen sind. Diese Auseinandersetzungen haben inzwischen an Stärke verloren, nicht zuletzt durch die Tatsache, daß auch Ein-Land-Studien gewöhnlich einen, wenn auch impliziten, Vergleich mit Strukturen im Bildungswesen des Herkunftslandes der Forscher beinhalten und darüber hinaus vor der Aufgabe stehen "spezielle Probleme im Hinblick auf ihre Generalisierbarkeit systematisch analysieren zu müssen", wie Mitter unter Bezug auf Saul Robinson schreibt³.

Nationalstaatlich verfaßte Bildungssysteme bildeten lange Zeit den Rahmen für vergleichende Untersuchungen. Ziel sogenannter Gesamtanalysen war es, die "Triebrkräfte der Pädagogik der Völker", so der Titel eines Buches von Friedrich Schneider, offenzulegen. Von diesem Ziel ist die Disziplin inzwischen abgerückt, im Vordergrund stehen heute vielmehr problemorientierte Untersuchungen, die sich mit Teilbereichen von Bildung und Erziehung befassen. Eine Ausweitung der Forschungsinteressen der Vergleichenden Erziehungswissenschaft erfolgte, indem zunehmend nicht-formale und informelle Erziehungs- und Bildungsprozesse unterhalb der staatlichen Ebene, z. B. in Familie, Region, Einzelschulen thematisiert wurden. Als Reaktion auf weltweite politische, soziale und kulturelle Veränderungen (Neugründung und Zerfall von Staaten, Migrationen, Flüchtlingsströme etc.) rückten neben internation-

¹ Mitter Wolfgang. Vergleichende Erziehungswissenschaft // Taschenbuch der . Baltmansweiler, 1996. Bd. 2.

² Ebenda.

³ Ebenda.

alen Vergleichen interkulturelle Fragen zu Bildungsproblemen ethnischer, religiöser und/oder sozialer Gruppen, die sowohl staatsinternen als auch grenzüberschreitenden Charakter haben können, ins Blickfeld der Vergleichenden Erziehungswissenschaft.

Bedeutung und Funktion von Systemvergleichen haben sich in Folge des Zusammenbruchs des sozialistischen Systems stark verändert. Trotzdem kann keine Rede davon sein, daß intersystemare wie intrasystemare Vergleiche obsolet geworden seien, da das Erbe dieses Systems nicht ohne Einfluß auf die Entwicklung in den postkommunistischen Staaten sein kann. Mit der Spezifizierung des Gegenstandes der Vergleichenden Erziehungswissenschaft geht eine Differenzierung der Funktionen vergleichender Untersuchungen zu national, kulturell oder systemisch bedingten Bildungsproblemen einher, für die Wolfgang Hörner eine überzeugende Typologie vorgeschlagen hat⁴. Er unterscheidet

- ideographische Funktion (Suche nach dem Besonderen),
- melioristische Funktion (Suche nach besseren Modellen),
- evolutionistische Funktion (Suche nach Entwicklungstrends) und
- quasi-experimentelle Funktion (Suche nach dem Universellen).

Während die melioristische Funktion traditionell im politikberatenden Engagement der Vergleichenden Erziehungswissenschaft ihren Praxisbezug findet, stehen die drei anderen Funktionen in engem Zusammenhang mit der Stellung der Disziplin im Wissenschaftssystem und ihren Beziehungen zu benachbarten Wissenschaften. Oskar Anweilers Definition der Vergleichenden Erziehungswissenschaft als "Querschnitts- und Integrationswissenschaft"⁵ öffnet diese Disziplin u. a. zur Vergleichenden Bildungsforschung. In ihrer evolutionistischen Funktion orientiert sich die Vergleichende Erziehungswissenschaft auch an der Welt-System-Theorie und verbindet sich beispielsweise mit Fragestellungen der Historischen Erziehungswissenschaft und mit neuen sozial-theoretischen Modellen zum Zweck einer Überprüfung universeller und partikularistischer Tendenzen von Bildungsproblemen weltweit.

Eine zunehmend wichtige Rolle spielt die Frage nach dem Verhältnis von politischer Einheitlichkeit und kultureller Vielfalt, sowohl für nationale als auch für internationale Bildungsbehörden, deren Interesse an vergleichenden Untersuchungen ebenfalls wächst, so z. B. Untersuchungen der International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA) zu Leistungsfähigkeit verschiedener Bildungssysteme, der OECD, der UNESCO und nicht zuletzt der Europäischen Union zu Vergleichbarkeit von Bildungsabschlüssen usw.

Für die Lehrerbildung ist neben der Makroebene internationaler Bildungsvergleiche auch die Mikroebene pädagogischer Fragestellungen unterhalb der formalen staatlichen Institutionen von zunehmender Bedeutung, und dies nicht nur hin-

⁴ Hörner Wolfgang. Technische Modernisierung und Reformen im Bildungswesen in vergleichender Sicht // Vergleichende Erziehungswissenschaft. 1988. Nr. 19/20. Dez.

⁵ Anweiler Oskar. Konzeptionen der Vergleichenden Pädagogik // Zeitschrift für Pädagogik. 1967. 13 Jg.

sichtlich einer möglichen Auslandstätigkeit im Rahmen der Europäischen Union. Dementsprechend werden von den Lehrstühlen für Vergleichende Erziehungswissenschaft an deutschen Universitäten, die nach wie vor die typische institutionelle Anbindung der Disziplin in Deutschland darstellen, Veranstaltungen zur Einführung der Studierenden in Grundfragen systematischer, internationaler und interkultureller Vergleiche angeboten. Beispielfhaft möchte ich hier die Universitäten in Bochum, Dresden und Münster nennen, deren Angebote ich aus eigener Erfahrung kenne.

An der Universität Bochum beschäftigt sich die Arbeitsstelle für vergleichende Bildungsforschung (AVB), ein langjähriges Forschungs- und Dokumentationsprojekt aus Drittmitteln des Bundesministeriums für Bildung, Wissenschaft, Forschung und Technologie mit Analysen der aktuellen Entwicklungen in Bildungssystemen bestimmter mittel- und osteuropäischer Länder. Die kontinuierliche Berichterstattung insbesondere zu bildungspolitischen Entscheidungen und Diskussionen bezieht auch Fragen nach der Relevanz dieser Entwicklungen für bilaterale und gesamteuropäische Kooperation sowie nach der Position der Länder im Rahmen europaweiter und internationaler Entwicklungstrends mit ein. Darüber hinaus zeichnen sich hinsichtlich der einzelnen Länder verschiedene bildungspolitische Schwerpunkte ab, die vorrangig zu beobachten und zu analysieren sind.

Bezogen auf die Ukraine, für deren Bearbeitung ich zuständig bin, sind dies u. a. die Analyse der Reformtätigkeiten, die Auswege aus der bisherigen Krisensituation bieten sollen, z. B. des staatlichen Langzeitprogramms für die Entwicklung des Bildungswesens von 1994, seine Umsetzung und Wirksamkeit; die Frage nach der Situation der nationalen Minderheiten; die Stellung der Sprachen; Trägerschaft und Finanzierung von Bildungseinrichtungen; das Verhältnis von zentralen und dezentralen Entscheidungsebenen...

Belarus wurde bisher nicht in den Kanon der zu untersuchenden Länder aufgenommen, so daß die Arbeitsstelle nur herausragende Entscheidungen für das Bildungswesen Ihres Landes festhält. Neben der Ukraine werden die Russische Föderation, Polen, die Tschechische und die Slowakische Republik sowie die baltischen Staaten bearbeitet. Die Arbeitsstelle für vergleichende Bildungsforschung veröffentlicht Halbjahresberichte zu den Bildungsentwicklungen der genannten Länder und kommentierte Bibliographien zu relevanten Neuerscheinungen über bildungspolitische Fragen dieser Länder. Darüber hinaus unterhalten wir in Zusammenarbeit mit dem Deutschen Institut für pädagogische Forschung (DIPF) in Frankfurt am Main eine Literaturdatenbank zu Publikationen über Bildungsfragen in Osteuropa.

2. Erziehungswissenschaftliche Sowjetunion- und Osteuropaforschung

Mit dieser Darstellung des Bochumer Arbeitsbereiches ist bereits der Schwerpunkt Osteuropa- bzw. Sowjetunionforschung innerhalb der Vergleichenden Erziehungswissenschaft angesprochen. Zentren dieser Forschungstätigkeit sind neben der AVB in Bochum und dem bereits erwähnten DIPF in Frankfurt, das Makarenko-Referat der Marburger Forschungsstelle für Vergleichende Erziehungswissenschaft, das Osteuropa- Institut der Freien Universität Berlin u. a.

Außer historischen Forschungen zum russischen bzw. sowjetischen Bildungswesen und zur Sowjetpädagogik entstanden Studien zu Teilbereichen des Bildungswesen, wie Berufsausbildung, zur Hochschulpolitik und zum Sonderschulwesen, um nur einige Beispiele zu nennen. An problemorientierten Fragestellungen waren u. a. das Verhältnis von staatlicher Steuerung und Eigendynamik im Bildungswesen einschließlich der Rolle der Bildungsadministration, die Beschulung nationaler Minderheiten, die Sozialisationsproblematik sowie die Lehrerausbildung von Bedeutung. Auch wenn nicht die Rede davon sein kann, daß die Vergleichende Erziehungswissenschaft von absoluter Homogenität des sowjetischen Bildungswesens ausgegangen sei, konzentrierten sich viele Untersuchungen auf die RSFSR. Die Frage regionaler Unterschiede wurde vor allem bei Themen wie der Minderheitenbeschulung aufgeworfen.

Die BSSR spielte in der deutschen Bildungsforschung kaum eine Rolle und wird eher am Rande erwähnt, wenn mit wenigen Sätzen ein Vergleich zu den Entwicklungen anderer Republiken gezogen wird. So galt die BSSR z. B. in der Frage der Russifizierung des Bildungswesens als Musterbeispiel für die Umsetzung sowjetischer Ideologie in die Bildungspraxis. Interessanter für die Vergleichende Erziehungswissenschaft im Sinne ihrer ideographischen Funktion, der Suche nach Besonderheiten, sind aber jene Republiken, in denen diese Umsetzung weniger reibungslos verlief. Die sowjetische Vergleichende Pädagogik läßt sich bis in die erste Hälfte der achtziger Jahre durch Abschottung von der westlichen Erziehungswissenschaft kennzeichnen, sowohl hinsichtlich der Auswahl der Forschungsschwerpunkte und -methoden, als auch bei der Suche nach Problemlösungen. Die Betonung der Parteilichkeit sowjetischer Wissenschaft und die Werteorientierung an den Bedürfnissen der sozialen Klasse ging einher mit dem Vorwurf westliche Sowjetunionforschung sei ideologische Kriegsführung und diene der Spaltung der sowjetischen Pädagogik⁶. Unter den Bedingungen von Perestroika und Glasnost und mit der Entstehung einer Bildungsreformbewegung "von unten", der "pedagogika obnovlenija", konnte ein Nachlassen dieser Polemik festgestellt werden, Beiträge westlicher Forscher fanden Aufnahme in sowjetische Fachzeitschriften, 1988 nahm die erste sowjetische Delegation der APN an der Tagung der Comparative Education Society in Europe (CESE) teil. Seit der Auflösung der Sowjetunion ist auch eine vermehrte Teilnahme von Wissenschaftlern der jetzt unabhängigen Staaten an internationalen Tagungen zu beobachten. Auf der anderen Seite sind diese Staaten und ihre Vertreter jetzt stärker in das Bewußtsein westlicher Organisationen gerückt. Die Kooperation zwischen belarussischen und deutschen Vertretern der Vergleichenden Erziehungswissenschaft hängt jedoch nach wie vor an der Initiative einzelner. Ein dichteres Netz für den Informations- und Erfahrungsaustausch erscheint mir sehr wünschenswert.

3. Kooperationen im Bildungsbereich

Im Hochschulbereich, und damit komme ich zum dritten Teil meiner Ausführungen, hat im vergangenen Jahr eine Kooperation begonnen, initiiert von der deutschen

⁶ Glowka Detlef, Novikov Leonid. Perspektiven der Vergleichenden Erziehungswissenschaft zwischen Ost und West // Osteuropa. 1990. H. 10.

Hochschulrektorenkonferenz, die eine praktische Zusammenarbeit bei der Reform insbesondere der Lehrerbildung, aber auch des Hochschulsystems insgesamt, zum Ziel hat. Voraussichtlich wird noch im Mai eine Delegation belarussischer Hochschulrektoren nach Deutschland reisen, um konkrete Projekte für die weitere Zusammenarbeit zu entwickeln.

Daneben bestehen, z. T. seit Jahren, zahlreiche Schul- und Hochschulpartnerschaften, die über den Austausch von Lehrenden und Lernenden Einblicke in und Vergleiche mit dem jeweiligen anderen Bildungswesen vermitteln. Über diesen Austausch hinaus bemühen sich mehrere Hochschulen um gemeinsame Forschungsprojekte, oft mit Unterstützung europäischer Förderprogramme wie Tempus, da die finanziellen Probleme häufig eines der Haupthindernisse für binationale Kooperationen sind.

Im Bereich informeller Bildung schließlich, und hier komme ich auf meine ersten Kontakte mit Belarus zu sprechen, unterhält das Internationale Bildungs- und Begegnungswerk (IBB) in Dortmund als ein Träger politischer Erwachsenenbildung in Nordrhein-Westfalen seit Jahren enge Beziehungen zu belarussischen Partnern, angefangen mit der Organisation von Begegnungsreisen seit 1988 bis zur Eröffnung dieser Bildungsstätte als erstes gemeinnütziges Jointventure im September 1994. Diese Bildungsstätte dient jetzt nicht nur dem IBB selbst als Ort für und Begegnungen in der interkulturellen Erwachsenenbildung, obwohl jährlich etwa 15 deutsche Gruppen (z. B. Lehrer, Zivildienstleistende, Kirchengemeinden, Tschernobyl-Gruppen) mit diesem Ziel nach Minsk kommen, sondern dient auch zahlreichen anderen Organisationen als Veranstaltungsort für bi- und multinationale Konferenzen, Tagungen und Kongresse.

Trotz finanzieller Schwierigkeiten ist das IBB nach wie vor bemüht auch in die umgekehrte Richtung Begegnungen und Weiterbildung zu ermöglichen. So wird am kommenden Samstag, dem 4. Mai, eine Gruppe belarussischer Polizisten nach Nordrhein-Westfalen reisen, um Einblicke in Dienstalltag, Polizeistrukturen und Aufgabenbereiche ihrer deutschen Kollegen zu gewinnen. Diese waren ihrerseits im vergangenen September hier in Minsk und nahmen an einem vergleichbaren Programm teil.

Als Honorarmitarbeiterin des IBB habe ich die deutsche Gruppe damals begleitet und werde jetzt auch die belarussischen Polizisten in Deutschland begrüßen.

Mit dieser Form interkultureller Begegnung in der Erwachsenenbildung schließt sich für mich der Kreis zu der internationalen Zielsetzung der Vergleichenden Pädagogik im Sinne der Völkerverständigung.

Алексей Поздняков (Минск)

Белорусско-германские культурные контакты: проблемы организации академического обмена

политические и социально-экономические изменения в Европе после краха коммунистической системы создали новые и несомненно благоприятные условия для развития процессов культурного сотрудничества. Их реализация в отношениях между Германией и Беларусью имеет разнообразный характер. Не ставя задачу проанализировать все грани культурных контактов, рассмотрим лишь один аспект: сотрудничество белорусских и германских вузов на примере взаимоотношений Белорусского университета культуры с германскими партнерами. Несмотря на то, что мы будем анализировать частный случай, это дает возможность, на мой взгляд, сделать ряд общих выводов.

Культура как средство межнационального общения всегда служила отправной точкой для построения в дальнейшем более широких политических и экономических отношений между народами и государствами. Однако это не свидетельствует о легкости реализации культурного сотрудничества, особенно если речь идет не о проектах, поддерживаемых государством.

Поэтому в реализации конкретных форм кооперации возникает ряд проблем, которые можно выделить в отдельные блоки.

1. *Проблемы объективного характера* связаны с затруднительной пока еще процедурой (во всяком случае, для белорусской стороны) оформления выездных документов, в том числе получение германских виз; недостаточностью средств связи и сбоями в их работе; языковым барьером; отсутствием выхода в мировое информационное пространство и др.

В последнее время начала давать себя знать и проблема восприятия Беларуси на Западе как страны “ограниченного суверенитета” со всеми вытекающими из этого последствиями.

2. *Проблема поиска партнера* связана с отсутствием достаточного опыта организации международного сотрудничества в большинстве белорусских университетов. Установление связей с германскими партнерами носит случайный характер, причем создается впечатление, что и с немецкой стороны этот процесс также неупорядочен.

Ситуация представляется парадоксальной, учитывая очевидное наличие заинтересованных людей и организаций как с той, так и с другой стороны.

Выход здесь видится в обеспечении широкого доступа университетов к информации, необходимой для реализации культурных и академических обменов.

В этой связи представляет интерес опыт ФРГ, где создана и успешно работает Служба академических обменов Германии (ДААФ), которая курирует международные связи в области высшего образования, включая поиск партне-

ров, организацию и финансирование проектов, что, впрочем, отнюдь не означает, что эта сфера в Германии монополизирована.

Думается, что Управление международных связей Министерства образования и науки РБ на сегодняшний день далеко не в полной мере обеспечивает потребности международной деятельности вузов. Решение этой проблемы возможно путем расширения функций упомянутого Управления либо создания независимой государственной службы по типу ДААФ.

3. *Боязнь контактов* является необычным, но реально существующим блоком проблем. В Беларуси — это незнание “правил игры”(международных), что порождает ошибки, непонимание партнера и известный комплекс неполноценности. В Германии — это боязнь иметь дело с “нецивилизованными” партнерами из Восточной Европы.

Решать эти проблемы необходимо, ибо именно они зачастую являются причиной “затухания” контактов. В Белорусском университете культуры мы имеем здесь различными путями. Один из них — поиск партнеров среди организаций, изначально сориентированных на терпимость к партнеру. Характерно, что наиболее долговременные программы сотрудничества реализуются с немецкими партнерами, занятыми в сфере социальной педагогики. На этой базе приобрелся опыт международных связей, который был использован в расширении контактов с Германией и с другими странами.

Среди основных германских партнеров Белорусского университета культуры можно назвать Высшую школу социальной работы им.Алисы Соломон(г.Берлин), с которой обмен преподавателями и студентами приобрел постоянный характер. Ежегодно практикуется взаимное участие в профессорско-преподавательских и студенческих научных конференциях, прохождение практики, чтение лекций и проведение семинарских занятий, обмен опытом и специальной литературой.

Принимает белорусских студентов на практику в различных социальных учреждениях и Ведомство по делам молодежи г.Бонна.

Учитывая наличие в Германии широко разветвленной системы социальной работы и сети учреждений, осуществляющих подготовку кадров для нее, имеет смысл вести активную работу по поиску партнеров именно в этой сфере, с выходом на иные образовательные структуры.

В целом, анализируя опыт развития международных связей БУК, нельзя не отметить, что они характеризуются сочетанием традиционных академических форм с активными культурными контактами. Причем последние зачастую выступают в качестве “пароля”, открывающего дорогу к более широкому сотрудничеству.

Так, выступление студенческих любительских коллективов в Германии позволило установить связи с рядом учебных заведений Берлина и Мюнстера, партнерами в Бельгии и во Франции.

Опыт подобного решения проблемы представляется весьма ценным, учитывая, что в каждом вузе Беларуси имеются те или иные творческие коллекти-

увы, гастроли которых могут стать тем “мостиком”, по которому будут развиваться другие формы сотрудничества.

Подводя итоги, следует отметить, что решение проблемы сотрудничества с германскими партнерами в области культуры и образования требует комплексного подхода. Необходимы объединенные усилия как государственных управленческих организаций, так и высших учебных заведений. Государственная поддержка в форме координации, информирования и, в известной мере, обучения должна сочетаться с инициативой субъектов международного сотрудничества, поиском ими оптимальных, порой и нетрадиционных путей организации культурных и академических контактов.

Вольга Гапоненка (Мінск)

Нямецкая навуковая школа і фармаванне навукавай эліты Беларусі (XIX – пачатак XX ст.)

ожны выдатны даследчык назаўсёды ўносіць сваё імя ў гісторыю не толькі ўласнымі адкрыццямі, але і адкрыццямі, да якіх ён падштурхоўваў іншых”. Гэтыя словы належаць выдатнаму нямецкаму фізіку, заснавальніку квантавай тэорыі Максу Планку. Іх можна пашырыць і сказаць: “Кожная краіна, кожная навуковая школа займаюць пачэснае месца ў гісторыі навукі праз тыя адкрыцці, да якіх яны падводзіла іншых вучоных”. Пад такім пунктам гледжання ролю нямецкай навукавай школы, нямецкай навукі для развіцця сусветнага прыродазнаўства цяжка пераацаніць. І Беларусь тут — не выключэнне. Гісторыя ўзаемадзянняў Беларусі і Германіі ў галіне навукі на працягу многіх стагоддзяў падцвярджалі слухнаць гэтых слоў.

Беларускія вучоныя ўжо даўно станюча зарэкамендавалі сябе ў міжнародным навуковым асяроддзі сваімі адкрыццямі ў галіне дакладных навук. Багатая і своеасаблівая навуковая школа¹ Беларусі творча ўвабрала ў сябе вопыт розных школ і краін. Яе стваралі не толькі беларусы, але і рускія, палякі, французы, яўрэі. Значная роля ў яе фармаванні належыць і нямецкай навукавай школе, нямецкай навукавай традыцыі.

У дадзеным даследаванні ўпершыню робіцца спроба разгледзець уплыў нямецкай навукавай школы на фармаванне навуковага светапогляду даследчыкаў з Беларусі з двух бакоў: 1) праз непасрэдныя кантакты з прадстаўнікамі наву-

¹ Гаворка ідзе пра навуковую школу перш за ўсё як пра феномен ў арганізацыі навуковых даследаванняў, складовымі часткамі якой выступаюць: навуковая ідэя, навуковы лідэр, дзяржаўнае кіраўніцтва арганізацыяй навуковых даследаванняў, узнікненне навуковых выданняў, навуковыя сувязі. Ва ўмовах узрастаючай дыферэнцыяцыі ведаў прагрэс навукі вызначаецца ўжо не дзейнасцю вучоных-адзіночак, а работай вялікіх навуковых калектываў, перш за ўсё навуковых школ.

ковай школы; 2) апасродкавана, праз знаёмства з даследаваннямі ў навуковых перыядычных выданнях.

Для таго, каб мець ўяўленне, што змяшчае ў сабе паняцце “нямецкая навуковая школа”, давайце зробім колькі крокаў у гісторыю. І.Кеплер і Г.Лейбніц, Л.Ойлер і Ж.Лягранж, Л.Кронэкер і К.Гаўс, І.Юнг і Б.Рыман, К.Вейерштрас і П.Дзірыхле, М.Шлейдэн і М.Шван, Г.Ом і А.Гумбальт, Г.Гельмгольд і Ё.Погендорф, Г.Кірхгоф і Г.Герц, Р.Клаўзіус і В.Рэнтген... Гэтыя імёны знаёмыя кожнаму з нас са школьнай лаўкі. За кожным з іх стаіць цэлая эпоха ў развіцці навукі.

Цікаваць да нямецкай школы, нямецкай навуковай традыцыі была невыпадковай. Менавіта тут, у гэтай краіне, намаганнямі таленавітых сыноў нямецкага народа былі зроблены ў канцы XVIII – пачатку XX ст. адкрыцці, якія (і гэта без перабольшання) прывялі да стварэння новай карціны свету. У XVIII – пачатку XIX ст. Нямецкая навука выходзіць на перадавыя рубяжы. У значнай ступені гэта было абумоўлена палітыкай дзяржавы ў дачыненні да навукі і адукацыі².

У другой палове XIX ст. пачаўся новы этап ў развіцці навукі. Паступова на змену механістычнай карціне Сусвету, ў якой панавала механіка І.Ньютана, прыходзіць электрамагнітная карціна з прынцыпова новымі ўяўленнямі аб руху, прасторы і часе. Гэты пераход характарызаваўся не толькі ўзнікненнем новых ідэй, адкрыццём новых нечаканых фактаў і з’яў, але і пераўтварэннем яе духу ў цэлым, узнікненнем новага спосабу мыслення. Значныя змены адбыліся і ў арганізацыі навуковых даследаванняў³. Навука пераставала стварацца паасобнымі людзьмі. Яна выходзіла за межы пісьмовага стала і асобнага навуковага кабінета. Вучоны-аматар, вучоны-адзіночка пераставаў быць тыповай постацю. Стала відавочным, што далейшае яе развіццё магчыма толькі дзякуючы агульным намаганням людзей, апантаных сваёй справай.

Характэрная рыса таго часу адкрыццё навуковых лабараторый і інстытутаў, стварэнне навуковых таварыстваў і спецыялізаваных часопісаў. Першынствавалі тут вучоныя Германіі. Першае фізічнае таварыства было створана ў Берліне ў 1856 г.⁴ Сярод першых спецыялізаваных навуковых часопісаў трэба прыгадаць “Annalen der Physik und Chemie”, “Annalen der Physik”, “Comptes rendus hebdomadaires des seances”, “Annalen der Physik und Chemie”, “Annalen der Physik”, “Acta mathematica”, “L’astronomie”. У 1840 г. на фізічна-матэматычным факультэце Берлінскага ўніверсітэта з’яўляецца новае структурнае ўтварэнне фізічная лабараторыя.

Гісторыя Беларусі сведчыць, што на працягу многіх стагоддзяў позіркі яе юнакоў былі скіраваны ў бок Захаду. Анналы нямецкіх ўніверсітэтаў у Гадэль-

² Гл.: Тредер Г.Ю. Эволюция основных физических идей. Киев, 1989.

³ Гл.: Павлова Г.К. Организация науки в России в первой половине XIX в. М., 1990; Соболева Е.В. Организация науки в России во второй половине XIX в. Л., 1986.

⁴ У 1868 г. пры Пецябургскім ўніверсітэце было арганізавана Расійскае фізічна-хімічнае таварыства. Адным з яго заснавальнікаў быў ураджэнец Гродна прафесар Пецябургскага тэхналагічнага інстытута Э.Урублеўскі.

бергу (заснаваны ў 1386), Кёльне (1388), Ляйпцыгу (1409), Берліне (1809), Гёттынгене (1737) захоўваюць звесткі пра многіх студэнтаў-ураджэнцаў Беларусі. Гаворка пра іх пойдзе далей.

Сярод выхаванцаў Берлінскага ўніверсітэта, якія нарадзіліся на беларускай зямлі, трэба згадаць імёны аднаго з заснавальнікаў фізікі нізкіх тэмператур, прафесара, загадчыка Фізічнага інстытута Ягелонскага (Кракаўскага) ўніверсітэта Ж.Урублеўскага, першай жанчыны-сябра Пецябургскай Акадэміі навук, прафесара Стагольмскага ўніверсітэта С. Кавалеўскай⁵, якая ўнесла значны ўклад у вывучэнне механікі цвёрдага цела, прафесара Ветэрынарнага інстытута ў Дэрэпце А.Краеўскага, медыкаў І.Юндзіла і Ф.Негалеўскага, вынаходніка і пісьменніка З.Слонімскага.

Стажыроўку ў Гейдэльбергскім ўніверсітэце праходзіў наш земляк хімік Э.Урублеўскі, выпускнік, а потым прафесар Пецябургскага тэхналагічнага інстытута. У Кёнігсбергскім ўніверсітэце вучыўся, а потым быў прафесарам Гёттынгенскага ўніверсітэта Г.Мінкоўскі з Мінскай губерні, якому належыць распрацоўка матэматычнай інтэрпрэтацыі спецыяльнай тэорыі адноснасці ў межах уяўленняў аб чатырохмернай прасторы-часе.

Лекцыі вядомых вучоных у Берліне, Гейдэльбергу, Гёттынгене слухаў ураджэнец Віцебскай губерні І.Яркоўскі, выпускнік Пецябургскага тэхналагічнага інстытута, які яшчэ да адкрыцця электрона прапанаваў тлумачэнне перыядычнасці ўласцівасцей хімічных элементаў (перыядычны закон Дз.Мендзялеева) праз падабенства атамных структур. Стажыроўку ва ўніверсітэтах Мюнхена і Берліна прайшоў гісторык мастацтва і педагог М.Кутарга родам з-пад Магілёва. Лекцыі, семінарыяны заняты гэтых вучоных сталі той школай, дзе адбывалася фармаванне навуковых і маральных поглядаў вучонага.

Вынікі навуковых даследаванняў заходнееўрапейскіх вучоных стымулявалі работы дзеячаў навукі Беларусі. Прыкладам таму — навуковая дзейнасць ураджэнцаў Беларусі ў галіне фізікі, хіміі, астраноміі, біялогіі, матэматыкі⁶. Адкрыццё законаў руху планет нямецкім астраномам і матэматыкам І.Кеплерам спрыялі паспяховым даследаванням заснавальніка Віленскай астранамічнай школы, першага дырэктара Віленскай астранамічнай абсерваторыі М.Пачобута-Адліяніцкага з в. Смалянцы Гродзенскага пав., якія былі прысвечаны назіранням за планетамі, удакладненню параметраў іх арбіт, вывучэнню каардынат зорак.

Прадстаўнікам нямецкіх навуковых школаў належыць стварэнне асноў дыферэнцыйнага і інтэгральнага вылічэння, імі зроблены значны ўклад у развіццё тэорыі лічбаў, у тэорыю функцыі комплекснага зменнага, у стварэнне тэорыі мностваў. Абапіраючыся на работы Г.Лейбніца, К.Вейерштраса, П.Дзірыхле, Б.Рымана, змаглі выканаць свае фундаментальныя даследаванні па тэорыі радоў, дыферэнцыйных раўнанняў ураджэнец Гродзеншчыны член-карэспандэнт

⁵ С.Кавалеўская паходзіла са старадаўняга беларускага шляхецкага рода Крорвін-Крукоўскіх.

⁶ Очерки истории науки и культуры Беларуси: IX – начало XX ст. Мн., 1996.

Пецябургскай Акадэміі навук прафесар Варшаўскага ўніверсітэта В.Ермакоў, па тэорыі раўнанняў ў прыватных вытворных і ў галіне інтэгральнага вылічэння, шэрагу задач матэматычнай фізікі па вярчэнні цвёрдага цела С.Кавалеўскага. Дзякуючы яе даследаванням быў адкрыты шлях да больш шырокага пранікнення матэматычных метадаў у фізіку.

У работах беларускіх біёлагаў набыла далейшае развіццё выказаная ў 1759 г. фізіёлагам К.Вольфам ідэя эвалюцыі, якая пахіснула тэорыю пастаянства відаў. Сапраўднаму члену Пецябургскай АН А.Кавалеўскаму навука абавязана стварэннем эвалюцыйнай эмбрыялогіі, а У.Кавалеўскаму, прафесару Пецябургскага ўніверсітэта, — стварэннем эвалюцыйнай палеанталогіі. Значны ўклад у прапаганду эвалюцыйнай тэорыі належыць прыродазнаўцу, зоолагу і медыкум Б.Дыбоўскаму, які нарадзіўся у Адамарыне на Міншчыне.

Дасягненні арганічнай хіміі, сінтэз арганічных рэчываў з неарганічных, які быў здзейснены Т.Вёлерам у 1824 г., падрыхтавалі адыход ад натурфіласофскага кірунку і паклалі пачатак метадам эксперыментальна-фізіялагічных даследаванняў. У канцы 30-х гадоў XIX ст. Г.Шлейданам і М.Шванам ідэя пра клетачную будову арганізма была ператворана ў строгую клетачную тэорыю. На высновы гэтай тэорыі ў будучым абапіраліся ў сваіх працах прыродазнаўца з-пад Мінска Я.Наркевіч-Ёдка, прафесар Дэрпцкага ўніверсітэта А.Вішнеўскі з Нясвіжу.

У канцы 50-х гадоў XIX ст. Г.Кіргоф і Р.Бузэн прапанавалі метады спектральнага аналізу. І ўжо праз нейкі час спектраскапічныя даследаванні праводзіцца ў сценах Дваранскага інстытута ў Вільні беларусам К.Чаховічам. Гэта яму належыць адны з першых назіранняў спектраў атамаў і малекулярных іонаў ва ўзбуджаным стане.

Ідэя пра існаванне электрамагнітных хваляў першапачаткова набыла матэматычнае увасабленне ў раўнаннях Дж.Максуэла. Але спатрэбіліся карпатлівыя даследаванні навукоўцаў каб эксперыментальна пацвердзіць слушнасьць гэтай ідэі. Толькі ў канцы 90-х гадоў XIX ст. Г.Герцам было эксперыментальна даказана існаванне электрамагнітных хваляў. Гэтая выснова ўжо праз два гады знайшла практычнае увасабленне ў Пясочне над Нёманам — у эксперыментальных даследаваннях Я.Наркевіча-Ёдкі па перадачы і рэгістрацыі электрычных сігналаў на адлегласці (аналаг радыё А.Папова). Без перабольшання можна сцвердзіць, што яны паслужылі штуршком і для эксперыментальных даследаванняў Я.Наркевіча-Ёдкі ў галіне электратэрапіі.

Абапіраючыся на ідэю поля, выкананаў свае тэарэтычныя даследаванні па вывучэнню прыроды светлавых хваляў прафесар Дэрпцкага (Юр'еўскага) ўніверсітэта А.Садоўскі. Яго работы садзейнічалі умацаванню пункту гледжання на электрамагнітнае поле як на асаблівую форму матэрыі, стымулявалі распрацоўку электрамагнітнай карціны свету.

Тут прыведзены толькі некаторыя, больш значныя звесткі пра вынікі навуковых даследаванняў беларускіх вучоных. Але і з іх бачна, што беларускія дас-

ледчыкі даволі хутка ўспрымалі найноўшае ў навуцы. Яны імкнуліся сцвердзіць сваё “Я” у кожнай з галін ведаў, узняць навуку на новую ступень, адкрыць у ёй новыя шляхі, стварыць новыя кірункі. Сведчанне прызнання навуковых ідэяў беларускіх вучоных — абранне іх сябрамі міжнародных навуковых таварыстваў, публікацыя іх навуковых артыкулаў у замежных часопісах, кантакты з вучонымі з сусветнымі імёнамі.

Традыцыі навуковага супрацоўніцтва сталі актуальнымі асабліва ў савецкі час. У значнай ступені станаўленню адуцыйнай сістэмы і развіццю даследаванняў у галіне матэматыкі ў Беларусі садзейнічаў адзін са стваральнікаў матэматычнай інтэрпрэтацыі тэорыі адноснасці вучань А.Эйнштэйна адзін з першых супрацоўнікаў Фізіка-матэматычнага інстытута Беларускай Акадэміі навук Я.Громер⁷. Паспяховае развіццё квантавай электронікі і оптыкі, спектраскапіі і фізікі элементарных часцінак было б проста немагчымым, калі б не ідэя М.Планка пра кванты святла і стварэнне квантавай тэорыі, калі б не вынікі тэарэтычных даследаванняў Мюнхенскай школы М.Зомерфельда, дзякуючы якім была створана новая, квантавая фізіка, і Гётынгенскай школы М.Борна, якая спрыяла новаму разуменню структуры рэчыва, адкрывала шлях да пранікнення ў мікрапрасторы⁸.

Сёння супрацоўніцтва вучоных Беларусі і Германіі ў розных галінах ведаў паглыбляецца. З’явілася новая форма навуковай супольнасці — правядзенне сумесных навуковых даследаванняў, бо зразумела, што толькі сумесныя намаганні — найбольш плённая форма пранікнення ў таямніцы прыроды.

Гісторыя навукі — гэта не толькі гісторыя ідэй, метадаў, эмпірычных адкрыццяў. Галоўным у ёй працягваюць заставацца людзі, іх дзейнасць, умовы гэтай дзейнасці, увес той сацыяльны і ідэалагічны кантэкст, які вызначае гісторыю чалавецтва. Знайсці ўзаемасувязь, даследаваць ўзаемаўплывоўнасць навуковых традыцый розных краін на стан і развіццё навукі — задача, актуальнасць якой не змяняшаецца з часам.

⁷ Я.Громер прыехаў у Мінск па рэкамендацыйнаму лісту вядомага вучонага-фізіка, стваральніка агульнай тэорыі адноснасці А.Эйнштэйна (У Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі замест арыгінала захаваўся толькі пераклад гэтага ліста.). З 1928 — прафесар Белдзяржуніверсітэта, адначасова з 1932 вядучы навуковы супрацоўнік Фізіка-матэматычнага інстытута Беларускай АН (заснаваны ў 1931 г.).

⁸ Падрабязна пра гэта гл.: Гапоненко О.А. Проблемы формирования физической школы в Советской Белоруссии // Материалы XI Международного симпозиума по науковедению и научно-техническому прогнозированию “Современное науковедение и перестройка советской науки. Ч.3: Проблемы истории науки и техники”. Киев, 1990.

Нина Рябова (Минск)

К истории преподавания иностранных языков в средних школах Белоруссии

говоря о контактах Белоруссии и Германии, нельзя не отметить такую огромную сферу, как образование. Для этого нам необходимо сделать экскурс в его историю. Благодаря различным источникам легко установить, что еще с древних времен в школах Беларуси велось преподавание древних языков, а позднее и новых.

В рамках данного выступления мы очень кратко рассмотрим три этапа (периода) истории преподавания иностранных языков:

- 1) конец 50-х годов XIX в.–1917 г.;
- 2) 1920–1939 гг. (для Западной Беларуси; 3) 1917–1941 гг. (для БССР).

Первый период — это оживление просвещения, появление большого количества различных типов школ, издание новых учебников и учебных пособий. Развиваются базовые науки; усиливается внимание к преподаванию иностранных языков со стороны органов народного просвещения. Цель их преподавания определяется социальным заказом общества.

Практическое значение языков возрастает. Большое внимание уделяется развитию умения и навыков устной речи. На смену сознательному направлению приходит интуитивное. Но как одно, так и другое направление стремятся сохранить принцип сознательности в обучении новым языкам в средних учебных заведениях Беларуси.

До 1917 г. два иностранных языка являлись обязательными предметами лишь в мужских гимназиях. В других же учебных заведениях они преподавались факультативно.

Вплоть до революции использовались учебные пособия по четырем языкам: русскому, польскому, французскому и немецкому. Здесь следует отметить, что преподавание велось на русском или польском языках, и для учащихся белорусов существовал так называемый языковой барьер — трилингвизм.

Огромное значение в процессе преподавания языков имели учебники и различного рода учебные пособия. Их было множество, и для преподавателей существовал выбор. Среди учебников по французскому языку огромной популярностью пользовались учебники В.Игнатовича и А.Шалланды. Не меньше признание получили авторы учебников по немецкому языку И.Оллендорф, С.Чекала, К.Крафт, М.Берлиц, А.Рихтер, К.Макаров и др.. По мнению строгих рецензентов того времени, учебники данных авторов соответствовали целям, были написаны легко, просто и занимательно

Кроме вышеупомянутой учебной литературы особо следует остановиться на методике К.Ленкеца. Хотя его учебник претерпел значительные изменения, однако до конца XIX в. он пользовался популярностью у учащихся и учителей. Автор, вероятно, признал целесообразным использовать новый метод, основан-

ный на наглядности и чтении в сочетании со старым, грамматико-переводным с элементами сопоставления. Лексика подобрана автором рационально. Соблюдается принцип ее повторяемости, что помогает лучшему запоминанию материала язык живой и легкий. В учебнике приводится достаточное количество диалогов, что способствует развитию навыков разговорной речи. Автор делает процесс обучения сознательным, а сам метод активным.

Кроме учебников в гимназиях использовались различного рода практические руководства, хрестоматии, грамматики, переводы, словари, а также картинки.

Граматики содержали массу исключений и мало существенного материала, потому что составлялись преимущественно иностранцами, не владеющими родным языком учащихся.

Прогрессивные учителя заменяли старые учебники новыми, чтобы использовать методы, которые были приняты и вошли в жизнь за границей... Так, в связи с изменениями целевой установки и методов обучения в гимназиях Виленского учебного округа было принято решение о введении новых учебников по немецкому языку. Это — учебник Э.Миттельштейнера по практическому методу для 1 и 2 классов реальных училищ издания 1900 г. Элементарная немецкая грамматика Крафта для 5-6 классов, книга Ф.Шиллера “Вильгельм Телль” со словарем и примечаниями (издание Манштейна).

Вдобавок следует подчеркнуть, что несмотря на такое обилие учебной литературы по новым языкам, все же стабильного, составленного правильно с педагогической точки зрения учебника не было.

Конец XIX – начало XX в. характеризуются быстрым усилением роли практического изучения иностранных языков в средней школе Беларуси. Целевой установкой в это время становится обучение устной речи и чтению.

На основе передовых традиций прошлого в данный период зарождались новые концепции лучших белорусских педагогов, которые впитали в себя прогрессивные мысли русских коллег, использовали все лучшее, что было в зарубежной методике. Особое влияние оказывали немецкие ученые на становление нашей методики как науки.

Особо следует сказать об истории преподавания иностранных языков в 1920–1939 гг. в школах Западной Белоруссии.

Географическое положение Польши и входивших в нее районов Западной Беларуси, их политические, торговые и культурные взаимоотношения с соседними и другими западно-европейскими странами еще с древних времен обусловили здесь необходимость изучения греческого, латинского и ряда живых иностранных языков.

В средней школе Западной Беларуси изучали, кроме древних языков, немецкий, французский и английский, использовались различные виды учебников. Их можно условно разделить на две группы:

1) созданные на основе классического западноевропейского (натурального) прямого метода;

2) отражавшие черты смешанного метода с элементами сопоставительного и сознательного подхода.

В первую группу можно включить учебники для семилетних народных школ по немецкому языку: П.Фромана, Л.Германа, Е.Пецольда, Е.Гауптмана, Е.Метке; по французскому - М.Яворской, В.Кельского, С.Квятковского, И.Шарота, К.Тослю, С.Венцковского, О.Классэ, К.Меллеровича; по английскому — Т.Венни, О.Есперсена, Я.Кнапенсука и др. Многие из этих учебников имели несколько переизданий, особенно после школьной реформы 1932 г. Большинство из них использовывались вплоть до 40-х годов.

Серьезным шагом вперед в написании учебников второй половины 30-х годов для школ Польши, а, значит, и западной Беларуси явилось акцентирование внимания на лексике. Появляются лексические упражнения, а также целые разделы, касающиеся словообразования.

Тенденция подбора текстов страноведческого характера стала превалирующей во всех учебниках по иностранным языкам. И самым ценным в учебниках второй половины 30-х годов явилось то, что авторы стремились разъяснить учителям подробно предполагаемую методику работы. Кроме учебников издаются специальные указания для учителей, где отражаются методические идеи того времени.

Наконец, следует остановиться на преподавании иностранных языков в Советской Беларуси в 20–30 годы.

20-е годы в Беларуси началась культурная революция. Но в системе народного образования белорусский народ не получил от царизма почти никакого наследства. Страна была разрушена, школы тоже, многие учителя эвакуированы в глубь России. Надо было все создавать заново. Все старые школы и гимназии были преобразованы в единую трудовую семилетнюю школу. В ее учебном плане школы перечислялись обязательные предметы, в том числе иностранный язык. Но ощущалась острая потребность в кадрах и учебниках. Учебники и учебные пособия во всех школах Белоруссии были самые разные. По немецкому языку использовались учебники Глезер, Пецольда, Эрделя, Иогансона, Флейшгута и Грубе; по французскому — Шаланда, Мартина, Коленина, Росмана и Конофа; хрестоматии по французскому языку Росмана и Шмидта, а по немецкому - Шанселя и Глезера.

Из этого перечня следует, что единого учебника по немецкому языку для школ Беларуси не было, а авторы их — почти все немцы по происхождению. Занимались по этим учебникам вплоть до 30-х годов. Народный комисариат просвещения считал, что такие учебники не соответствуют духу времени, и принял решение издать новый учебник. После трехлетнего апробирования в экспериментальной школе был издан массовым тиражом в 1930 г. новый учебник по немецкому языку. Авторами его были Г.Пецольд и С.Залесская, жившие в Беларуси. Влияние Г.Пецольда, педагога и опытного автора, сохранилось и при составлении нового учебника. При отборе учебного материала он руководствовался принципом повторяемости языковых явлений.

Построенный по такому принципу учебник позволил выполнять целевую установку программы по иностранному языку: дать на основании грамматики материал, интересный для учащихся по содержанию и по форме, а также апробированный на практике. При изучении тех или иных закономерностей подчеркивалось, что они отражают богатые явления живого языка, его особенности. Учащиеся сами формулировали правила на основе своих наблюдений.

Г.Пецольд и С.Залесская первыми сделали попытку дать немецкий словарь для белорусских учащихся, включив в него названия важных предметов и явлений природы. Книга широко иллюстрирована. Выразительные и динамичные рисунки способствовали лучшему запоминанию слов и активизации учащихся на уроках. Материал дается с нарастающей трудностью, т.е. соблюдается принцип “от легкого к трудному”.

Учебник состоит из четырех разделов. Первый — о жизни учащихся и среде, окружающей их. Во втором разделе, посвященном природе и человеку, дано несколько текстов на сельскохозяйственные темы. Третий раздел — “Город и работа жителей города”. Четвертый — под рубрикой “Красный Октябрь”. Книга могла быть использована как в сельской, так и в городской школе.

Следует отметить, что Г.Пецольд не остановился на достигнутом. В 1932 г. он пишет новый учебник “Рабочая книга по немецкому языку”. Автор считал, что в связи с политехнизацией школьного обучения надо изменить требования и к преподаванию иностранных языков. Новый учебник содержал много материала по курсу семилетней школы, и это помогало отобрать нужное в тех случаях, когда на обучение языку отводилось мало времени. Учебник написан хорошим немецким языком, в нем есть много иллюстраций. Однако следует отметить, что отдельные тексты громоздки, трудны и носят чисто производственный характер. Заслуга автора состоит в том, что он, немец по происхождению, все же хорошо знал белорусский язык, поэтому его учебники пользовались большим успехом. Что касается личности самого Г.Пецольда, то его высоко ценили белорусские педагоги, так как это был человек большой эрудиции и культуры. Он работал заведующим кафедрой Белгосуниверситета, принимал активное участие в различных мероприятиях для учителей: семинарах, съездах, конференциях и т.д. Он также переводил произведения белорусских авторов на немецкий язык.

И все же проблема подготовки специалистов по иностранному языку, которая является важным звеном в учебном процессе, была весьма критической, особенно в 30-е годы. Из 465 учителей иностранного языка только сто имели высшее педагогическое образование или образование в объеме двухгодичного учительского института, 98 — только общее среднее образование, а 22 учителя иностранного языка не имели даже среднего образования. Наркомпрос предложил учебным заведениям подготовить 408 учителей иностранных языков, но война, начавшаяся в 1941 г. помешала осуществить эти планы.

В итоге следует признать, что преподавание иностранных языков в Беларуси претерпело различные изменения, а его методика как наука зародилась здесь

еще в дореволюционный период под влиянием прогрессивных идей русской и зарубежной педагогической мысли, оно получило свое дальнейшее развитие в послевоенный период.

Віктар Цітоў (Мінск)

Нямецкая дыяспара ў Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.

беларускіх гарадах і мястэчках таго часу пражывала шмат немцаў, якія падтрымлівалі сувязі са сваёй гістарычнай радзімай і ўнеслі свой плён у развіццё міжэтнічнага паразумення; многія з іх з цягам часу адаптаваліся да мясцовых умоў ці асіміляваліся ў тутэйшым этнакультурным асяроддзі. Аднак у большасці сваёй нямецкія пасяленцы ўтваралі свае этнакультурныя асяродкі, устойліва захоўвалі традыцыі сваіх продкаў, родную мову і гістарычную памяць¹.

Мы не валодаем дакладнымі звесткамі аб колькасці немцаў на тэрыторыі Беларусі ў перыяд сярэднявекі. Больш-менш поўную карціну аб этнічнай сітуацыі ў Беларусі дае нам першы ўсерасійскі перапіс насельніцтва 1897 года. Этнічная ідэнтыфікацыя праводзілася перапісчыкамі на аснове роднай мовы, у выніку чаго да немцаў былі аднесены толькі тыя грамадзяне, якія назвалі ў якасці сваёй роднай нямецкую мову. Паводле вынікаў перапісу нямецкая дыяспара ў беларускіх губернях налічвала каля 30 тысяч чалавек, гэта значыць колькасць нямецкага насельніцтва на нашых землях у канцы XIX — пачатку XX стст. амаль у дзевяць разоў пераўзыходзіла сучасны паказчык (паводле перапісу 1989 г. у Беларусі пражывала 3,5 тыс. немцаў).

Такім чынам, немцы займалі ў тагачаснай Беларусі прыкметнае месца сярод іншых этнічных груп і па сваёй колькасці пераўзыходзілі літоўцаў, латышоў, татар і цыган. Пазначаная колькасць нямецкага насельніцтва размяркоўвалася па беларускіх губернях наступным чынам: Гродзенская губерня — 10 284 чал., або 0,64 % усяго насельніцтва, Віцебская — 7 361 (0,49 %), Віленская — 3 873 (0,24 %), Мінская — 3 987 (0,19 %), Магілёўская — каля 2 тыс. (0,11 %)².

Удзельная вага немцаў сярод гарадскога насельніцтва была больш значнай. Так, у Вільні, паводле перапісу 1897 г., пражывала 2 170 немцаў, што складала 1,7 % мясцовых гараджан, у Беластоку — 3 703 (5,6 %), у Мінску — 645 (0,7 %), Гародні — 375, у Віцебску — 970 (1,3 %). Аднак калі зыходзіць з абсалютнай колькасці нямецкага насельніцтва, то большасць яго пражывала ўсё ж не ў гарадах, а ў паветах (сельскай мясцовасці).

¹ Живописная Россия. СПб., М., 1882. Т. 3. С. 148.

² Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г.: IV. Виленская губерния. СПб., 1904. Тетр. 3; V. Витебская губерния. СПб., 1904. Тетр. 3; XI. Гродзенская губерния. СПб., 1904; XXII. Минская губерния. СПб., 1904; XXIII. Могилевская губерния. СПб., 1903.

Як бачым, немцы рассяліліся па тэрыторыі Беларусі нераўнамерна. Найбольш шматлікія дзяспары існавалі ў Беластоцкім (7 412 чал.), Дзвінскім (4 242), Віленскім (2 844), Мінскім (1 655), Віцебскім (1 214), Бабруйскім (1 045) паветах. Даволі прыкметнай была доля нямецкіх каланістаў сярод палескага насельніцтва: у Пінскім павеце ў той час пражывала 670 немцаў (0,23 %), а ў Мазырскім — 638 (0,35 % жыхароў павета). Прычым абсалютная большасць нямецкага насельніцтва сялілася тут у сельскай мясцовасці: у прыватнасці, у Мазырскім павеце з 638 жыхароў германскага паходжання толькі 11 пражывалі ў горадзе.

Асваенне нямецкімі каланістамі прастораў беларуска-ўкраінскага Палесся пачалося з 1830 г., калі тут на “сырым карані” узнікла першае нямецкае паселішча Фрыдрыхсдорф (Саломка) на землях князя Любамірскага. У 1860 г. у заходняй частцы Палесся на тэрыторыі Мінскай і Валынскай губерняў (Пінскі і Луцкі паветы) налічвалася ўжо 20 нямецкіх населеных пунктаў. Пасля адмены прыгону іх колькасць стала павялічвацца яшчэ больш шпаркімі тэмпамі і ў 1870 г. тут было ўжо 58, у 1875 г. — 89, а ў 1882 г. — 155 нямецкіх пасяленняў, дзе пражывала 21 640 жыхароў, з якіх 99 % (21 525 чал.) складалі немцы³.

Звычайна нямецкія каланісты бралі ў арэнду лясныя дзялянкі памерамі 5-15 дзесяцін на 10-12 год. Арэндная плата была параўнаўча невысокай — 2 рублі за дзесяціну ў год. Новапасяленцы выкарчоўвалі лес, выкарыстоўвалі на свае патрэбы будаўнічы матэрыял, а ляда засявалі адборным насеннем, ураджай атрымліваўся даволі высокім, асабліва ў першыя гады.

Як адзначалі сучаснікі, нямецкія каланісты не маюць звычайкі доўга “заседжвацца” на адным месцы і, распрацаваўшы лясныя ляды ды зняўшы некалькі ўраджаяў, перапрадаюць участкі новым каланістам; атрымаўшы пэўны барыш, рухаюцца далей, каб асвойваць новыя лясныя прасторы.

Распрацоўка лясных дзялянак нямецкімі каланістамі стварала пэўныя нязручнасці для мясцовага беларускага насельніцтва, якое пазбаўлялася магчымасці пасвіць на арандаваных землях свой статак, збіраць сухастой, грыбы, ягады і інш. Такія акалічнасці падчас спараджалі насцярожанасць і некаторую напружанасць паміж беларускімі сялянамі і нямецкімі арандатарамі. Разам з тым адбываліся карысныя кантакты, і нават узаемаўплывы, калі нямецкія пасяленцы асядалі надоўга, на пастаяннае жыхарства. Заможныя сяляне набывалі ў каланістаў больш сучасныя прамысловыя тавары, сельскагаспадарчыя прылады — жалезныя плугі, бароны, веялкі, будаўнічыя канструкцыі і інш.

Актыўнымі і плённымі былі сувязі мясцовага насельніцтва і нямецкіх пасяленцаў у беларускіх гарадах, дзе здаўна існавалі нямецкія культурныя асяродкі, гандлёвыя і прамысловыя ўстановы, лютэранскія цэрквы. У параўнанні з вёскай ўзаемакантакты на бытавым узроўні, працэсы інтэграцыі і акультурацыі тут праходзілі інтэнсіўней. Разам з тым нямецкія мігранты падтрымлівалі ўстойлівыя сувязі са сваёй радзімай, адкуль запрашалі сваякоў і знаёмых на часовае і пастаяннае жыхарства, давалі ім прытулак і фінансавую дапамогу.

³ Забелин А.Ф. Краткое описание части Западного Полесья. Киев. 1883. С. 36-38.

Асноўная плыня нямецкіх мігрантаў на Беларусь ішла з Прусіі, Усходняй Германіі і Аўстра-Венгрыі. Так, паводле перапісу 1897 г., у Мінскай губерні зафіксавана замежных грамадзян: выхадцаў з Прусіі — 958 чалавек, Аўстра-Венгрыі — 693, Германіі — 497, Саксоніі — 20, Вюртэмберга — 12, Баварыі — 6. Прычым колькасць мігрантаў-мужчын нязначна перавышала колькасць жанчын; напрыклад, выхадцаў з Прусіі ў Мінскай губерні налічвалася 490 мужчын і 468 жанчын, з “Германіі вообщэ” — адпаведна — 279 і 218. Прыкладна такая ж карціна назіралася і ў іншых беларускіх губернях.

Па сацыяльнаму складу большасць беларускіх немцаў адносілася да мяшчанскага саслоўя. Найбольш высокім быў працэнт мяшчан сярод немцаў Віцебскай губерні (52,5 %), прыкметна ніжэй — у Віленскай і Мінскай губернях (адпаведна 40 і 29 %). Другое месца займалі сяляне: у Мінскай губерні — 27,6 %, Віцебскай — 24,5 %, Віленскай — каля 20 %. Бароны-шляхта складалі каля 10 % (у Віленскай губерні — 11,2 %, Віцебскай — 9 %, Мінскай — 8,4 %). Далей ішлі ганаровыя грамадзяне, купцы, святары. У асобную катэгорыю вылучаюцца замежныя падданыя, сярод немцаў яны па матэрыялах перапісу 1897 г., колькасна толькі крыху ўступалі сялянскаму саслоўю. Заўважым, што сяліліся нямецкія сяляне не толькі ў сельскай мясцовасці, але і ў гарадах.

Абсалютная большасць немцаў была занята ў сферы прамысловасці, прыкметна меншая частка — у сельскай гаспадарцы, гандлі, транспарце. Натуральна, што большасць жыхароў Беларусі нямецкага паходжання складалі пратэстанты (85–90 %), астатнія — каталікі (6–9 %), праваслаўныя (2 %), іудзеі (1–1,5 %). Апошнія лічылі адлюстроўваюць працэсы адаптацыі немцаў да мясцовых умоў. Беларусь становілася для іх другой радзімай. Таму спрыялі наяўнасць міжэтнічных шлюбаў і прафесійных заняткі ў дзяржаўных установах, сферы культуры.

Такім чынам, перапіс 1897 г. дае вельмі каштоўныя статыстычныя матэрыялы. У супастаўленні з данымі этнаграфічных і гістарычных крыніц ён дазваляе ў далейшым даследаваць праблему гісторыка-культурных стасункаў беларускага і нямецкага народаў.

Мікола Грынчык (Мінск)

Беларускае адраджэнне пачатку XX стагоддзя і брэслаўская (в्रोцлаўская) школа славістаў

агутны ўздым нацыянальна-вызваленчага руху ў Беларусі ў пачатку XX ст., імкненне народа да поўнай палітычнай незалежнасці ва ўмовах дэмакратыі запатрабавалі неадкладнага развіцця многіх сфер навукі, культуры, адукацыі. На першы план вылучылася задача стварэння падручнікаў для школьнікаў і дарослых. Як вядома, першыя ўдалыя спробы тут належаць Цётцы, Якубу Коласу, Вацлаву Ластоўскаму. Аднак у далей-

шым гэтая праца прыкметна ўскладнілася — былі патрэбны адпаведныя кадры, значныя матэрыяльныя затраты, акадэмічны размах. Такую тытанічную місію ў Беларусі ўзяў на сябе ледзь не адзін чалавек — Яўхім Карскі.

Славістыка ж у Еўропе толькі набірала тэмпы, хаця цікавасць да Беларусі пачала ўзрастаць яшчэ з часоў паўстання К.Каліноўскага. Аб узроўні гэтых зацікаўленняў можа засведчыць адзін маладаследваны факт. Прыгадаем вядомае выказванне класіка марксізма Ф.Энгельса пра беларускую мову: “Гэтае Літоўскае вялікае княства, — адзначаў ён ў артыкуле “Якая справа рабочаму класу да Польшчы”, — насыляла шмат розных плямёнаў... На поўдні і на ўсходзе цяперашняга Царства Польскага знаходзіліся беларусы, якія гавораць на мове, сярэдняй паміж польскай і рускай, але больш блізкай да апошняй”¹. Тут поўная блытаніна “гісторыі з географіяй”... Польская, чэшская, славацкая, балгарская, шмат іншых паўднёваславянскіх моваў таксама бліжэй да рускай, чым скажам, да нямецкай... Дык што ж з гэтага вынікае? Абсалютна нічога. Аднак для беларускай мовы гэта быў — на доўгі час гістарычны прысуд, афіцыйнае адмаўленне яе самастойнасці і права на незалежнае развіццё. Гэта, па сутнасці, быў своеасаблівы дазвол на асіміляцыю моваў. А што значыць “на поўдзень ад Царства Польскага”? Дзе ж тады шукаць Славакію і Украіну на карце Еўропы? Гэтую блытаніну, бясспрэчна, можна вытлумачыць і аб’ектыўнымі прычынамі — агульным станам славяназнаўства ў тагачаснай Еўропе ў цэлым і ў Германіі ў прыватнасці.

Першыя навуковыя працы па беларусазнаўству, асабліва ў XIX ст., мелі спарадычны, часта “пробны”, напоўаматарскі характар (слоўнік Я.Чачота, змешчаны ў “Песнях сялянскіх”, 1846 г., слоўнік І.Насовіча 1870 г.). Таму з’яўленне дзвюх практычных граматык у 1918 г. мела пераломны, можна сказаць, этапны характар. Гэта былі “Беларуская граматыка для школ” Браніслава Тарашкевіча і першы дапаможнік па самавывучэнню беларускай мовы для дарослых праф.Рудольфа Абіхта з удзелам Я.Станкевіча — “Просты спосаб стацца ў кароткім часе граматым” (Брэслаў, 1918). Улічваючы, што выхад у свет гэтых прац па часе амаль супаў з актам 25 сакавіка 1918 г. аб стварэнні Беларускай Народнай Рэспублікі, гэты факт набыў у тагачасных палітычных умовах асаблівае значэнне: ён па сутнасці, засведчыў прызнанне гістарычных правоў беларускага народа на свабоднае развіццё сваіх асноўных дзяржаўных атрыбутаў, духоўнай культуры.

Сама па сабе творчая сувязь вядомых беларускіх дзеячаў з прадстаўнікамі Брэслаўскай школы славістаў была на карысць маладой славянскай рэспубліцы не толькі ў маральным плане, бо павышала яе міжнародны прэстыж, але і адкрывала плённыя перспектывы для будучага культурнага супрацоўніцтва. Перспектывы гэтыя грунтаваліся на цесных творчых кантактах школы брэслаўскіх славістаў з такімі буйнымі еўрапейскімі вучонымі-славістамі, як Макс Фасмер з яго “Грэка-славянскімі эцюдамі” (1906–1909 гг.), з вядомым мовазнаўцам Бо-дуэнні дэ Куртэнэ.

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 16. С. 163.

Унікальная асоба самога аўтара падручніка доктара Рудольфа Абіхта — аднаго з першых і найбольш актыўных энтузіястаў беларусчыны ў тагачаснай Германіі, буйнага вучонага, грамадскага і культурнага дзеяча, які выдатна разумеў ролю роднай мовы ў дзяржаўным будаўніцтве, асабліва на яго пачатковым этапе. Да таго ж вядома, што ў гады Першай сусветнай вайны ён быў прызваны ў нямецкую армію як ваенна-палітычны рэфэрент пры штабе генерала Людэндорфа ў Вільні, дзе ён мог асабіста сустрэцца з беларусамі. Відавочна, у гэты час нямецкі вучоны ўмацаваў сувязі з такімі выдатнымі прадстаўнікамі беларускага нацыянальна-вызваленчага руху, як Янка Станкевіч, браты Іван і Антон Луцкевіч і інш. Сустрэчы гэтыя, напэўна ж, не абмяжоўваліся чыста навуковымі ці творчымі праблемамі: нямецкі калега мог дапамагаць ім парадамі, падтрымкай ў розных важных і актуальных грамадска-палітычных справах. Аднак меркаваць аб гэтым цяпер яшчэ даволі рызыкаўна — патрабуюцца далейшыя пошукі і даследаванні. У адным не можа быць сумнення: нямецкі вучоны-славіст і сябра Беларусі доктар Абіхт не мог стаяць у баку ад тых велізарных гістарычных змен і працэсаў, што адбываліся ў Беларусі ў пачатку XX ст. Мы ведаем, напрыклад, аб намеры нямецкага вучонага распрацаваць стабільны падручнік для беларускіх школ. Аднак гэтая задума не магла быць здзейснена з прычыны заўчаснай смерці славіста ў 1921 г.

Такім чынам, навукова-даследчая спадчына нямецкага вучонага заслугоўвае далейшага грунтоўнага вывучэння, а яго высакародная асоба — удзячнасці і павагі. Гэта тым больш важна падкрэсліць, калі ўлічыць, што ў 30-ыя гады славістычная навука ў Германіі ўсё больш падпарадкоўвалася таталітарнаму рэжыму і яго захонніцкай ідэалогіі. Таму надзённай задачай сучасных вучоных-славістаў незалежнай Беларусі і аб'яднанай Германіі з'яўляецца аднаўленне даўніх плённых традыцый культурнага супрацоўніцтва на прынцыпах узаемапавагі і сяброўства. Гэта будзе лепшым ушанаваннем памяці выдатнага прадстаўніка Брэслаўскай школы славістаў доктара Р.Абіхта.

Віктар Скорабагатаў, Наталля Собалева (Мінск)

Гётэ – Радзівіл – “Фаўст”

од Радзівілаў даў нямала мецэнатаў, музыкантаў і кампазітараў (здаем Уршулю Францішку, Мацея Радзівілаў). Сярод іх вызначаецца постаць Антонія Генрыка Радзівіла, ардыната нясвіжскага і алыцкага, заснавальніка прускай лініі Радзівілаў, намесніка Вялікага Княства Пазнаньскага, мецэната, кампазітара, імя якога ўвайшло ў гісторыю музычнай культуры як аўтара першай оперы на тэкст “Фаўста” Гётэ.

У жылах князя Антонія цякла кроў некалькіх старажытных родаў Вялікага Княства Літоўскага: па матчынай лініі ён быў звязаны з родамі Агінскіх і Пшаздзецкіх. Міхала Казіміра Агінскага, вялікага гетмана літоўскага, за яго любоў

да мастацтва называлі “гетманам-кларнетам”: ён пісаў вершы, музыку, быў знаёмы з многімі еўрапейскімі музыкантамі (у прыватнасці, з Гайднам, які па рэкамендацыі Агінскага напісаў араторыю “Стварэнне свету”).

Родная сястра Міхала Казіміра, Кацярына Агінская (у замужжы — Пшаздзецкая), была бабуляй Антонія Радзівіла: пасля яе смерці маці кампазітара, Галена Пшаздзецкая, выхоўвалася ў доме Аляксандры Агінскай з Чартарыскіх, жонкі гетмана Міхала Казіміра.

У 1774 г. Міхал Казімір Агінскі падарыў бацькам князя Антонія маёнтка Нябораў (паблізу Варшавы), дзе ў далейшым неаднаразова бывалі каралі Станіслаў Аўгуст, Фрыдрых Вільгельм II, імператрыца Кацярына II, цар Аляксандр I, князь Юзаф Пянятоўскі: Міхал Радзівіл (бацька кампазітара) меў адну з найбагацейшых у краіне калекцыю медалёў, карцінную галерэю, а яго бібліятэка налічвала больш шасці тысяч тамоў (між іншым, там быў кнігазбор Людовіка ХУІІІ).

Дзед кампазітара, Марцін Мікалай Радзівіл, атрымаў добрую адукацыю за мяжой, быў асабіста знаёмы з навукоўцамі і філосафамі. Вярнуўшыся у Беларусь, ён па магчымасці пазбягаў публічнага жыцця, больш займаўся навуковымі даследаваннямі ва ўласнай лабараторыі, не пазбягаў і алхімічных даследаў, вёў пошукі філасофскага каменю. Да таго ж быў надрэнны музыкант, бегла іграў на некалькіх музычных інструментах. Але жорсткі ў адносінах з людзьмі і вельмі падазроны, ён нават жонку з дзецьмі трымаў у самоце, таму родныя, каб унікнуць скандалу, аб’явілі Марціна Мікалая псіхічна хворым і наладзілі апеку над ім.

Тым не менш супярэчлівая постаць Марціна Радзівіла зусім не вышадкова выклікае аналогію з легендарным Фаўстам: іх яднаюць як пошукі глыбіннай сутнасці рэчаў, імкненне да ведання ўсеагульнага ладу свету, так і пратэст супраць законаў гэтага свету, адчуванне сябе звышчалавекам (“богападобны вобраз я” — так у Гётэ). Калі Марцін Мікалай памёр, будучаму творцу першага музычнага “Фаўста” было сем год. Хто ведае, ці не ўбачыў ён пазней у героях паэмы Гётэ загадкавы і нават дэманічны вобраз дзеда?..

Нам пакуль мала што вядома пра дзіцячыя і юнацкія гады князя Антонія, які нарадзіўся 13 чэрвеня 1775 г. ў Вільні. Хутчэй за ўсё, ён атрымаў грунтоўную агульную і мастацкую хатнюю адукацыю. Можна меркаваць, што разам з маці Антоні Радзівіл наведваў музычныя імпрэзы ў Слоніме і ў Седльцах; вядома, што князь браў таксама урокі малюнку і жывапісу, вучыўся іграць на віяланчэлі.

Семнаццацігадовым юнаком князь Радзівіл трапляе ў Германію, каб працягнуць адукацыю ва ўніверсітэце. У 1794 г.е Антоні Генрык запрашаны прускай каралеўскай парай у Берлін, дзе знаёміцца з прынцэсай Брандэнбургскай, княжэўнай Фрыдэрыкай Луізаі, стрыечнай сястрой караля Фрыдрыха Вільгельма II. Маладыя людзі пакахалі адзін аднаго і 17 красавіка 1796 г. павянчаліся.

Палац Радзівілаў, у якім два разы на месяц, а калі і часцей адбываліся камерныя канцэрты, хутка становіцца адным з найбольш вядомых музычных са-

лонаў Берліна. Як пісаў адзін з біёграфіаў князя, “з гэтага вогнішча мастацтва і думкі шырока разыходзіліся артыстычныя ўплывы”. Антоні Радзівіл удзельнічаў у вечарынах як віяланчэліст і спявак: па сведчанні сучаснікаў, “князь Антоні меў прыгожы голас, а спевамі Ёцй’о весяліў таварыства, маляваў таксама прыгожыя партрэты, не спыняючы пры гэтым гутаркі...”. Больш за ўсё Антонія Радзівіла вабіла музыка, любімымі яго кампазітарамі былі Бах, Гендэль, Глюк, Моцарт, Бетховен; ён быў блізка знаёмы з вядомымі тагачаснымі музыкантамі.

У 1815 г.е указам прускага караля было створана Вялікае Княства Пазнаньскае; намеснікам караля ў княстве быў прызначаны Антоні Генрык Радзівіл. Пасада намесніка давала абмежаваныя паўнамоцтвы, аднак Радзівіл вельмі сур’ёзна паставіўся да справы і асабіста дапамагаў суайчыннікам. Яго падтрымлівала жонка, якая нават незалежна ад мужа вяла на карысць жыхароў тэрыторыі былой Рэчы Паспалітай іх справы з прускімі ўладамі. Пасля паўстання 1830 г., у якім большасць насельніцтва княства ўзяла ўдзел, а брат Антонія, Міхал Гедзон, быў прызначаны галоўнакамандуючым паўстанцкімі войскамі, прускі кароль аддаў Пазнаньскае княства пад ваеннае кіраванне. Антоні Радзівіл, па словах аднаго з біёграфіаў, “з жонкай, дзецьмі і партытурай “Фаўста” вярнуўся ў берлінскі палац”. Там ён правёў з сям’ёй апошнія два гады жыцця, там і памёр на Вялікдзень 7 красавіка 1833 г. ...

Князь Антоні захапляўся талентам юнага Фрыдэрыка Шапэна. У канцы кастрычніка 1829 г. малады кампазітар правёў тыдзень у Антоніне, пазнаньскім палерыйным палацы Антонія Радзівіла, пасля чаго пісаў свайму сябру: “Ты не павярэш, як мне было ў яго добра... ен мне паказаў свайго “Фаўста”, і я знайшоў там шмат рэчаў, так добра задуманых, нават геніяльных, што гэтага я ніяк не мог чакаць ад намесніка”. Далей Фрыдэрык расказвае пра напісаны ім для Радзівіла і ўпершыню выкананы ў Антоніне Паланез для фартэпіяна і віяланчэлі. Там жа, у Антоніне, адбылося і першае выкананне яго Трыю (ор. 8) для фартэпіяна, скрыпкі і віяланчэлі, якое Шапэн прысвяціў князю Радзівілу.

Прысвячалі князю Антонію свае творы і іншыя кампазітары. Марыя Шыманоўская, ігру якой так любіў слухаць Гётэ, прысвяціла Антонію Радзівілу Серэнаду для фартэпіяна ў суправаджэнні віяланчэлі. Фелікс Мендэльсон, якога таксама сардэчна прымалі ў доме Гётэ, паставіў прысвячэнне князю Радзівілу на сваім Квартэце ор. 1. Людвіг ван Бетховен, музыку якога высока цаніў князь, прысвяціў Антонію Генрыку Імянінную ўверцюру ор. 115.

Безумоўна, галоўным у жыцці Радзівіла было стварэнне музыкі да I часткі “Фаўста”. Опера пісалася больш за дваццаць гадоў; як не згадаць тут Гётэ, які шэсцьдзесят гадоў пісаў свайго “Фаўста”. Высокую ацэнку твору Антонія Радзівіла даў Ферэнц Ліст: “Князь Радзівіл не быў у музыцы простым дылетантам, але адметным кампазітарам. Яго цудоўную музыку да “Фаўста” выконвае кожную зіму Берлінская пеўчая акадэмія. Сваёй глыбокай блізкасцю да строю пацуюцца эпохі стварэння першай часткі гэтай паэмы яна, нам падаецца, пераўзыходзіць іншыя падобныя сучасныя спробы”. Знакаміты аўтар балад Карл Лёвэ

пісаў, што “чуў тут нешта новае, арыгінальнае, магутнае; захапляльныя мелодыі, якія можа стварыць толькі розум глыбокі і глыбокаадукаваны. Можна сказаць, што цяпер мы маем сапраўды “Фаўста” ў музычнай літаратуры”.

Пачынаючы пісаць музыку да “Фаўста”, кампазітар выявіў безумоўную адвагу. Грандыёзнае тварэнне Гётэ з бяздоннем праблем, арыгінальнасць формы і мовы патрабавалі адэкватнага музычнага вырашэння. Хутчэй за ўсё, работу над музыкай да “Фаўста” Радзівіл пачаў пасля выхаду з друку першай часткі паэмы Гётэ. Можна меркаваць, што ў кампазітара адразу ж склаліся асноўныя сцэнічныя і музычныя характарыстыкі герояў, агульны план будучага твора.

Вядома, што Гётэ прапанаваў напісанне музыкі да першай часткі “Фаўста” свайму “музычнаму дарадцу”, Карлу Цэльтэру, але той, напісаўшы “Баладу пра Фальскага караля”, не адважыўся прадоўжыць працу над музыкай да “Фаўста”. Не адважыўся сам, але паведаміў Гётэ пра тое, што “нейкі аматар музыкі, арыстакрат, вельмі жадае ўзяцца за напісанне музыкі да трагедыі, і хаця з’яўляецца чужаземцам, не раз яму ўдавалася трапіць ва ўласцівую да слоў ноту”. 1 красавіка 1814 г. Радзівіл бачыўся ў Веймары з Гётэ, пасля чаго паэт пісаў: “Візіт князя Радзівіла абудзіў пачуцці, якія цяжка супакоіць; яго геніяльная парывістая кампазіцыя да “Фаўста” нарадзіла далёкую яшчэ надзею на прадстаўленне гэтага незвычайнага твора ў тэатры”. Уражаны Гётэ адгукнуўся на просьбу князя зрабіць змены і дапаўненні ў тэксце і праз некалькі дзён даслаў іх Радзівілу.

У 1816 г.е некалькі фрагментаў з музыкі былі выкананы ў берлінскім палацы князя, а ў 1820 г. у Каралеўскім замку Манбіён, непадалёку ад Берліна, адбылася сцэнічная прэм’ера “Фаўста”, прымеркаваная да дня нараджэння жонкі князя Антонія. Усе вышэйшыя берлінскія свецкія колы былі запрошаны на прадстаўленне. Сярод слухачоў быў Аўгуст, сын Гётэ, каб апісаць бацьку выкананне. У зале знаходзіўся таксама Гегель, які наогул скептычна ставіўся да ідэі стварэння музычнага “Фаўста”, мяркуючы, што нібыта музыка нічога не дадасць да зместу трагедыі Гётэ. З Гегелем палемізаваў паэт Рэльштаб, які лічыў, што музыка Радзівіла настолькі дасканалая, што ўсякі іншы кампазітар, які адважыцца звярнуцца да “Фаўста”, будзе ўжо толькі паслядоўнікам Радзівіла.

Пасля выканання твора Цэльтэр паслаў Гётэ ліст, у якім ёсць такія радкі: “Калі б нават кампазіцыя Радзівіла не была каштоўнай сама па сабе, дык усё ж неабходна было б прызнаць за ёй адну вялікую заслугу: яна выцягнула на дзённае святло паэму, пра якую кожны, хто яе прачытаў і асэнсаваў, лічыў, што не павінен дзяліцца (думкамі і перажываннямі з іншымі. Ва ўсялякім разе, не ведаю каго-небудзь, хто б меў дастаткова сэрца і наўнасці, каб прапаноўваць гэта людзям, якія толькі дзякуючы гэтаму твору вучаць нямецкую мову... Адзіным маім жаданнем была б твая прысутнасць сярод нас”...

З гісторыі музыкі мы ведаем пра даволі незразумелае сёння заняўданне імя і творчасці Е^гана Себасцяна Баха амаль на цэлае стагоддзе. Толькі ў XIX стагоддзі спадчына Баха стала агульнавядомай і папулярнай. Нешта падобнае ад-

бываецца сёння з партытурай “Фаўста”: пасля трыумфальнага шэсця гэтай оперы па еўрапейскіх сцэнах у XIX стагоддзі зараз “Фаўст” Радзівіла — практычна забыты твор. Яго месца ў гісторыі еўрапейскага тэатральна-музычнага мастацтва эпохі рамантызму — вось тая тэарэтычная праблема, што патрабуе сёння вырашэння.

Бясспрэчна, за тытулам “Радзівіл – Гётэ – “Фаўст” стаіць абсалютнае ўзаемаузруменне кампазітарам і паэтам адзіно аднаго. Моцарт, яго духоўная аўра заўсёды вабіла і Гётэ, і Радзівіла. Менавіта гэта абумовіла выкарыстанне ў партытуры “Фаўста” музыкі Моцарта ў якасці знака, сімвала.

“Чарадзейная флейта” — апошні завершаны твор Моцарта ^ сталася яго духоўным завяшчаннем свету. Гётэ выказваў жаданне напісаць для кампазітара другую (літаратурную, зразумела) частку “Чарадзейнай флейты”. Але смерць Моцарта адабрала ў чалавецтва магчымасць пачуць вынік супрацоўніцтва двух геніяў. Падаецца, што твор Гётэ—Радзівіла і быў другой часткай “Чарадзейнай флейты”, напісанай без Моцарта, але, так скажам, “пад знакам Моцарта”, філасофскім уасабленнем другой часткі ненапісанай Гётэ дылогіі.

Разгледзім прыклады. У якасці уверцюры да свайёй оперы Радзівіл выкарыстаў с-moll’ную фугу Моцарта, якую музыказнаўства ў далейшым ахарактарызавала як фаўстаўскую. Радзівіл і Гётэ першымі зразумелі яе значэнне і, узяўшы ў якасці уверцюры да свайго твора, замацавалі тым самым узаемазвязь з духам Моцарта — яго эстэтычнай пазіцыяй у мастацтве, яго вечна стваральным, я б нават сказаў, Боскім (адсюль — фуга) пачаткам творчасці дзеля ідэалаў Веры, Любові, натхнёнага Дару.

Аднак на гэтым прысутнасць у творы “цёню Моцарта” не заканчваецца. Вось сцэна ў садзе. Марта Швэрдляйн з’яўляецца з музыкай, якая вельмі нагадвае пачатак I карціны Моцартавай “Чарадзейнай флейты”, дзе за Таміна гоніцца змей. У Радзівіла — змей, дакладней, змяя (Марта) спакушае Грэтхен авалодаць скарбамі, якія ёй не належаць і выконвае тым самым функцыю біблейскага змея.

Яшчэ адзін фрагмент са сцэны ў садзе. Марта з Мефістофелем з’яўляюцца пад музыку менуэта з моцартавага “Дона Жуана”. Выкарыстанне гэтай цытаты не патрабуе слоў і ўчынкаў дзеля канкрэтызацыі ўзаемаадносін абодвух персанажаў. Менуэт Моцарта ў дадзеным кантэксте ўяўляе сабой сімвал парушэння хрысціянскай заповедзі, якую парушаў Дон Жуан — а, значыць, Марта і, зразумела, Мефістофель.

Сцэна ў храме (Requiem). Тэма фугата Tuba mirum выкладзена Радзівілам тым самым рытмічным малюнкам (нават адчуваецца і меладычнае падабенства), што і тэма Tuba mirum у Requiem’e Моцарта. Музыка Requiem’a Радзівіла гучыць як голас Госпада, які даруе Грэтхен яе правіны. Зноў праз знак Моцарта мы судакранаемся з Біблейяй, на гэты раз з Новым Запаветам: шукайце — і знойдзеце, стукайце — і будзе адчынена вам.

Апошні эпізод “Фаўста” — сцэна ў турме. Тэма хору анёлаў, якія абвешчаюць Урагаванне Грэтхен, вельмі нагадвае заключны хор (у тым ліку жрацоў

Храма Мудрасці) з “Чарадзейнай флейты”. Дарэчы, гэтая тэма з’яўляецца ва-рыянтам першай тэмы Уверцюры, якая таксама належыць Моцарту.

Такім чынам, можна заўважыць: кожны раз, калі Радзівіл звяртаецца да моцартаўскай цытаты ці да моцартаўскай рэмінісцэнцыі, гэты зварот звязаны з Боскім пачаткам; як і ў “Чарадзейнай флейце” Моцарта, у “Фаўсце” Гётэ—Радзівіла сюжэтная калізія займае другасную пазіцыю ў параўнанні з духоўным пошукам герояў, з мастацкім ідэалам, з магутнасцю хрысціянскай ідэі.

“Фаўст” Гётэ ў XIX ст. стаў асновай вялікай колькасці музычных твораў — ад мініяцюра да сімфосій і опер. XX стагоддзевырашала іншыя эстэтычныя, філасофскія і —найперш— жыццёвыя праблемы, таму, напэўна, пазітывісцкая эпоха такая бедная на гётэўскіх герояў, іх музычныя вобразы. Не фаўстаўскія пошукі, такія характэрныя і для мастацтва, і ўвогуле для асвечанага людства XIX ст., а шэкспіраўскае “Быць альбо не быць?”, прычым, на жаль, у літаральным, фізічным сэнсе, паўстала перад чалавецтвам XX стагоддзя.

Мы вяртаемся да радзівілаўскага “Фаўста”; і калі цяпер “Фаўст” становіцца сапраўды актуальным — гэта прыдае аптымізму. Значыць, мы як нацыя ачуньваем, калі сёння нас клапацяць праблемы духу і быцця.

Людміла Шыбаева (Мінск)

Сучасныя музычна-выканальніцкія сувязі паміж Беларуссю і Германіяй

Овы час ставіць перад музыкантамі новыя творчыя задачы. Для іх паспяховага вырашэння патрэбны аналіз такога важнага раздзела нацыянальнай музычнай культуры, як сувязі паміж Рэспублікай Беларусь і Германіяй у галіне выканальніцтва. Вывучэнне праграм, дакументаў, прэсы, а таксама асабістыя назіранні засведчылі, што найбольшае развіццё такіх сувязі атрымалі ў перыяд з 1990 да 1995 г. і мелі два асноўных напрамкі: прафесійны і самадзейны.

Так, па ініцыятыве Беларускага саюза музычных дзеячаў (старшыня Т.Курьла) з 1990 г. устанавіліся творчыя сувязі з Музычным саветам зямлі Бадэн-Вюртэмберг (старшыня Х.Кальжэ). У рамках гэтага супрацоўніцтва 19 беларускіх музычных калектываў (з агульнай лічбай ўдзельнікаў 620) ужо прадэманстравалі сваё майстэрства на прэстыжным міжнародным фестывалі “Еўрапейскія музычныя сустрэчы”. Найбольшы поспех і грамадскі рэзананс мелі выступленні такіх прафесійных калектываў, як камерны аркестр Музыканага ліцэя (кіраўнік У.Перлін, у далейшым у дужках падаюцца прозвішчы кіраўнікоў), ансамбль скрыпачоў Мінскага музыканага вучылішча (В.Хаўкін), маладзёжны ансамбль флейтыстаў (М.Аўраменка), жаночы хор Мінскага вучылішча мастацтваў (В.Сі-

нельнік). Выступленні беларускіх артыстаў былі высока ацэнены ў нямецкім друку¹.

Выступленні самадзейных калектываў, напэўна, не ўступаюць па якасці выканання прафесійным. Такія калектывы, як народны ансамбль “Праліца” (Гродна, Н.Залеўская), фальклорны ансамблі “Карагод” (Мінск, А.Бакланаў), “Неруш” (Белдзяржуніверсітэт, В.Гладкая), народны цымбальны аркестр (ДК Прафтэхадукцыі, Г.Ермачэнкаў), народны аркестр педагагічнага ўніверсітэта (У.Перацяцка) выканалі для немцаў творы беларускіх кампазітараў, напісаныя спецыяльна для народных музычных калектываў. У іх пасляхова спалучаюцца ярка выражаны нацыянальны каларыт і рытм сённяшняга дня. Самадзейныя музычныя калектывы прываблівалі нямецкіх слухачоў як у канцэртных залах, так і на адкрытых пляцоўках. Звонкі, яркі, сонечны тэмбр беларускіх цымбал успрымаўся як перадача святочнага, ажыўленага руху. А тэмы лірынага характару перадавалі тонкую паэтычнасць і непаўторную чароўнасць беларускіх народных мелодый.

Звычайна падбіраецца спецыфічны репертуар (ад барока да апрацовак народных мелодый), які ўлічвае патрэбы слухачоў розных пластоў насельніцтва Германіі.

Саюз музычных дзеячаў Беларусі арганізаваў таксама ўдзел навучэнцаў музыкальнага ліцэя Ганны Шыбаевай і Андрэя Паначэўнага ў фестывалі “Прадстаўляюцца маладыя піяністы” (г. Цюбінген, 1994). Беларускія піяністы І.Алоўнікаў і С.Мікулік ігралі сольныя канцэрты ў Боне і Вуперталі.

Важнае месца ў ажыццяўленні музычна-выканальніцкіх сувязей паміж двума краінамі займаюць міжнародныя конкурсы. Так, у 1992 г. на конкурсе імя І.С.Баха ў Ляйпцыгу, які ўваходзіць у Жэнеўскую асацыяцыю міжнародных конкурсаў, атрымала знанне лаўрэата і спецыяльны прыз журы 13-цігадовая піяністка Г.Шыбаева. Далей яна з вялікім поспехам выступіла ў лепшых залах Дортмунда, Бона, Дзюсельдорфа, Фрайбурга, Цюбінгена, Люнена, Хэрдэке.

На міжнародных конкурсах у Саарёукене, Гёцінгене атрымалі прызнанне піяністкі Е.Мяцельская (1992), Ю.Шырынава (1995); у Клінгенталі — баяністы Д.Атраднаў, А.Пылік, М.Ракач, Н.Слюсар.

У лістападзе 1996 г. адбудзецца міжнародны конкурс піяністаў у Мінску, у якім прымуць удзел і маладыя нямецкія выканаўцы.

Дзякуючы ініцыятыве Саюза музычных дзеячаў Беларусі з адказным візітам у нашай краіне пабывалі сем нямецкіх музычных калектываў з агульнай лічбай удзельнікаў 250. Незабыўныя ўражання засталіся ад сустрэч з маладзёжным

¹ Simon Joachim. Empfindsamkeit gepaart mit lupenreiner Technik // Ruhr-Nachrichten (Lünen), 1993. 9. Febr.; Wecks Ingebord. Das Publicum vibrierte: Dialog zwischen Klavier und Orchester Perfekt // Westdeutsche Allgemeine Zeitung. 1994. 17. Juni.; Brokate J. Begnadetes Musiktalent überzeugte // Ruhr-Nachrichten (Lünen). 1994. 14. Juni.; Meier Bernd. Die Jüngste beim Bremer Klavier-Wettbewerb kommt aus Weißrußland // Weser Kurier / Bremer Nachrichten. 1995. 10. Oct.

камерным аркестрам зямлі Бадэн-Вюртэмберг (К.В'юнекен), духавым аркестрам зямлі Паўночны Рэйн-Вестфалія (Р.Рог), маладзёжным аркестрам г.Цюбінгена (Н.Пасхе), аркестрам акардэаністаў зямлі Бадэн-Вюртэмберг (Б.Мальтры). Такое супрацоўніцтва аказалася карысным для знаёмства з рознымі формамі існавання нямецкіх аркестравых калектываў і для вывучэння вопыту вырашэння імі эканамічных і арганізацыйных праблем.

Акрамя названага вышэй у Мінску праводзіліся майстаркурсы пад кіраўніцтвам вядомых нямецкіх музыкантаў праф.В.Бланкенхайма (1994), праф. Е.Камэка (1990). Яны расказалі шмат новага маладым беларускім музыкантам аб інтэрпрэтацыі твораў І.С.Баха, М.Рэгэра, аб артыкуляцыі, выбары тэмаў у іх творах. У 1993 г. вядомы нямецкі выканаўца на гістарычных клавійных інструментах К.Хамэр запоўніў прагал у музычнай адукацыі беларускіх выканаўцаў, даўшы ім магчымасць атрымаць некаторыя практычныя навыкі ў выкарыстанні генерал-баса, увайсці ў круг сучасных праблем, што датычацца выканання старажытнай музыкі.

На жаль, пастаяннае пагаршэнне эканамічнай сітуацыі ў РБ абмяжоўвае нашы магчымасці па прыёму калег з Германіі. Таму з сярэдзіны 1993 г. колькасць творчых візітаў з боку нямецкіх музыкантаў прыкметна зменшылася.

Гутаркі са студэнтамі і прафесарска-настаўніцкімі складамі Акадэміі музыкі і Беларускага універсітэта культуры пацвярджаюць думку аб тым, што неабходна наладзіць абмен студэнтамі, стажыроўкі выкладчыкаў як з аднаго, так і з другога боку. Гэта найбольш дзейсны метадаўзаемаўзбагачэння музычных культур нашых краін. Ён дапаможа студэнтам і выкладчыкам атрымаць шырокую інфармацыю, а, значыць, і стаць высокапрафесійнымі музычнымі дзеячамі. Бо менавіта яны з'яўляюцца кіраўнікамі прафесійных і самадзейных калектываў, салістамі, прадстаўляюць музычную культуру Беларусі на міжнароднай арэне.

Адамовіч Яўген (Мінск)

Асаблівасці перакладу “Фаўста” Гётэ на беларускую мову, зробленага Васілём Сёмухам

овы адраджэнцкі рух беларускай культуры і літаратуры на пачатку XX стагоддзя засноўваваўся на фундаменце “цеснага ўзаемадзеяння з мастацка-эстэтычнымі набыткамі ўсяго чалавецтва”¹. У гэтым накірунку надзвычай плённа працаваў М.Багдановіч. Ён ці не першы зразумеў важнасць і патрэбу падключэння маладой нашай літаратуры да “сілавога поля” (А.Адамовіч) “сусветнай, галоўным чынам еўрапейскай літаратуры”². На аснове гэтага высокага разумення М.Багдановіч падараваў беларускай літаратуры творы Гарацыя, Авідзія, Гейнэ, Шылера, Верлена, Верхарна, Пушкіна і іншых сусветнага значэння пісьменнікаў. У сваім артыкуле “Забыты шлях” (1915) ён заявіў: “Намагаючыся зрабіць нашу паэзію не толькі мовай, але і духам, і складам твораў шчыра беларускай, мы зрабілі б цяжкую памылку, калі б кінулі тую вывучку, што нам давала светавая (найчасцей еўрапейская) паэзія. Гэта апошняя праца павінна ісці поўным ходам. Было б горш, чым нядабпствам, нічога не ўзяць з таго, што сотні народаў праз тысячы год сабіралі ў скарбніцу светавой культуры”³. Тады ж, у нашаніўскі перыяд, адбыўся актыўны зварот да нямецкай паэзіі беларускіх пісьменнікаў-перакладчыкаў. Поруч з Янкам Купапам і Якубам Коласам плённа працаваў Максім Багдановіч. Дзякуючы яму ўпершыню на беларускай мове загучалі Генрых Гейнэ, Фрыдрых Шылер.

Прызнаны даследчык беларуска-нямецкіх літаратурных сувязей і мастацкага перакладу У.Сакалоўскі спушніна сцвярджае, што “багдановічаўскія пераклады твораў Г.Гейнэ і Ф.Шылера хаця і маюць некаторыя выдаткі, што больш залежаць ад часу, чым ад самога перакладчыка, сталі, як і ўся спадчына беларускага паэта, класічнымі”⁴. А гэта стала магчыма і таму, што, валодаючы паэтычным і перакладчыцкім геніем, М.Багдановіч добра зразумеў нямецкую прымаўку: “Переводы стихов — словно женщины, если красивы — то неверны, если верны — то некрасивы”⁵. Ён імкнуўся гранічна наблізіцца і выявіць змест, сэнс, рытміку твора, шукаючы дакладныя ці блізкія адпаведнікі ў арсенале роднай мовы.

¹ Багдановіч Максім. Зб. тв.: У 3 т. Мн., 1992. Т. 1. С. 540.

² Тамсама. С. 541.

³ Багдановіч Максім. Зб. тв.: У 3 т. Мн., 1993. Т. 2. С. 291.

⁴ Сакалоўскі У. Пара станаўлення. Мн., 1986. С. 96.

⁵ Багдановіч Максім. Зб. тв.: У 3 т. Мн., 1995. Т. 3. С. 233.

Сёння мы можам з гэтакіх высокіх перакладчыцкіх прафесійных пазіцый гаварыць і пра іншых нашых беларускіх перакладчыкаў літаратуры з замежных моваў, у тым ліку і з нямецкай. Але сярод перакладчыкаў з нямецкай усё ж пальму першасці трымае Васіль Сёмуха. Здзейсніўшы тытанічную працу, ён даў беларускай літаратуры і беларускаму чытачу агромністы помнік нямецкай і сусветнай літаратуры “Фаўст” Ёгана Вольфганга Гётэ (1749–1832). Гэтую трагедыю Гётэ пісаў усё сваё творчае жыццё. З пражытых 82 гадоў ён амаль 60 гадоў аддаў стварэнню “Фаўста”. Пры ўсіх яго найвялікшых заслугах і дараваннях сусветнага лірыка, аўтара драм, паэм, праязачных твораў, выключнага дзеяча на літаратурнай ніве “Гётэ, — як пісаў К.А.Ціміразеў, — з’яўпяецца, магчыма, адзіным у гісторыі чалавечай думкі прыкладам спалучэння ў адным чалавеку вялікага паэта, глыбокага мысліцеля, выдатнага вучонага”⁶. Яму былі падудадныя оптыка, мінералогія, батаніка, заалогія, анатомія. Ён займаўся яшчэ і жывапісам, і скульптурай, тэатрам. Ён ведаў дзве старажытныя і тры сучасныя яму мовы, займаўся дзяржаўнай дзейнасцю. І ўвесь гэты сплаў творчых, навуковых і дзяржаўных інтарэсаў адлюстраваны ў “Фаўсце”. Некалі В.Бялінскі сказаў, што “Фаўст” “ёсць поўнае адлюстраванне ўсяго жыцця сучаснага яму нямецкага грамадства”⁷.

На глебе старой легенды, у якой доктар Фаўст прадае душу д’яблу, Гётэ здолеў адлюстраваць сучаснасць і зазірнуць у будучыню. Ствараючы трагедыю, ён выкарыстаў увесь арсенал паэтычных сродкаў, якія назапасіла сусветная паэзія за перыяд свайго існавання і развіцця. Тут “мы сустракаемся і з гукапісам, і з артыстычнай гульнёй словамі, і з незвычайнай рытмічнай разнастайнасцю”⁸, з выкарыстаннем розных класічных памераў, рытмаў, якія ўласцівы, у асноўным, антычнай паэзіі. У гэтым творы выкарыстана і рытміка нямецкай народнай песні, белы верш і свабодны верш. А ўсё разам стварае дыялектычнае адзінства зместу і формы, і іншае — нечаканае, неардынарнае. Становіцца відавочным, з чым сутыкаюцца паэты-перакладчыкі гэтага складанейшага ва ўсіх адносінах твора на іншыя мовы. Нам зразумела, як не проста было і В.Сёмуху ў яго тытанічнай працы паэта-перакладчыка. Пра гэта гаворыць і той факт, што перакладаўся твор каля паўтара дзесятка гадоў. Ёсць звесткі, што В.Сёмуха працягвае працаваць над перакладам “Фаўста”. Вядома, што рускі перакладчык М.Халадкоўскі працаваў над перакладам “Фаўста” ўсё сваё творчае жыццё. За 36 гадоў (1878–1914) ён удасканалваў свой пераклад 12 разоў і атрымаў за апошні варыянт Поўную Пушкінскую прэмію Расійскай Акадэміі навук. Але лепшым сярод 16 рускіх перакладаў лічыцца семнацаты пераклад Б.Пастарнака. Ён прызнаны лепшым і сярод іншамовных перакладаў.

У 1880 г. першую частку “Фаўста” на ўкраінскую мову пераклаў Іван Франко. Браліся за гэты твор і іншыя ўкраінскія перакладчыкі. Поўны пераклад твора на ўкраінскую мову здзейсніў М.Лукаш у 1955 г.

⁶ Гётэ Ёган Вольфганг. Фаўст. Мн., 1976. С. 5.

⁷ Багдановіч Максім. Зб. тв.: У 3 т. Т. 3. С. 7.

⁸

Першым з беларускіх перакладчыкаў трагедыі быў Алесь Дудар. Ён у 30-я гады надрукаваў некалькі раздзелаў “Фаўста” у часопісе “Полымя Рэвалюцыі”. Потым Алесь Зарыцкі ў сувязі з 200-годдзем з дня нараджэння Гётэ (1949) апублікаваў знакаміты маналог Фаўста з другой часткі трагедыі. Больш ахвочых перакласці гэты твор ці часткова, ці поўнасьцю не было. І нарэшце, з 1976 г. мы займелі шчасліваю магчымасць з ласкі Васіля Сёмухі чытаць гэты геніяльны твор на нашай роднай мове. З’явілася магчымасць параўнаць яго з перакладам Б.Пастарнака, перакладамі на іншыя мовы (польскую, украінскую) і адчуць сходнае і адрознае гэтых перакладаў. Да прыкладу, вось як гучыць другі маналог дырэктара з пралога ў тэатры ў перакладзе В.Сёмухі:

Ды р э к т а р

Давайце болей дзеяння, падзей,
Бо толькі гэтым мы збяром людзей.
Калі, разявіўшы ў здзіўленні рот,
Натоўп усмак нагледзіцца, дасыта
І прывітае ўголас фаварыта,
Дык п’есу, значыцца, прызнаў народ.
Патрэбы масы задаволіце вы масай,
З яе хай кожны свой кавалак рве.
Што ж тут мудрыць разумнай галаве —
Падшпорвай толькі рэзвага Пегаса!
Крышыце п’есы! Рэжце без разліку!
Навошта цэласць тая глядачу?
Я збыць тавар, пардон, вам твор хачу —
З разумным лёгка збіцца з панталыку.
Бо ўжо ўвайшло ў характар чалавеку
Усё вымерваць па сабе:
Глядач не разумее цэльнай рэчы —
Яе на шмоцце паскубе.⁹

І у перакладзе Б.Пастарнака:

Д и р е к т о р

А главное, гоните действий ход
Живей, за эпизодом эпизод.
Подробностей побольше в их развитии,
Чтоб завладеть вниманием зевак,
И вы их победили, вы царите,
Вы самый нужный человек, вы маг.
Чтобы хороший сбор доставить пьесе,
Ей требуется сборный и состав.
И всякий, выбрав что-нибудь из смеси,
Уйдет домой, спасибо вам сказав.

⁹ Тамсама. С. 16–17.

Насуйте всякой всячины в кормежку:
Немножко жизни, выдумки немножко,
Вам удастся этот вид рагу.
Толпа и так все превратит в окрошку,
Я дать совет вам лучший не могу.¹⁰

Змест і сэнс гэтага маналога В.Сёмуха перадае 18 радкамі а Б.Пастарнак — 15 радкамі. І рытмічна, і музычна яны таксама гучаць на-рознаму. Канцоўка рускага перакладу ведзьмі выразна напаўняецца кулінарнай тэмай і атмасферай. Тут і “кормежка”, і “рагу”, і “окрошка”. Гэтакіх сэнсавых, рытмічных, рыфмічных, музычных, гукапісных адрозненняў назіраецца ў беларускім і рускім перакладах шмат. Але гэта натуральная з’ява, тым болей для розных, няхай сабе і блізкіх моваў. Справа талькі ў тым, які з гэтых перакладаў у плане формы і зместу бліжэй да арыгінала. Адзін з перакладчыкаў “Фаўста” на беларускую мову, А.Зарыцкі гаворыць: “Трагедыя “Фаўст” твор вельмі складаны. Паэту-перакладчыку трэба перадаць і незвычайную паэтычнасць “Фаўста” і незвычайны глыбокі філасофскі сэнс трагедыі”¹¹. Заўважым, што В.Сёмуху гэта ўдалося. Але трэба ўлічыць і тое, “што трагічнае і ўзвышанае ў творы часта мяжуецца з сатырычнымі і нават гумарыстычнымі строфамі, а ўзнёслыя маналогі і лірычныя адступленні, пісанья празрыстай літаратурнай мовай, мяжуюць з бытавымі сцэнамі, дзе сустракаюцца выразы прастай мовы, дыялектызмы, жарганізмы, а калі гэтага вымагае змест, грубаватыя жарты і салёныя слоўцы”¹². Далей А.Зарыцкі адзначае надзвычайную рытмічную разнастайнасць “Фаўста”, не гаворачы ўжо пра майстэрскі гукапіс.

Дык вось усё гэта ў перакладзе В.Сёмухі адчуваецца і чытаецца. І нямецкімі спецыялістамі выказвалася думка пра паэтычны пераклад “Фаўста” В.Сёмухі, як максімальна набліжаны да арыгінала. Асаблівасці яго перакладу якраз у тым, што В.Сёмуха добра ведаючы і глыбока адчуваючы вытанчаныя нюансы сваёй і нямецкай моваў, пастараўся і здолеў знайсці ў беларускай мове сэнсавыя адпаведнікі нямецкай лексіцы, ідыёмам, фразеалогіі, выразам і г.д. Ён у беларускім тэксе, можна сказаць, гранічна высветліў гукавы, рытмічны і музычны лад арыгінала. Здолеў перадаць атмасферу ўзаемаадносін, перажыванняў, учынкаў Фаўста, і ўсіх персанажаў, якімі населена трагедыя “Фаўст”.

Пераклад В.Сёмухі ў параўнанні з перакладам Б.Пастарнака напоўнены нейкім сваім адметным, відаць, бліжэй да нямецкага, ці, дакладней, да арыгінала водарам, сваім гучаннем, сэнсавымі высновамі, паэтыкай. Рэдактар беларускага выдання А.Зарыцкі, прачытаўшы першыя пераклады гэтага твора на рускую, украінскую і польскую мовы, піша: “Мушу сказаць, што пераклад В.Сёмухі — і самабытны, і паэтычны. Геніяльны Гётэ з новай сілай загучаў на беларускай

¹⁰ Гете Иоганн Вольфганг. Фауст. М., 1969. С. 36–37.

¹¹ Гётэ Ёган Вольфганг. Фауст. С. 10.

¹² Тамсама.

мове”. А на радзіме “Фаўста” лічаць, што гэта адзін з лепшых, калі не лепшы пераклад трагедыі на мовы народаў свету.

Трэба адзначыць, што выдавецтва “Мастацкая літаратура” здзейсніла выданне кнігі “Фаўст” на самым высокім мастацкім і паліграфічным узроўні. Кніжку прыемна ўзяць у рукі. Яна грэе сваю красою. А ілюстрацыі народнага мастака Беларуса Арлена Кашкурэвіча актыўна нясуць у сабе дух і характар нямецкай нацыі тае пары. Яны вельмі арганічна звязаныя з тэкстам твора і дапаўняюць, раскрываюць, расшыфроўваюць, тлумачаць яго. Мастак здолеў улавіць галоўныя сэнсавыя акцэнты трагедыі і выявіць графічнымі мастацкімі сродкамі геній аўтара “Фаўста”. Ілюстрацыі А.Кашкурэвіча — гэта як бы твор у творы, але гэта і адзінае, непаўторнае, створанае двума відамі беларускага нацыянальнага мастацтва. Тут як бы два прачытанні: прачытанне паэта-перакладчыка і мастака-графіка ідэй і вобразаў гэтаўскай трагедыі. У гэтая акалічнасць таксама дае падставу гаварыць пра самабытнасць “Фаўста” Гётэ на беларускай мове.

Анатоль Літвіновіч (Мінск)

Письменнікі і даследчыкі нямецкага паходжання XIX – пачатку XX ст. аб народнай культуры беларусаў

емцы аб Беларусі, беларусах, іх гісторыі і культуры ў згаданы перыяд ведалі мала. Беларускі край лічыўся Расіяй. Таму і праца, напісаных па-нямецку аб Беларусі, было тады параўнальна мала. І толькі польскамоўныя аўтары нямецка-аўстрыйскага паходжання былі аб беларускім народзе дастаткова дасведчанымі. У большасці сваёй яны з’яўляліся грамадзянамі Расійскай імперыі і нават жылі або працавалі ў Беларускім краі. Іх работы аб беларусах не мелі такой тэндэнцыйнасці, як некаторыя даследаванні рускіх ці польскіх аўтараў.

Асаблівай увагі заслугоўвае творчасць вядомага вучонага Аляксандра Брукнера, які пісаў на польскай і нямецкай мовах. У сваіх працах ён імкнуўся даць праўдзівую ацэнку гістарычнаму мінуламу беларусаў, іх мове, культуры. Некаторыя яго назіранні і вывады не страцілі свайго значэння да нашага часу.

Так, у брашуры “З беларускай нівы” ён адзначае, што беларуская мова мае ўласнае мінулае, непараўнальна больш ранняе і слаўнае, чым маларуская (украінская) і вялікаруская (руская), аднак хаваецца пад чужой, літоўскай назвай¹. Ён падкрэслівае ўрадавы характар беларускай мовы ва ўсёй старадаўняй Літве. А.Брукнер указвае на вялікае значэнне беларускай мовы для ўсяго ўсходняга славянства. У прыватнасці, ён піша: “... У 16 і 17 стагоддзях уся Русь ёй жыла, і на тытульных лістах маскоўскіх кніжак не раз можна было прачытаць : “перакладзена з літоўскай” (гэта значыць беларускай)”².

¹ Brückner A. Z niwy białoruskiej. Kraków, 1918. S. 3.

² Тамсама.

У згаданай вышэй брашуры А.Брукнер дае ацэнку характару беларусаў. Ён указвае на важныя адрозненні паміж беларусам, з аднаго боку, і расійцам і ўкраінцам, з другога, звяртае ўвагу на факт існавання самастойных, але шмат у чым роднасных народаў³. У “Старапольскай энцыклапедыі” ім жа адзначаецца міралюбівы, стрыманы і неагрэсіўны характар беларускага народа. У той жа час вучоны, у прыватнасці, піша, што беларусы быццам бы не аказвалі супраціўлення захопніцкай Літве⁴. Аднак гэты вывад не пацвярджаецца сучаснымі даследаваннямі. Якраз наадварот, продкі беларусаў (новагародцы і пінчане) заваявалі суседнюю “Літву”, што знаходзілася не на тэрыторыі сучаснай Літоўскай дзяржавы, а ў беларускім Верхнім Панямонні. захоп даўняй Літвы новагародскімі феодаламі фактычна і паклаў пачатак утварэнню Вялікага Княства Літоўскага⁵.

Цікавым з’яўляецца гісторыка-этнаграфічны нарыс Аляксандра Петцхольда “Падарожжа ў заходнюю і паўднёвую еўрапейскую Расію ў 1855 годзе”⁶, у якім ён дзеліцца сваімі ўражаннямі аб паездцы з горада Дорпат (Юр’еў) у горад Горкі Магілёўскай губерні, а адтуль у Кіеў і іншыя мясціны паўднёвай часткі Расійскай імперыі. У гэтай працы падарожнік дае апісанне гістарычнага мінулага, узроўню эканомікі тых ці іншых гарадоў, мястэчак, іх геаграфічнага становішча, архітэктурных помнікаў, колькасці насельніцтва, нацыянальнага складу і інш.

Аднак найбольшую ўвагу асоб нямецкага паходжання прыцягвала багатая традыцыйная культура беларусаў. Яскравым таму сведчаннем служыць дзейнасць Эміліі Плятэр (1806–1831), якая паходзіла з роду прыбалтыйскіх немцаў па збіранні і папулярызацыі беларускай вуснапаэтычнай творчасці. “Яна першая, — бадай што не памыляюся, — са страсцю, уласцівай чулівым і шляхотным сэрцам, аддалася душой беларускаму народу...”, — напіша пазней аб ёй М.Маркс у сваім рукапісе, апублікаваным В.Брухнальскім у польскім часопісе “Люд” у 1906 г.⁷ М.Маркс сведчыў, што яго маці падтрымлівала цёплыя, сяброўскія адносіны з Эміліяй Плятэр, прывёў цікавыя звесткі пра ўдзел Эміліі ў паўстанні 1831 г. і іншыя звесткі. Плятэр спачувала цяжкаму матэрыяльнаму становішчу беларускага народа і, чым магла, дапамагала яму. Вельмі захаплялася беларускімі песнямі і танцамі, запісвала іх і выконвала, шчодро дзякавала тым, хто збіраў іх для яе. Пад уражаннем песень беларусаў сама спрабавала пісаць падобныя творы. Эмілія навучылася па-народнаму галасіць.

Не была абьякавай да беларускай народнай песні і ўраджэнка Санкт-Пецярбурга Эла дэ Шульцц-Адаеўскі (нарадзілася ў 1848 г.). У 1869 г. яна паступі-

³ Тамсама. С. 17.

⁴ Brückner A. Litwa // Encyklopedia Staropolska. Warszawa. 1990. Т. 1. S. 7.

⁵ Ермаловіч М.І. Па слядах аднаго міфа. Мн. 1991. С. 78–80.

⁶ Petzholdt A. Reise im westlichen und südlichen europäischen Russland im Jahre 1855 Leipzig, 1864.

⁷ Bruchnalski W. Emilia Platerówna jako folklorystka //Lud. 1906. Т. XII. Zesz. I. S. 183.

ла ў кансерваторыю ў Пецяярбургу, якую паспяхова закончыла. Эла дэ Шульц-Адаеўскі напісала шмаг харальных твораў і некалькі опер. Супрацоўнічала з шэрагам часопісаў. У 90-я гады жыла ў Венецыі. Запісала беларускія народныя мелодыі. Напрыклад, да песень беларусаў Сакольшчыны, сабраных Бадуэнам дэ Куртэнэ і надрукаваных у 1892 г. у польскім штогодніку “Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” (т. 16), яна прывяла нотныя запісы⁸. Да другой жа часткі працы Б. дэ Куртэнэ “Дадатак да беларуска-польскіх песень з Сакольскага паве-та Гродзенскай губерні”, надрукаванай у тым жа штогодніку, ноты падрыхтаваў дацэнт Дорпацкага (Юр’еўскага) універсітэта Л.Масінг.

Зразумела, што асабліваю цікавасць да роднай зямлі мелі асобы нямецкага паходжання – ураджэнцы Беларусі. Так, у аднаго з іх, К.Штала, які нарадзіўся ў Слуцку ў адным з цэнтраў беларускага пратэстантызму), уражанні ад жыцця ў гэтым горадзе былі настолькі яскравымі, што ён уз’ёўся за пярэ у сямідзесяціга-довым узросце. К.Шталь у працы “Успаміны аб Слуцку” каратка апісвае гісторыю Слуцка, яго школы, цэрквы, касцёлы; распавядае пра жыхароў горада і яго ваколіцы. У той жа час аўтар дае апісанне батлейкі, падкрэслівае, што ў гэтым горадзе гучалі беларускія, польскія песні і песенныя творы з рысамі паўднёвых беларускіх гаворак⁹.

Цікавіўся традыцыйнай народнай і прафесійнай культурай беларусаў і мас-так Альфрэд Ромер, продкі якога паходзілі з нямецкіх дваран Усходняй Прыбалтыкі. Ён вядомы як аўтар бытавых і пейзажных замалёвак. У шэрагу польскіх часопісаў другой паловы XIX ст. (“Tygodnik Ilustrowany”, “Wisła”) былі змешчаны рэпрадукцыі яго гравюр з выявамі мясцовых жыхароў і этнаграфічных пабудоў. А.Ромер не толькі рабіў замалёўкі цікавых этнаграфічных тыпаў у Беларусі, яе пабудоў і пейзажаў, але і збіраў фальклор беларусаў. Так, ім была запісана цікавейшая “Велікодная арацыя”¹⁰ ў Свянцянскім павеце Віленскай губерні. Твор складаецца нібы з дзвюх частак: першая гучыць пераважна па-беларуску, другая — па-польску. Калі беларуская частка велічальная, прысвячаецца пані (гаспадыні) і панічу (яе сыну), то польская — выключна рэлігійная. А.Ромер фанетычна і граматычна вельмі дакладна перадаў беларускі тэкст арацыі, а польскія словы — так, як яны на самай справе гучалі ў вуснах сялян, гэта значыць з беларускім вымаўленнем асобных слоў і нехарактэрнымі для польскай граматыкі канчаткамі. Запісаная даследчыкам арацыя належыць да такой групы валачобных песень, якія рэдка сустракаюцца ў беларусаў: тут у адно цэлае злучаюцца беларускі і польскі тэксты, якія адрозніваюцца не толькі сэнсам, які ў іх закладзены, але і строфікай, рытмікай. Валачобныя песні, якія зведалі польскі ўплыў, былі распаўсюджаны ў паўночна-заходніх раёнах Беларусі, дзе пражывалі пераважна беларусы-католікі і дзе католікі жылі ўперамежку з праваслаўнымі.

⁸ Baudoin de Courtenay I. Pieśni Białoruskie-polskie z powiatu Sokolskiego gubernii grozi-еńskiej // Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej. Т. XVI . Kraków, 1892. S. 219–238.

⁹ Wspomnienia o Słucku. W Gnieźnie, 1905.

¹⁰ Römer A. Oracja wielkanocna // Wisła. 1897. Т. 11. S. 340.

Аднак згаданыя і нязгаданыя тут працы не давалі тады ўсебаковага ўяўлення аб Беларусі, яе гісторыі, геаграфічным становішчы, эканоміцы, культуры. Гэты прагал у нейкай ступені запоўніла кніга В.Егера “Беларусь”, якая была выдадзена ў Берліне ў 1919 г.¹¹.

Сабраныя тут матэрыялы сведчаць пра цікавасць немцаў да беларускай народнай культуры. Аднак важная для гісторыі беларускай этнаграфіі і фалькларыстыкі тэма патрабуе дадатковага вывучэння.

¹¹ Weißruthenien: Land. Bewohner. Geschichte. Volkswirtschaft. Kultur. Dichtung. Herausgegeben von Walter Jäger. Berlin, 1919.

Аляксандра Станкевіч (Гомель)

Аб некаторых асаблівасцях функцыянавання і адаптацыі германізмаў у беларускіх гаворках

лексіка нямецкага паходжання, якая запазычвалася ў беларускія гаворкі ў розныя гістарычныя перыяды як непасрэдна з нямецкай мовы, так і праз пасрэдніцтва іншых моў — у асноўным праз польскую, часткова — літоўскую, яўрэйскую і рускую мовы, утварае значную ў колькасных адносінах і кампактную ў тэматычным і семантычным планах групу.

Так, у складзе прааналізаваных звыш 3000 лексічных адзінак іншамоўнага паходжання дыялектнага ўжытку германізмы складаюць другую па колькасці пасля паланізмаў групу — іх 500 (16%). Гэты матэрыял дазваляе зрабіць некаторыя вывады адносна асаблівасцей функцыянавання і адаптацыі лексікі нямецкага паходжання ў беларускіх гаворках.

Адметнай асаблівасцю германізмаў, у адрозненне ад запазычанняў з іншых моў з’яўляецца абсалютная перавага ў іх складзе канкрэтных найменняў (85,8%), многія з якіх звязаны з народна-гаспадарчым укладам жыцця. Гэта абумоўлена тым, што лексіка нямецкага паходжання ў пераважнай большасці адносіцца да так званых “культурных” запазычанняў, якія нярэдка засвойваліся разам з рэаліямі ў выніку гандлёвага абмену таварамі з замежнымі купцамі, а таксама ў працэсе развіцця народнай гаспадаркі нашых продкаў — драўлянага дойлідства, цясларскага, кавальскага, стальмашнага, ткацкага рамёстваў, іншых галін прафесійнай дзейнасці.

Лексіка нямецкага паходжання выразна падзяляецца на некалькі тэматычных груп. Самую значную ў колькасных адносінах групу складае будаўнічая лексіка. Гэта назвы пабудовы і іх частак: *гевер* ‘частка вясці паміж слупамі, якія падтрымліваюць бэлькі, страху’ (Касп.), *спіжарня* ‘камора’ (Нас., СПЗБ); назвы будаўнічага або абліцовачнага матэрыялу: *банды* ‘планка, якая звязвае кроквы блізка ад іх скрыжавання’ (Сцяшк.), *кахля*, *кахаль* ‘керамічны выраб для

абліцоўкі сцен і печыў’ (Бяльк., Цых.); будаўнічых і цяслярскіх прылад: *рыштунак* ‘падмосткі, падстаўка’ (Нас.), *фуган* ‘вялікі рубанак’ (ЖНС).

Не менш значнымі па колькасці з’яўляюцца назвы іншых інструментаў, прылад працы, прыстасаванняў, сярод іх — сельскагаспадарчых: *граблі* ‘вілы з тупымі зубамі для насыпання бульбы’ (СГЦР); *граса, грац(а)* ‘матыка’ (ДСБ, НС); слясарных: *кернер* ‘слясарны інструмент у выглядзе завостранага стальнага стрыжня, які прымяняецца пры разметцы заготовак’ (ЖС); кавальскіх: *шрусткак* ‘кавальскія ціскі’ (ТС); плытагонных: *бома* ‘кол-рычаг, прыстасаванне для затрымлівання плыта’ (Сцяшк.); іншых прыстасаванняў: *шляга* ‘доўбня’ (ДСЗ), *шмэргель* ‘тачыла, брусок’ (СПЗБ).

Да народна-гаспадарчай лексікі адносяцца шмаўлікія спецыяльныя назвы нямецкага паходжання, у складзе якіх назвы транспартных сродкаў і іх частак: *кары* ‘вялікія драўляныя сані для перавозкі доўгага бярвення’ (НС); *рэдалі* ‘калёсы з высокімі драбінамі, на якіх возяць сена’ (ЖНС), *бляты* ‘від кузава воза, частка яго’ (ЛП); назвы конскай вупражы: *аблядры* ‘драўляныя накладкі на пастронках’ (НС); дэталей падковы: *грыф* ‘шып, які ўкручваецца ў падкову’ (ЖС).

Даволі вялікую групу ўтвараюць германізмы, якія абазначаюць прадметы паўсядзённага ўжытку і дамашняга абыходу, у тым ліку посуд і ёмістасці: *брытван* ‘бляшаны посуд для смажання мяса ці выпечкі цеста’ (СГЦР); хатнія рэчы: *шарагі* ‘вешалка для адзення’ (СПЗБ); адзенне: *шляпрок* ‘халат’ (МММГ-74); тканіну: *веба* ‘бавоўна’ (Сцяшк.); пражу: *камеля* ‘фабрычная пражэ з тонкаруннай воўны’ (НС); шавецкі матэрыял: *гемез* ‘вышэйшы гатунак шавецкай скуры’ (Цых.); галаўных убораў: *шляфніца* ‘каўпак’ (Нас.); абутку: *барлэчы* ‘грубыя жаночыя чаравікі’ (Касп.); ежу: *арцукі* ‘адварная бульба’ (Сцяшк.); прадукты харчавання: *пірка, шперка* ‘свіное сала’ (ДСБ, ЛП); пітво: *трунак* ‘віно’ (Цых.).

Разнастайнымі з’яўляюцца германізмы, якія называюць асобу па роду заняткаў: *ахмістрыня* ‘аканомка’ (Бяльк.); асаблівасцях паводзін: *гундэр* ‘гультай, нягоднік’ (Нас.); рысах характару: *гэри, гэри* ‘задзіра, забіяка’ (Цых.); знешняму выглядзе: *лейба* ‘неахайны чалавек’ (НД); фізічных асаблівасцях: *кнытус* ‘маларослы чалавек’ (НЛ); разумовых здольнасцях: *галган* ‘бесталковы, асталоп, дурань’ (СПЗБ); сямейных адносінах: *банкарт, бэнкарт* ‘пазашлюбнае дзіця’ (Нас., Шат., Касп.).

Некаторыя германізмы адносяцца да сацыяльна-эканамічнай і грамадскай сферы жыцця. Гэта назвы прамысловых і пераапрацоўчых прадпрыемстваў: *гатар* ‘лесапільня’ (СПЗБ), *гута* ‘шклозавод’ (Янк., 1); маёмасных уладанняў: *фаліварак, хваліварак* ‘фальварак’ (СПЗБ); культываваных пабудов: *фара* ‘гарадская прыхадская рымска-каталіцкая царква’ (Нас.); устаноў па ахове правапарадку: *пастарунак* ‘пост’ (СПЗБ), ‘аддзяленне паліцыі ў Заходняй Беларусі’ (Сцяшк., Сл.) і інш.

Асобныя германізмы называюць пэўныя з’явы прыроднага свету. У ліку іх батанічныя назвы: *бараболя* ‘бульба’ (ДСБ), *грыка* ‘грэчка’ (ДСБ); заалагічныя:

мэвы ‘чайкі’ (СПЗБ); тапанамічныя: *блех* ‘дуг ля рэчкі’ (Нас.), ‘роўнае месца’ (Касп.); мінералагічныя: *бруштын* ‘бурштын’ (Нас.), *цын(а)* ‘волава’ (НСЛ); геалагічныя: *цындра* ‘ліпкая, гліністая глеба’ (МММГ-74); метэаралагічныя: *жагель, жэгель* ‘моцны вецер’ (СПЗБ) і інш.

Запазычаная ў розныя гістарычныя перыяды лексіка нямецкага паходжання засвойвалася народна-дыялектнай мовай як у фармальным, так і семантычным плане. У працэсе фармальнай адаптацыі германізмаў змяняліся іх фанемны склад, марфемная будова, словаўтваральная структура ў выніку прыстасавання да фанетычнай сістэмы і граматычнага ладу беларускіх гаворак. Напрыклад, пры фанетычным засваенні адбывалася паслядоўная змена гука *ф* (*хварба, хура, кваска*), метатэза (*бруштын*), кантактная дысіміляцыя (*лімар, ‘рымар’, некрут ‘рэкрут’, напта ‘малпа’*), узнікненне пратэтычных зычных (*градзіёнц ‘акардэон’, ляхветар ‘яфрэйтар’*), устаўных галосных (*кахаль ‘кафля’*), інтэрвакальнага *ј* (*лайтруга ‘нягоднік’*). Фармальнае засваенне германізмаў суправаджалася разнастайным вар’іраваннем іх знешняй формы, тыпу *кнібель - кныбель - кнэбіль - кнэбыль - кныпаль - кныпень - кнэбаль - кнэпаль - кнэбэль - кнэблі* ‘завостраны калочак для вязання снапоў, кулёў, закручвання вітак, хамутоў’; *аргіня - вяргіня - гаргіня - ергеня - юргіня - яргіня - іргіня* ‘вяргіня’, што адлюстроўвае як дынаміку працэсу запазычвання, розныя яго этапы, так і разнастайнасць форм адаптацыі, абумоўленую узуальным характарам народна-дыялектнай мовы, яе лакальнай замацаванасцю, тэрытарыяльным вар’іраваннем, адсутнасцю кадыфікацыі. На актыўнасць працэсу фармальнага засваення германізмаў указвае той факт, што 43 % з іх вар’іруюць у гаворках сваю знешнюю форму.

Важным паказчыкам засваенасці іншамовнай лексікі з’яўляецца развіццё яе семантычнага патэнцыялу. Германізмы, якія ўжываюцца ў гаворках, валодаюць рускай семантычнай структурай, паколькі 40 % з іх набылі мнагазначнасць. Полісемантызацыя дыялектных германізмаў адбывалася рознымі спосабамі. Найбольш пашыраным тыпам семантычнай дэрывацыі германізмаў з’яўляецца іх метафарызацыя на аснове знешніх падабенстваў асаблівасцей прадмета і чалавека: *аплік, гаплык* ‘кручок у адзенні’ → ‘чалавек малога росту’ (ДСБ, ЛП); *кнытель, гнытель* ‘завостраная палачка для вязання снапоў’ → ‘тоўсты, непаваротлівы чалавек’ (СПЗБ); *рыдван* ‘адкрытая каляска, карэта’ (Нас.) → ‘моцны, мажны мужчына’ (ДСЗ); або ўнутраных асацыяцый паміж імі: *букса* ‘жалезнае колца ў ступіцы кола, якое засцерагае яго ад сцірання’ → ‘недарэка, дурань’ (ТС); *крэндзель* ‘вітая здобная булка’ → ‘ашуканец, злодзей’ (СПЗБ); *лямец* ‘войлак’, ‘падхамутнік’ → ‘гультай’ (НЛ, МДСГ); *пуц* ‘сякера-калдун’ → ‘тугадум’ (НСЛ, НЛ); *рэхва* ‘жалезны абруч, які надзяецца на калодку кола’ → ‘дурань’ (ДСЗ). Асобныя назвы метафарызаваліся на аснове падабенства прадмета і часткі цела чалавека: *граса* ‘матыка’ → *грасы* ‘доўгія ногі’ (НС); *конаўка* ‘пасудзіна для вады, кубак’ → ‘рот’ (ТС, ЖС); *лошні* ‘дугападобны ўпор, які злучае верх ручкі з воссю’ → ‘доўгія рукі’ (НЛ, СПЗБ); *шула* ‘слуп з пазамі ў пабудове’ → ‘доўгія рукі’ (СПЗБ).

Даволі прадуктыўным з'яўляецца метанімічны перанос на аснове прасторавай блізкасці месца і прадмета, які там знаходзіцца або вырабляецца: *крама* 'магазін' → 'матэрыял фабрычнага вырабу' (СПЗБ); *пытэль, пытль* 'вальцавы млын' → 'пытлявая мука' (СПЗБ, Касп.); *рум* 'месца на беразе ракі, адкуль сплаўляюць лес або звозяць сплаўлены лес' → 'бярвенні, дровы, складзеныя ў штабель' (СПЗБ); *тандэт* 'месца гандлю старымі, ужыванымі рэчамі' → 'дрэнная, танная рэч' (МММГ-77, ТСБМ); матэрыялу і вырабу з яго: *дрыліх(i)* 'саматканнае каляровае палатно' → 'спадніца з такога палатна' (Касп.); колькасных суадносін частак і цэлага: *лата* 'жэрдка, якую прыбіваюць да крокваў' → 'франтон' (СПЗБ, ДАБМ).

Адным з відаў семантычнай дэрывацыі германізмаў з'яўляецца пашырэнне прадметна-паняццёвай суадноснасці слова, якое прыводзіць да павелічэння семантычнага аб'ёму і абагульнення значэння: *бурт* 'капец бульбы, буракоў' → 'вялікі кавалак чаго-н.' (СПЗБ); *люхт(a)* 'душнік, прадуха ў лазні' → 'нешта лёгкае, паветранае' (Бяльк.); *лямец* 'падхамутнік' → 'цяжкі абавязак' (Нас.); *шэлег* 'дробная манета' → 'дробязь' (Нас.); *цындра* 'акаліна на паверхні металу', 'вельмі цвёрдая зямля' → 'што-н. цвёрдае' (СПЗБ, ДСЗ).

Адметным відам полісемантызацыі, характэрным пераважна для дыялектычных запазычанняў, з'яўляецца паралельнае развіццё вытворных значэнняў у выніку драблення, дэталізацыі семантыкі, абумоўленае актуалізацыяй асноўнага лексіка-семантычнага кампанента, што прыводзіць да пашырэння намінацыйнай функцыі слова: *легар, легэр, лягары* 'падруба', 'брус', на які насцілаюць падлогу, 'рычаг для падымання бярвенняў', 'два бярвяны, прыстасаваныя для падняцця цяжару', 'бярвенні, якія падкладваюць пад штабель лесу, дроў', 'доўгія бярвенні, якія кладуць аднымі канцамі ў ваду пад плыт, а другім — на бераг', 'бярвяно, на якім спускаюць ці ўсцягваюць гонтавы дах', 'папярочная калодка, якая кладзецца на сані пры перавозцы доўгага бярвення', 'плашка, падкладка пад наземны вулей-калоду' (СПЗБ, ДСЛ, НЛС, ДСБ, Янк., 1, ЛП). Асобныя значэнні падобных полісемантаў звязаны праз інварыянтную ядзерную сему, у дадзеным выпадку — 'аснова', 'апора'.

Адзначаныя вышэй тыпы семантычнай дэрывацыі даволі часта спалучаюцца, утвараючы складаную камбінаваную семантычную структуру.

Аб засвоенасці іншамоўнага лексічнага матэрыялу сведчыць таксама развіццё дэрывацыйных здольнасцей запазычанняў, рэалізацыя іх словаўтваральнага патэнцыялу. Гэты працэс ахоплівае, як правіла, не ўсю, а толькі частку запазычанняў, найбольш пашыраных і ўжывальных у народнай мове. У складзе аналізуемай лексікі 26,6 % маюць вытворныя намінацыйныя адзінкі. Ёсць шматкампанентныя словаўтваральныя гнёзды з утваральнай асновай іншамоўнага паходжання: *кермаш - кермашовы - кермашаваць - кермашовік - кермашаванне - кірамініцаць - кірамінічанны; крам(a) - крамніца - крамны - крамка - крамнік - крамар - крамарка* (Нас.). Але большасць з іх — двух-, трохкампанентныя рады: *вінда - віндаваць, гафт - гафтаваць, едwab -*

едвабны, кшталт - кшталцець, лёх - лёшак, валец - вальцавы -вальцаваць, дубальт - дубальтовы - дубальтоўка і інш. Як відаць, гэта ў асноўным адметныя дэрываты з субстантыўным, атрыбутыўным або дзеяслоўным значэннем.

У складзе дыялектных германізмаў даволі значная колькасць даўніх запазычанняў, зафіксаваных яшчэ ў помніках старабеларускай пісьменнасці — 49 %. Як сведчаць гістарычныя лексікаграфічныя крыніцы, асобныя германізмы з’явіліся ў беларускай мове не пазней XIV ст.: *баволна, ваг, лан, морг, рахаваць, шэлег*; XV ст.: *бакшта, бляха, войт, грунт, кушнір, лотыр, лымар, ляндойт, трам, фаліварак*; XVI ст.: *абцэнгі, андарак, аплік, арпа, біндас, біндзюга, банкарт, барва, барта, брук, брытван, вінда, вал, вантух, варстат, ваха, гамар, гонат, гапт, гарус, жасгель, кахля, рум, руштынак, слосар*; XVII ст.: *атрама, ахмістрыня, бігус, блех, бруштын, брэта, вухналь, гвінт, грыка, грыф, дыль, дыхт, дышло, кермаш, клямар, ланва, лёнд, мурлат, пыталь, тран, фара і інш.* Асноўны “прыток” германізмаў назіраўся ў XVI ст.

Некагорыя германізмы з’явіліся ў беларускіх гаворках, магчыма, не пазней сярэдзіны XIX ст., аб чым сведчаць адпаведныя лексікаграфічныя крыніцы: *адвахта, бусаваць, гамэрня, гугэль, гундэр, гунсвот, дрыліх, катрынка, крант, літаваць, лях, лямец, махар, ніт, нэмаць, фефер, фаер, фортэль, футрына, шляпрок і інш.* (Нас.). Да больш позніх запазычанняў мэтазгодна аднесці лексемы тыпу *аграўка, біржа, багук, бараболя, барлёчы, басак, бляты, бом(а), булгакцер, веба, вэнталь, габлі, галерыя, гардзіён, гатар, гемз, гміна, горан, каркі, керат, клёц, лейба, ляндойт, ляхветар, мутра, мэвы, некрут, палікмахер, пастарунак, пуц, тэбаль, фас, флячкі і шмат інш.*, занатаваных упершыню ў лексікаграфічных крыніцах нашага часу.

Такім чынам, германізмы ўтвараюць у беларускіх гаворках кампактную лексічную групу з выразна акрэсленай тэматычнай прыналежнасцю. Яны выконваюць у народна-дыялектнай мове пераважна намінатыўную функцыю, — называць разнастайныя прадметы народна-гаспадарчага і дамашняга абыходку. Мэтазгоднасць запазычвання большасці германізмаў пацвярджаецца тым, што асноўная маса іх уваходзіць у актыўны лексічны фонд дыялектнай мовы — толькі 9,8 % германізмаў адносяцца да ўстарэлай або пасіўнай лексікі. У адрозненне ад запазычанняў з іншых моў у іх даволі высокі працэнт спецыяльных назваў — 31,6 %.

Старажытнасць запазычвання многіх германізмаў, а таксама актыўнасць іх засваення народна-дыялектнай мовай абумовілі змену гучання, формы і значэнні, развіццё словаўтваральных здольнасцей і стылістычных магчымасцей у працэсе функцыянавання і ўзаемадзеяння з уласнай лексікай.

Скарачэнні:

Бяльк. — Бялькевіч І.К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны. Мн., 1970; ДАБМ — Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. Мн., 1963; ДСБ — Дыялектны слоўнік Брэстчыны. Мн., 1989; ДСЗ — Сцяцко П. Дыялектны слоўнік (3 гаворак Зэльвеншчыны). Мн., 1970; ДСЛ — Янкова Т.С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны. Мн.,

1982; ЖНС — Жывое народнае слова. Мн., 1992; ЖС — Жывое слова. Мн., 1978; ЗНС — 3 народнага слоўніка. Мн., 1975; Касп. — Каспяровіч М.І. Віцебскі краёвы слоўнік. Віцебск, 1927; ЛП — Лексика Полесья: Матэрыялы для полесскаго дыялектнага слоўніка. Мн., 1968; МДСГ — Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны // Беларуская мова. Мн., 1975–1982. Вып. 3–10; МММГ-74, МММГ-77 — Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак. Мн., 1974, 1977; Нас. — Носовіч І.І. Словарь белорусского наречия. СПб, 1870; НЛС — Сцяцко П.У. Народная лексіка і словаўтварэнне. Мн., 1972; НЛ — Народная лексіка. Мн., 1977; НС — Народнае слова. Мн., 1976; НСЛ — Народная словатворчасць. Мн., 1979; СГЦР — Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі. Мн., 1990. Т. 1; СПЗБ — Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. Мн., 1979–1986. Т. 1–5; Сцяшк. — Сцяшковіч Т.Ф. Матэрыялы для слоўніка Гродзенскай вобласці. Мн., 1972; Сцяшк., Сл. — Сцяшковіч Т.Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці. Мн., 1972; ТС — Тураўскі слоўнік. Мн., 1977–1978. Т. 1–5; Цых. — Цыхун А.П. Скарбы народнай мовы. Гродна, 1993; Шат. — Шатэрнік Н. Краёвы слоўнік Чэрвеньшчыны. Мн., 1929; Янк., 1 — Янкоўскі Ф.М. Дыялектны слоўнік. Мн., 1959. Вып. 1.

Валянціна Выхота (Мінск)

Нямецка-беларускія моўныя паралелі ў методыцы выкладання моваў

Беларусі ўжо даўно склалася сітуацыя, якая вылучае рускую мову ці замежную як больш прэстыжную, чым родная, з той прычыны, што ў свядомасці вучня-беларуса погляд на сваю мову вельмі абмежаваны. Адметныя ад рускіх беларускія словы ён успрымае як нейкія хатнія, а то і вульгарныя, “дзеравенскія”. Не кожны настаўнік беларускай мовы можа давесці, што беларуская мова не саступае рускай і той замежнай мове, якая вывучаецца ў школе, дзе ён працуе, і з’яўляецца такой самай прэстыжнай мовай.

З такой мэтай мною праведзена даследаванне, якое працягвалася шмат гадоў і завяршылася выяўленнем шэрагу нямецка-беларускіх моўных паралеляў. На іх падставе падрыхтавана кніга, якая шукае свайго выдаўца. Трэба адразу адзначыць, што ўсе моўныя назіранні не ставілі перад сабой задачу высвятлення паходжання названых паралеляў і іх узаемных адносін у гістарычным плане, а рабіліся з адзінай мэтай — даць настаўніку матэрыял і парады, як выкарыстаць іх у практыцы навучання нямецкай мове. Роднасная лексіка ў нямецкай і беларускай мовах, пад якой разумеюцца як словы спрадвечна роднасныя, так і словы запазычаныя, з’яўляецца багатай крыніцай пашырэння слоўнікавага запаса вучняў па дзвюх мовах.

Выбраны корпус слоў падзяляецца на дзве групы:

1. Словы з ідэнтычнай ці падобнай каранёвай часткай у нямецкай і беларускай мовах;

2. Слова, якія ўтвораны на базе лексічных адзінак, што ўзыходзяць да агульнага караня.

У першую групу ўвайшлі словы агульнага паходжання: Droht m ~ дрот, müssen ~ мусіць. У другую групу ўвайшлі словы, фармальна адрозныя: mordern ~ мардаваць, Kanne f ~ конаўка. Слова гэтай групы характарызуюцца менш ці больш значнымі семантычнымі адрозненнямі.

Асобную падгрупу ўтвараюць нямецкія словы, якія ў беларускай мове не маюць дакладнага адпаведніка, але іх структура і семантыка досыць празрыстая:

а) дзеясловы, якія ўтвораны ад назоўнікаў агульнага караня: dachen 'крыць дах' < Dach n ~ дах;

б) Слова, якія паслужылі асновай для фармавання новых лексічных адзінак таго ж караня: Hand f = рука' > Handel m ~ гандаль;

в) словы, семантыка якіх выяўляецца на грунце ведання іншых аднакарэнных слоў дадзенага словаўтваральнага гнязда: Farbe f ~ фарба > Farberin f ~ фарбавальшчыца, Farbung f ~ фарбаванне, афарбоўка, Farberei f ~ фарбавальня, farben ~ фарбаваць, farbig = каляровы;

г) простыя словы, якія ўваходзяць у склад складаных слоў, вядомых вучням з роднай мовы: Baum m = дрэва, Wolle f = воўна > Baumwolle ~ баваўна.

Найбольшая колькасць выпадкаў супадзення роднасных слоў у нямецкай і беларускай мовах прыпадае на назоўнікі і дзеясловы, менш такіх выпадкаў у прыметнікаў.

Роднасныя назоўнікі ў нямецкай і беларускай мовах могуць мець адносна поўнае гукавое падабенства: Druck m ~ друк, Kreide f ~ крэйда.

Вызначаецца група назоўнікаў з няпоўным супадзеннем значэнняў, але з захаваннем назвы якой-небудзь агульнай функцыі. Напрыклад, слова Groschen m мае значэнне дробнай манеты, мізэрнай у суме, у беларускай мове слова грошы азначае назву як дробнай, так і буйнай грашовай адзінкі і сукупнасці гэтых адзінак.

У нямецкай мове складаныя назоўнікі складаюцца з двух і болей каранёў. У беларускай мове яны разглядаюцца як простыя словы: Schublade f ~ шуфляда.

Складаныя назоўнікі, якія ёсць толькі ў нямецкай мове. Гэтыя назоўнікі могуць адпавядаць:

а) аднаму назоўніку ў беларускай мове з захаваннем аднаго караня: Dachrine f ~ рына < Dach n ~ дах, Rine f ~ рына;

б) аднаму слову ў беларускай мове без захавання каранёў: Olkanne f = маслёнка < Ol n ~ алей, Kanne f ~ конаўка.

У некаторых выпадках нямецкаму назоўніку адпавядае аднакарэнная лексема, у якой закладзена ідэнтычнае паняцце: in Gestalt ~ накіштальт.

Нямецкія і беларускія прыметнікі, якія з'яўляюцца роднаснымі, могуць быць якаснымі: kurz ~ куртаты, fein ~ файны, і адноснымі: blechern ~ бляшаны, bernsteinern ~ бурштынавы. Адносныя прыметнікі як у нямецкай, так і ў бела-

рускай мове ўтвораны ад назоўнікаў: Blech n ~ бляха, Bernstein m ~ бурштын. Таму пры супадзенні каранёў назіраецца і адпаведнасць саміх прыметнікаў.

Адносныя прыметнікі ў нямецкай мове менш распаўсюджаны, чым у беларускай мове. Часта беларускаму адноснаму прыметніку (у спалучэнні з назоўнікам) у нямецкай мове адпавядае складаны назоўнік: Blechdach n ~ бляшаны дах; Dachblech t ~ дахавая бляха.

У шэрагу выпадкаў адносны прыметнік, які ў нямецкай мове ўтварыўся ад назоўніка агульнага караня, прычым гэты карань мае адпаведнасць і ў беларускай мове, эквівалентны ў беларускай мове слову іншага караня. Fest n ~ фэст > festlich = святочны. Дзеясловы, якія могуць быць даступныя вучням для разумення, дзеляцца на наступныя групы:

1. Дзеясловы, якія маюць адпаведнікі агульнага караня ў беларускай мове: wandern ~ вандраваць, schonen ~ шанаваць;

2. Дзеясловы, якія не маюць роднасных адпаведнікаў у беларускай мове, але назоўнікі, ад якіх яны ўтвораны, з'яўляюцца роднаснымі ў нямецкай і беларускай мовах: karren = вазіць на карах;

3. Дзеясловы, аб значэнні якіх вучні могуць здагадацца (пры дапамозе настаўніка), ведаючы словы таго ж караня ў нямецкай і беларускай мовах, напрыклад: fahren = ехаць — і знаёмыя словы фура, фурман, фурманшчык.

Каб зразумець значэнне нямецкага слова, якое мае адпаведнае роднаснае слова ў роднай мове, трэба яго ў гэксце распазнаць, г.зн. выявіць фармальнае падабенства нямецкага і беларускага слова. Ёсць словы, якія даступны вучню-беларусу для пазнавання і разумення: Termin m ~ тэрмін, Waage f ~ вага, Artikel m ~ артыкул. Сінхронна-супастаўляльны аналіз нямецкіх і беларускіх слоў дазваляе выявіць гука-графічныя адпаведнасці, якія афармляюць гэтыя словы. Для гэтага былі выкарыстаны працы вядомых лінгвістаў, і, у першую чаргу, працы В.Кіпарскага, Г.Паўля, Ф.Клюге, Г.Бідэра і беларускіх лінгвістаў. Трэба адзначыць, што выяўленне гэтых адпаведнасцей мела выключна метадычныя мэты. Вучні ведаюць, што ў нямецкай і беларускай мовах ёсць роднасныя словы і, у першую чаргу, падбіраюць сугучныя, што вядзе да памылак.

У залежнасці ад ступені унутранай адпаведнасці роднасных нямецкіх і беларускіх слоў назіраюцца наступныя выпадкі суадноснасцей:

1. Фармальнае падабенства нямецкіх і беларускіх слоў: malen ~ маляваць, pflegen ~ пелегаваць, Gesims m ~ гзымс .

У гэтую групу ўваходзяць словы, у якіх назіраецца:

а) фармальнае падабенства некаторых сінонімаў: Handler m — Kramer m ~ гандляр — крамар, kosten — wert sein ~ каштаваць — быць вартым;

б) фармальнае падабенства некаторых гукапераймальных слоў: summen ~ зумкаць, lullen ~ люляць;

2. Адлюстраванне шматзначнасці нямецкага слова ў некалькіх адпаведных словах беларускай мовы: akkurat ~ акуратны, акурат; Absatz m ~ абкас, абзац;

3. Фармальнае падабенства вытворных слоў, якія складаюць гнёзды:

Schaden m ~ шкода, Schddegung f ~ пашкоджанне, Schddling m ~ шкоднік, schaden, schddigen ~ шкодзіць, schddlich ~ шкодны.

4. Блізкасць значэнняў нямецкага і беларускага слоў: Brauerei f ~ бровар, браварня; dicht ~ дыхтоўны;

5. Несупадзенне значэнняў, але захаванне слядоў зыходных паняццяў: Feuer n ~ фаерка, Knoten m ~ knot.

Знаёмячыся з гісторыяй слова, вучань бачыць, што тое ці іншае слова з нямецкай мовы і адпаведнае беларускае слова маюць агульную крыніцу паходжання ці з'яўляюцца запазычаннем нямецкай ў беларускую. Перад вучнем паўстае доўгі шлях развіцця роднага слова, яго сувязі са словамі іншых моваў ад старажытных часоў да нашых дзён. У яго мяняецца погляд на роднае слова. Вучань пачынае ацэньваць яго як здабытак моўнай культуры народа. Спецыфічна беларускія словы ён ужо не ўспрымае як словы “ніжэйшага гатунку”. Таму знаёмства з гісторыяй слова спрыяе пераадольванню псіхалагічнага бар'ера ўжывання беларускага слова, а гэта азначае і адраджэнне яго ў мове вучня.

Нямецкія і беларускія словы з агульнай крыніцай паходжання сустракаюцца ў тэкстах самага разнастайнага характару. Усе гэтыя словы могуць быць згрупаваны паводле логіка-тэматычнага прынцыпа. Аднак межы груповак вельмі рухомыя.

Вучні хутэй знаходзяць у нямецкім сказе словы, калі спачатку сустрэнуцца з імі ў сказе на беларускай мове. Паводле прынцыпа “ад роднай мовы да замежнай” выключна для групы слоў з агульнай крыніцай паходжання і некаторых іншых слоў, аб чым гаворка будзе ісці далей, будзеца кожны артыкул, прысвечаны слову. Спачатку ідзе беларускі сказ, потым нямецкі. беларускае слова, за ім — нямецкае з кароткімі этымалагічнымі звесткамі.

У тэматычную групоўку слоў уваходзяць наступныя групы: Адзенне, абутак і рэчы, якія чалавек можа насіць (мець) пры сабе. Асаблівасці, прыкметы, якасць. Будаўніцтва. Вайсковая і паляўнічая лексіка. Гандаль. Дзеянні і ўчынкi, здарэнні. Зямля. Конь. Майстар і яго праца. Матэрыялы, мінералы, рэчывы. Папера і творы. Плеценыя, тканяны рэчы. Посуд гліняны, металічны, шкляны. Посуд драўляны. Рыштунак і прыстасаванні. Служба, службовыя ўстановы, занятак. Харчаванне. Чалавек, жыццё, радня. Словы, якія не ўвайшлі ў папярэднія групы.

Сказы падбіраліся з твораў беларускіх і нямецкіх пісменнікаў і адпавядалі адзін аднаму па зместу. Напрыклад: I хвост такі кароценькі, куртаты, і шэрсьць, і вушы, як у таты (Краніва). Und weel dieser Hase ein gar kurzes Schwanzchen hat, ist dieses Märchen auch sehr kurz (Märchen). Далей даецца гісторыя слова: Куртаты. Ням. kurz, с.-в.-ням., ст.-в.-ням. kurz, запазычана з лац. curtus ‘кароткі, першапачаткова адрэзаны’, што адпавядае грэчаскаму kartos — дзеепрыметнік ад keirein ‘рэзаць’.

Вучні вельмі здзіўляюцца, калі ў этымалогіі сустараюць некаторыя словы, формы якіх супадаюць з формамі сучасных беларускіх слоў. Напрыклад, ст.-в.-ням. smac — смак, гоцк. weila, ст.-в.-ням., ст.-сакс. hwil(a) — хвіля, хвіліна.

Была звернута ўвага на фальклор: прыказкі, прымаўкі, загадкі. Прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы былі згрупаваны наступным чынам:

1. У нямецкіх і беларускіх прыказках і прымаўках ёсць словы адзінага кораня: Ein Spatz in der Hand ist besser als eine Taube auf dem Dach. Лепш верабей ў руцэ, як галуб на даху.

2. У нямецкіх і беларускіх прыказках і прымаўках ёсць роднасныя словы, але не адзінага кораня: Volle Kammer machen kluge Frauen. І свіння гаспадыня, калі мукі поўная скрыня.

3. Роднасныя словы ёсць у нямецкіх прыказках і прымаўках: Est ist nicht alle Tage Kirmes. Не заўсягды, як на дзяды.

4. Роднасныя словы ёсць у беларускіх прыказках і прымаўках: Aus dem Regen in die Traufe. З дажджу пад рыну. З бяды ўцёк, ды ў гора трапіў.

5. У нямецкіх і беларускіх фраземах ёсць словы адзінага кораня: In den Kamin schreiben. У коміне запісаць.

6. Роднасныя, але фармальна адрозныя словы ёсць ў нямецкіх і беларускіх фраземах: Wenig Grutze im Kopf haben. Алею ў галаве мала.

7. Роднасныя словы ёсць у нямецкіх фраземах: Doppelt reißt nicht. Адна галава добра, а дзве яшчэ лепш.

8. Роднасныя словы ёсць у беларускіх фраземах: Eine fieberhafte Tätigkeit äntfalten. Падскокваць, як кот на гарачай блясе.

Беларускія словы, якія маюць агульную крыніцу паходжання з нямецкімі, ўваходзяць у склад загадак ці з'яўляюцца разгадкамі: Каля вуха завіруха, а на вуліцы кірмаш. (Пчолы ў вулі). Ляжыць грушка ў чырвоным кажушку, хто яе ўкусіць, той плакаць мусіць. (Цыбуля). Wo liegen Fuchs und Hase friedlich zusammen? (Beim Kьrschner). Welcher Schuh paßt auf keinen Fuß? (Der Handschuh).

Матэрыялы кнігі К.Кругер-Лорэнцана “Deutsche Redensarten und was dahinter steckt”, а таксама “Deutsches Wörterbuch” братоў Грым далі магчымаць удакладніць паходжанне некаторых слоў і фразем. Вучняў вельмі зацікавіла гісторыя слова малпа, якое са словам Affe т нічога агульнага не мае. К.Кругер-Лорэнцан тлумачыць, што ў XIII ст. былі жалезныя трымальнікі для лучын, якімі асвятляліся пакоі. Такі трымальнік быў нахштальт чалавечай галавы з раззяўленым ротам. Адсюль і выраз: Maulaffen feil halten ‘быць разявакам’. Утворана ад “dat Mul apen halten”, сучаснае das Maul offen halten.

Акрамя метадычных парад даецца спіс нямецкіх слоў з адпаведнымі беларускімі словамі. Пры нямецкіх словах указваюцца мовы-пасрэдніцы, праз якія праходзіла слова і нумар ці нумары сказаў, у якіх гэта слова сустракаецца ў правумараваных беларускіх і нямецкіх сказах.

Samt m <griech. — lat. — franz. > (154) аксаміт (154) 34

154. А ў разлоггах аксамітаў Дрэвы пышныя растуць. Das war ein Kleid aus dunkelblauem Samt.

34. Перад тым, як гаварыць, ён разгладзіў вусы, шырока паклаў рукі на накрытую чырвоным аксамітам, з жоўтымі фрэнзлямі па краях, трыбуну.

У падрыхтаванай мною кнізе разглядаюцца і іншыя паралелі, але ўжо не на грунце роднасных слоў. Дзедзі здзіўляюцца, пачуўшы, што ням. Hasenbrot поўнаасцю адпавядае выразу “зайцаў хлеб”. Вучням варта паказаць значэнне слова і яго ўнутраную форму ці матывіроўку, каб яны маглі ўбачыць тую агульную адзнаку, якая легла ў аснову нямецкага і беларускага слоў. Многія з іх ўжо згубілі сваю матывіроўку, не знаходзіцца адзнака, якая абумоўлівала яго назву. Веданне матывіроўкі спрыяе развіццю моўнай здагадкі вучняў. У кнізе даецца спіс слоў, якія настаўнік можа выкарыстаць пры прэзентацыі нямецкага слова: *treiben* ~ гнаць > *betreiben* ~ спагнаць, *gehen* ~ хадзіць > *angehen* ~ абыходзіцца. *Das geht mich nicht an.* Гэта мяне не абыходзіць!

Слова *abspiegeln* перакладаецца рускімі словамі отражать, отображать. Але слову отражать у “Руска-беларускім слоўніку для сярэдняй школы” С. Грабчыкава даецца пераклад словамі адбіваць, адлюстроўваць. Для дыферэнцыяцыі значэнняў гэтых слоў і паслужыць слова *abspiegeln*. У нямецкай мове складовая частка слова *abspiegeln* — *Spiegel* адпавядае беларускім словам люстра, люстэрка. Прыстаўкі *ab-* і *ad-* маюць аднолькавы сэнс. Пазнаёміўшыся з этымалогіяй слова *Spiegel* п, запазычанага з лацінскай мовы (лац. *specio* бачу), вучань адразу размяжоўвае значэнне слова отразить (отразить врага = адбіць ворага) і тое, што можна ўбачыць у прамым і пераносным ужыванні слова адлюстраваць: *Die Wolken spiegeln sich im Wasser ab. Das Dichterwerk will immer das grobe ganze des Daseins abspiegeln.* Азёрная гладзь адлюстравала святло месяца. Параўн.: увасобіць у мастацкіх вобразах; абмаляваць, паказаць. Значэнне, якое даецца ў “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” (ТСБМ).

Вучні з цікавасцю ўспрымаюць звесткі аб супольных рысах некаторых абрадаў нямецкага і беларускага народаў. На гэтай зямлі жывуць некаторыя старажытныя абрады, вераванні. Дастаткова назваць два — жаніцьбу Цярэшкі і абрад “маяванне”. На Сёмуху хаты ўпрыгожваюць бярозавым або кляновым веццем, а на градах ставяць “май” — маладыя “бярэзінкі” (Пашкавец). *Mit “Mai” urspr. identisch ist “Meie”, früher M., jetzt F. als Bezeichnung des Baumes (gewöhnlich “einer Birke”), der am ersten Maisonntag im Dorfe aufgesteckt zu werden pflegte; ferner für die kleineren Stämme oder Äste womit um Pfingsten die Häuser geschmückt werden. Zuweilen wird Mai wie Maibaum, Maibaum geradezu = “Birke” gebraucht. Dazu meien, seltenes dichterisches Verb (Paul).* У беларускай мове дзеяслову *maien* ёсць адпаведнік *маіць*, *умаіць хату*, “прыбраць зеленню” (Ласцюскі): І хаты “майскім дзераўцом” ня “ўмаіў” селянін. Як прадзеды “умаівалі”, як вучыць абычай (Купала).

Бываюць выпадкі, калі ў нямецкай мове слова не мае таго значэння, якое ёсць у беларускай мове, напрыклад, адсутнасць значэння нехапаць у *bracken*. Ці выпадак, калі значэнне нямецкага слова захавалася ў беларускім слове. Напрыклад, *шанавацца* (разм.) — весці сябе прыстойна ў прысутнасці каго-н. (ТСБМ). Няма ні сораму, нічога... Ды пашануйся ты хоць Бога (Колас). *Sie schonen sich nicht vor meinem Angesicht zu speien* (Luther). Паводле Г. Паўля, *Weraltete Konstruktion.*

У адной кнізе нельга ахапіць усё. Праца працягваецца. Мною падрыхтаваны “Нямецкі настольны слоўнік для беларусаў” (Deutsches Handwörterbuch für Belarussen), больш за тысячу слоў з крыніцамі іх паходжання. для неінтэрнацыянальных слоў даецца іх кароткая гісторыя.у

Газета “Наша слова” цяпер стварае энцыклапедыю паэмы Якуба Коласа “Новая зямля”, дзе друкуюцца і мае назіранні. Падрыхтавана нямецкая частка “Нямецка-беларускага слоўніка з малюнкамі”. Збіраецца матэрыял для “Нямецка-беларускага тлумачальнага слоўніка”, дзе ўся ўвага звернута на беларускія і нямецкія словы, якія маюць агульную крыніцу паходжання.

Вольга Сасноўская (Мінск)

Да пытання аб лексічным складзе беларускай мовы ў кантэксце нямецкіх уплываў

Нямецкія словы ў беларускай мове — гэта ў значнай сваёй частцы лацінскія і раманскія словы пад так званай “германскай маскай”. Некаторыя з іх прыйшлі ў беларускую мову праз польскую, некаторыя былі запазычаны непасрэдна, шмат якія прынялі ў беларускай мове новыя значэнні, некаторыя прайшлі праз беларускую мову ў суседнія мовы, некаторыя засталіся ўласцівымі толькі беларускай мове. У нашым паведамленні асабліва ўвага звяртаецца якраз на апошні тып запазычанняў.

Пераважная большасць такіх слоў належыць да бытавой лексікі — назвы жылых будынкаў, розных гаспадарчых пабудоў, іх частак, сядзібы, прысядзібнага ўчастка, мэблі і посуду, хатняга рыштунку і простых гаспадарчых прылад, назвы транспартных сродкаў, іх частак і г.д. Большасць гэтых назваў трапіла да нас праз польскую мову.

Пранікненне слоў з польскай мовы адбывалася ў розныя гістарычныя часы: частка паланізмаў перайшла ў лексіку беларускай мовы яшчэ ў старажытнасці (пачынаючы з другой паловы XVI ст.). Асабліва інтэнсіўна польскія словы пранікаюць ў беларускую мову ў XVII ст., калі частка беларускіх зямель аказалася ў складзе Рэчы Паспалітай. Пранікненне паланізмаў адбываецца і ў больш позні час (XIX–XX стст.) пісьмовым або вусным шляхам.

Непасрэднае пранікненне слоў з нямецкай мовы ў беларускую пачынаецца ўжо з XIII ст. у выніку гандлёвых зносін беларусаў з немцамі, што жылі ў Прыбалтыцы. Так запазычаюцца словы гаспадарча-бытавой лексікі: бровар, ланцуг, ліхтар, фарба, гурт і г.д. Шмат германізмаў трапіла ў лексіку нашай мовы на працягу XVII–XX стст. праз польскую мову: варта, ганак, кірмаш, рахунак. Вялікую колькасць такіх слоў складаюць вытворча-тэхнічныя, гандлёвыя і ваенныя тэрміны: муляр, кошт і інш.

Для некаторых германізмаў характэрны фармальныя прыкметы — наяўнасць спалучэнняў зычных шт, шп у пачатку слова; спалучэнняў хт у сярэдзіне

слова; фіналяў -ар, -унак і пад.

Разгледзім больш падрабязна некаторыя германізмы, якім у рускай мове адпавядаюць словы іншага паходжання.

ФАЕРКА. У бел.мове з польск. fajerka (пячурка), утворанага ад ням. Feuer (агонь). Рус. камфорка.

ПЭНЗАЛЬ. Слова прыйшло з полькай мовы; польск. pędzel < ням. pensel (цяпер Pinsel) ад лацінскага pinsellus. Рус. кисточка, кисть.

ЛАНЦУГ. Паводле Я.Карскага, гэта запазычанне з польск. łańcug ад ням. Lannzug (складзена з zug- “цяг” і lanne). Рус. цепь, цепочка.

ВАГА. А.Паабражэнскі адносіць слова да старагерманскіх запазычанняў; зыходнае — стараверхняям. Waga ‘вага’. А.Брукнер сцвярджае, што з нямецкай мовы слова прыйшло ў беларускую праз польскую. Рус. вес, весы.

Паўстае пытанне, чаму якраз гэтыя германізмы замацаваліся ў беларускай мове і не пайшлі далей на ўсход. Тлумачэнне, як нам здаецца, дае тэорыя т.зв. “культурных кругоў”. Разгледжаныя выпадкі сведчаць аб уключэнні Беларусі ў адзін з такіх кругоў, які ахоплівае шмат якія еўрапейскія мовы. Разам з тым яны падкрэсліваюць яе своеасабліваць і ў плане запазычанняў.

СУЧАСНАСЦЬ І ПЕРСПЕКТЫВЫ

Alexander Meisner (Minsk)

Geschichte und aktuelle probleme der Deutschen Weissrusslands

Die Geschichte der Deutschen in Weissrussland ist trivial. Wie auch in verschiedenen Staaten der ehemaligen UdSSR, kommen die Deutschen nach Weissrussland mit eigenen Initiativen “als Sucher besserer Lebensverhältnisse” und als von der Macht Eingeladene, die die Deutschen als gute und zuverlässige Partner schätzt.

Der Beginn der Geschichte der deutschen ethnischen Gemeinschaft in Belorußland läßt sich bis ins Mittelalter zurückverfolgen. Die Vereinigung kam dadurch zustande, daß der Großfürst Gedumin (regierte von 1316 bis 1341) Handwerker und junge Facharbeiter aus den Hansestädten Lübeck und Bremen zur Arbeit in das Großfürstentum Litauen, in dessen Bestand sich auch das belorussische ethnische Gebiet eingliederte.

Bis ins 16. Jahrhundert läßt sich die Übersiedlung von Deutschen nach Polozk und Witebsk zurückverfolgen. Damals schon existierten in Polozk bekannte deutsche Handelshöfe. Die Übersiedler aus Deutschland, in der Mehrzahl lebten sie unter sich, assimilierten sich recht schnell und gliederten sich ein in die Masse der städtischen Bevölkerung der mittelalterlichen Städte des Fürstentums Litauen.

Eine neue Etappe in der Geschichte der Deutschen Belorußlands begann im 18. Jahrhundert. Um das Jahr 1790 wurden auf dem Boden von Radsibillow, auf dem Territorium des ehemaligen Brest-Litowsker Kreises im Grodnower Gouvernement von den Zuwanderern aus Württemberg die Kolonien Neubrow und Neudorf gegründet.

Allmählich entwickelten sich auf belorussischem Boden einige territorial abgegrenzte Siedlungszentren der deutschen Bevölkerung. Im 19. Jahrhundert lebte eine sehr beträchtliche Gruppe von Deutschen im Kreis Belostok. Zufrieden lebte die zahlreiche deutsche Gemeinschaft (mehr als eintausend Personen) in der Stadt Witebsk und im Witebsker Kreis. Ende des 19. Jahrhunderts (nach statistischen Angaben des Jahres 1897) lebten mehr als zehntausend Deutsche im damaligen Gouvernement Grodno. Mehr als siebentausend siedelten im Gouvernement Witebsk (ein beträchtlicher Teil dieser Zahl in sogenannten überfluteten Kreisen).

Bis zu viertausend bzw. 1,8 tausend Menschen deutscher Nationalität wohnten im Minsker und Mogiljower Gouvernement. Die Mehrheit der Deutschen war in der

Landwirtschaft tätig. Im Unterschied dazu befaßte sich die deutsche Bevölkerung des Gouvernements Grodno hauptsächlich mit der Verarbeitung von Baumwollenzugnissen.

In den Städten Belorußlands war zu dieser Zeit ein großer Teil der Deutschen im Militär- und Staatsdienst tätig. Unter den Deutschen der belorussischen Gouvernements waren in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts viele Fabrikanten, Apotheker, Beschäftigte bei der Eisenbahn, Gutsverwalter und Pächter.

Außerdem lebten in den Städten auf dem Territorium des damaligen Belorußlands Deutsche verschiedenen Geschlechts als Handwerker (Bäcker, Schuhmacher, Wurstmacher usw.). In einer Reihe von Städten und ländlichen Siedlungsgebieten existierten lutherische Kirchen (Minsk, Mogiljow, Witebsk, Polozk, Brest-Litowsk usw.), diese waren traditionsgemäß der Mittelpunkt des Lebens der deutschen Gemeinde. Die Kirchen unterhielten Gemeindeschulen. Unter den Deutschen Belorußlands entfalteten sich traditionelle Formen von gesellschaftlicher Tätigkeiten. So existierte zu Beginn des Jahres 1910 in Witebsk die Deutsche Wohltätigkeitsgesellschaft.

Zu Beginn des 20. Jahrhunderts (1909–1910) begann eine Welle der Übersiedlung von Deutschen, aus Wolyn ins belorussische Polesje (waldige, meist sumpfige Gegend). Darin findet sich auch die Bestätigung, daß die Deutschen Belorußlands historisch gesehen zu verschiedensten Zeiten übersiedler gewesen sind.

Insbesondere im Zusammenhang mit dem Beginn des ersten Weltkrieges, gerieten viele Deutsche durch die zwangsweise Ansiedlung in die Tiefe Rußlands. Nach der Beendigung des Krieges kehrten sie in der Mehrzahl an ihre alten Wohnorte zurück.

Mitte der zwanziger Jahre lebten in Belorußland (der ehemaligen BSSR) 7075 Deutsche (statistische Daten des Jahres 1926). Die Mehrheit von ihnen (3,5 tausend) siedelte sich im damaligen Mosyrsker Gebiet an.

In Orten mit dichter Besiedlung von Deutschen wurden in dieser Zeit deutsche nationale ländliche Räte geschaffen — so in Beresowski im Narowljansker Kreis und Anselmowski (früher Rosa Luxemburg) in den Karolinsker und Jelsker Kreisen des obengenannten Gebietes. In den deutschen Ansiedlungen bestanden (in Anfängen und unvollständig) eine Reihe nationaler Schulen. Mitte der 30er Jahre wurden die Lehrer für diese Schulen an pädagogischen Hochschulen der Autonomen Republik der Deutschen an der Wolga und teilweise in Leningrad ausgebildet.

In den Kreiszeitungen des Narowljansker und Jelsker Kreises veröffentlichte man in den 30er Jahren eine Reihe von Materialien in deutscher Sprache. Mit der Verschärfung des Regimes des Totalitarismus verzerrte sich die nationale Organisation unter den Deutschen Belorußlands allmählich, die Schulen wurden geschlossen, die nationalen ländlichen Räte aufgelöst. Schließlich, mit Beginn der 40er Jahre gerieten die Deutschen unter die Zwangsumsiedlung. In der Nachkriegszeit begann man die Rechte der deutschen ethnischen Gruppe durch die Möglichkeit der Übersiedlung aus den verschiedenen Regionen der ehemaligen UdSSR wiederher-

zustellen. Bei ausreichend schnellem Anwachsen der deutschen Bevölkerung der Republik (laut Volkszählung 1979: 2 451 Menschen, 1989: 3527 Menschen) kann man davon ausgehen, daß die Wiederherstellung der Anzahl der Vorkriegsbevölkerung der Deutschen in Belorußland nur zur Hälfte realisiert ist.

Man kann gegenwärtig sagen, daß die belorussisch-deutschen ethnisch-kulturellen Beziehungen in ein neues historisches Stadium eingetreten sind.

Die offizielle Statistik zählt heute in der Republik Weißrußland 3 500 Deutsche nach ethnischer Herkunft. Weitere 7 000 Personen aus gemischten Ehen zählen sich ebenfalls zu unserer Volksgruppe. Die genannten Bürger möchten in der Mehrheit Deutsche bleiben und wählen dafür oft den radikalen Lösungsweg des Problems — die Ausreise nach Deutschland. Allerdings wird in jedem Falle ein Teil dieser Menschen an seinen jetzigen Wohnorten bleiben. Außerdem könnte der Strom der Aussiedler wesentlich verringert werden, wenn vor Ort wenigstens etwas Ernsthaftes zur Erfüllung der ethnischen Anforderungen unserer Bevölkerung getan würde.

Im Jahre 1990 wurde von uns die Gesellschaft der Deutschen Weißrußlands "Wiedergeburt" geschaffen und das Zentrum der deutschen Kultur registriert. Im Rahmen dieser Organisationen lernen wir die Sprache, Geschichte und Kultur der Deutschen der Bundesrepublik und der GUS und führen offizielle Begegnungen und Freundschaftstreffen durch. Jedoch sind diese Veranstaltungen für unsere ethnische Wiedergeburt sichtlich unzureichend. Dabei besteht das Problem nicht nur in den Schwierigkeiten, mit denen die Leitung des Kulturzentrums konfrontiert wird, indem sie die berufliche und die gesellschaftliche Arbeit miteinander verbindet, sondern auch darin, daß die Schwierigkeiten des gegenwärtigen Alltagslebens den Menschen keine Zeit für Freizeitbeschäftigungen mit, der Sprache und anderen Bereichen der Nationalkultur lassen, die dann im realen Leben keinen Bedarf finden.

Deshalb können unsere ethnischen Aufgaben ernsthaft nur mit adäquaten Maßnahmen gelöst werden. Als Solche betrachten wir zum Beispiel den Bau eines Gebäudekomplexes mit der vorläufigen Bezeichnung "Zentrum der deutschen Kultur" in Weißrußland. Das Zentrum müßte nach unseren Vorstellungen außer einem Verwaltungsgebäude auch Einrichtungen für Zwecke der Bildung, der Kultur, der Gesunderhaltung, der Dienstleistungen und der Produktion haben. Offensichtlich könnte dieser Komplex von Einrichtungen in seiner Gesamtheit nach dem Prinzip der Selbstverwaltung und Rentabilität funktionieren wobei die Verwirklichung dieser Idee es erlauben würde, den Prozeß der Kommunikation zwischen unseren Landsleuten aus der Zufälligkeit in Bahnen des alltäglichen und natürlichen Lebens zu lenken. Wenn man berücksichtigt, daß beim Bau und bei der Nutzung des Zentrums von Beginn an die Beteiligung Deutschlands vorgesehen ist, wodurch die Möglichkeit unserer Kontakte mit Landsleuten verstärkt wird, so entspricht die Verwirklichung dieses Projektes praktisch völlig unseren Zielen — der Verankerung der deutschen Diaspora in Weißrußland in der für sie heimatlichen ethnischen Nische.

Es kann festgestellt werden, daß für die Verwirklichung des genannten Projektes reale Voraussetzungen vorhanden sind. Erstens liegt die Republik Weißrußland

auf dem Wege von Deutschland ins "große" Rußland und kann für Deutschland einen günstigen "Stützpunkt" darstellen. Darüber hinaus werden die Beziehungen zwischen Deutschland und Weißrußland auch unseren Platz (den Platz der Deutschen Weißrußlands) inmitten dieser Beziehung festigen. Die Nützlichkeit dieser Mission erscheint von allen Positionen aus offensichtlich.

Die Realität der Voraussetzungen für den Bau des Zentrums ergibt sich auch aus der Analyse der von uns geleisteten Vorbereitungsarbeit. Bis heute haben wir, zum Beispiel, 50 ha. Land für den Bau unseres Zentrums bekommen. Das Bauobjekt befindet sich in der 30-Kilometer-Zone der Stadt Minsk und liegt von der strategisch wichtigen Fernverkehrsstraße Brest-Moskau, auf der eine große Menge an Gütern aus Deutschland transportiert wird.

Wir haben einen Business-Plan erarbeitet, der die Einrichtung des Zentrums für 1000 Menschen vorsieht. Die Infrastruktur des Dorfes ermöglicht fast allen deutschen Einwohnern in Weißrußland und denen, die aus Krisengebieten kommen, eine wirtschaftliche und ethno-kulturelle Tätigkeit zu besorgen.

Der Mangel an großen landwirtschaftlichen Flächen bestimmte die Richtung der wirtschaftlichen Tätigkeit. Es werden Verarbeitungsbetriebe für die Produktion und Holz gebaut. Durch die Gründung dieser Objekte werden die Aufgaben der ganzjährigen Beschäftigung der berufstätigen Bevölkerung des Dorfes und der Lieferung von Erzeugnissen, die für den örtlichen Bedarf und Verkauf zwecks Gewinnerwirtschaftung nötig sind, gelöst. Einerseits erlaubt das die Kredite zurück zu zahlen, andererseits das Netz kulturell-wirtschaftlicher Objekte sowohl im Zentrum als auch in den anderen Regionen der Republik aufzubauen und zu erweitern.

Der Bau des Zentrums wird in Form einer geschlossenen Aktiengesellschaft verwirklicht, die von der Gesellschaft "Wiedergeburt" zusammen mit dem Kolchos "Komintern" und der Gesellschaft "Zusammenarbeit", die sich der Pflege der Gräber deutscher Soldaten annimmt, die im 1- und 2 Weltkrieg in Belarus gefallen sind, gegründet.

Unter Berücksichtigung; daß die Gesellschaft der Deutschen "Wiedergeburt" 74% Aktien der geschlossenen Aktiengesellschaft besitzt, hat sie die Möglichkeit die Richtung und die Perspektive der Entwicklung des Zentrums kontrollieren.

Als republikweite soziale Vereinigung hat die Gesellschaft der Deutschen Weißrußlands Ortsvereine in Bobrujsk, Witebsk, Homel und Hrodno. Das Hauptziel der Vereinigung ist die Wiederbelebung der Sprache, der Kultur, der Traditionen der Deutschen, sowie auch eine materielle Basis zu schaffen, die die Pläne zu realisieren erlaubt. Die wirtschaftliche Tätigkeit der Ortsvereine ist auf die Gründung verschiedener Gemeinschaften in der Republik Belarus orientiert. Es wird auch vorausgesetzt, daß an dieser Tätigkeit Partner aus Deutschland teilnehmen. Die Idee des Baus des Zentrums (so wie auch der kulturell-wirtschaftlichen Objekte für die Deutschen Weißrußlands) wird auf allen Regierungsebenen unterstützt einschließlich vom Obersten Sowjet und dem Kabinett der Minister.

Der gegenseitige Schutzvertrag von Kapitalanlagen zwischen Deutschland und Belarus, gibt die juristische Voraussetzung für die Zusammenarbeit. Dabei sind auch

politische Punkte zu beachten. Das Zentrum muß nur hinsichtlich der Sprache und der Kultur deutschen sein. Die Arbeitsplätze und die Wohnungen in dem Zentrum sind auch für andere Nationen offen.

Mit der Verbreitung dieser Information verfolgen wir das Ziel, konkrete Partner (vor allem von deutscher Seite) zu finden, die mit Vorteil für sich selbst an der Verwirklichung des genannten Projektes teilnehmen könnten, das, wie schon gesagt, die Verbindung zwischen Deutschland und Weißrußland intensiviert und die ethnischen Probleme eines bedeutenden Teils der Deutschen Weißrußlands an ihren gegenwärtigen Wohnorten radikal lösen kann. Mit diesem Erfolg kann auch der Strom der Aussiedler verringert werden, der Strom, der nicht immer so gut für Deutschland und Weißrußland ist, wie manchmal auch die notgedrungene Aussiedlung für die Aussiedler.

Уладзімір Сакалоўскі (Мінск)

Беларуска-нямецкія культурныя сувязі апошняга дзесяцігоддзя

90-я гады, пасля распаду СССР, калі пачалі ўсталёўвацца свабодныя кантакты Беларусі з краінамі Захаду, калі рухнула Берлінская сцяна і адраджалася адзіная дэмакратычная Германія, пачалі стварацца спрыяльныя ўмовы для плённага развіцця культурных сувязей. Гэтая акалічнасць паўплывала і на прысутнасць беларускай культуры на нямецкай зямлі. Яе інтэрпрэтацыя становіцца больш рэалістычнай, набывае дэмакратычную накіраванасць, бо вызначаецца цяпер не ідэалагічнымі догмамі, а агульначалавечымі каштоўнасцямі.

Новы этап у беларуска-нямецкіх культурных сувязях распачаўся ў 1990 г., калі па ініцыятыве дырэктара Славяна-балтыйскага семінара Ф.Шольца і загадчыка аддзела ўзаемасувязей літаратурнага Інстытута літаратуры АН Беларусі У.Сакалоўскага ў Мюнхэне адбыўся сімпозіум “Беларусь і Захад”¹, у якім прынялі ўдзел больш 30 славістаў, 12 з якіх выступілі з дакладамі. Сімпозіум ўключаў багаты спектр праблем, звязаных з узаемадзеяннем Беларусі з нямецкай і іншымі еўрапейскімі культурамі. Былі прачытаны даклады А.Макміліна “Максім Багдановіч і культурная спадчына Захаду”, Ф. Шольца “Беларуская паэзія і еўрапейскі мадэрнізм”, І.Саверчанкі “Літаратура Беларусі эпохі Адраджэння і нямецкая рэфармацыйная думка”, У.Сакалоўскага “Нямецка-беларускія літаратурныя сувязі: Гісторыя і сучаснасць”. Два выступленні былі прысвечаны ідэалагічным пlynям сярэднявковай Беларусі. Гэта “Гуманізм на Беларусі” праф. Х-Б.Хардэра і “Унія беларускай і ўкраінскай цэркваў у Брэсце” праф. Г.Андрыяні. Вусная народная творчасць знайшла адлюстраванне ў дакладах К.Кабашнікава “Навуковая спадчына братоў Грым і развіццё беларускай фалькларыстыкі” і З.Мажэйка “Беларускія песенныя фальклоры ў еўрапейскім кантэксце”, гісторыя — у дакладзе “Беларусь і праблемы адзінства рускай гісторыі” праф. Э.Гёша. Без-

уюўна, такі прадстаўнічы форум — першы спецыяльна прысвечаны толькі беларускай тэматыцы — адыграў значную пазыўную ролю, таму што стаў стымулам для ўключэння многіх яго ўдзельнікаў у даследаванне беларускай тэматыкі.

Другой прыкметнай з’явай стаў Цюбінгенскі калоквіум, які адбыўся 20–21 лістапада 1993 г. у Інстытуце гісторыі і краязнаўства Ёсходняй Еўропы Цюбінгенскага ўніверсітэта на тэму “Беларусь. Гісторыя і сучаснасць”. Ён быў скіраваны на тое, каб даць маладым вучоным нямецкамоўнага рэгіёна ўяўленне пра сённяшні стан беларускіх гістарычных даследаванняў ў Нямеччыне.

Адкрываючы сімпозіум, праф. Д.Гайер, дырэктар Інстытута, у прывітальнай прамове падкрэсліў, што апошнім часам узрастае цікавасць да гісторыі Беларусі, і заклікаў да навуковага супрацоўніцтва паміж нямецкімі і беларускімі гісторыкамі.

Затым выступіў Р.Лінднэр з праблемным дакладам “Беларусь у лостэрку свайго гістарычнага адлюстравання: Да праблемы нацыя-нальнай ідэнтычнасці ў 20 стагоддзі”, у якім былі разгледжаны важнейшыя тэндэнцыі беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі ад часу першага адраджэння да сёняшніх дзён.

Да яшчэ менш даследаваных праблем беларускай гісторыі звярнулася Д.Зіберт у выступленні “Сялянства Беларусі ў міжваенны час”, якое засноўвалася на багатым выкарыстанні разнастайных матэрыялаў і шматлікіх першакрыніц. Яна прааналізавала праблему хутароў у заходняй часцы БССР да і пасля калектывізацыі. Гэтая тэма знайшла свой працяг і далейшае раскрыццё (толькі ўжо на матэрыяле Ёсходняй Беларусі) у артыкуле “Аб’ядноўвай і пануй: Уздым і заняпад сістэмы хутароў ва Ёсходняй Беларусі (1922–1940)”². Абодва матэрыялы па сутнасці з’яўляюцца часткамі магістарскай працы Д.Зіберт “Сельская гаспадарка ў польскай і савецкай частках Беларускага Палесся (1921–1933). Параўнальны аналіз” (1990).

На глыбокім вывучэнні разнастайных матэрыялаў у мінскіх і іншых архівах грунтаваўся даклад Б.К’яры “Нямецкая гра-мадзянская адміністрацыя ў Беларусі 1941–1944”, які ў адрозненне ад даследавання Ю.Туронка, раскрываў дэталі і падрабязнасці штодзённага грамадскага жыцця ў час акупацыі, аналізаваў адносіны, што складаліся паміж акупантамі і акупаванымі.

Нядаўнае мінулае Беларусі знайшло адлюстраванне ў выступленні А.Зам. Яно засноўвалася на выніках яе магістарскай работы “Важнейшыя арганізацыйныя моманты беларускага нацыянальнага руху 1986–1991 з асаблівым улікам палітычных вынікаў Чарнобыльскай аварыі (1986–1991)”³, якая толькі што з’явілася ў друку. Прадаўжэннем яе стала дысертацыйная работа даследчыцы “Не быць новаму Чырнобылю?”. Гэта — аналіз энергетычных, экалагічных, эканамічных і палітычных праблем Украіны і Беларусі і іх значэння для нацыянальна-дзяржаўнага суверэнітэту і міжрэгіянальнага супрацоўніцтва (1990–1994).

Тюбінскі калоквіум, поспеху якога ў не малой ступені садзейнічалі не толькі даклады і актыўная дыскусія, але і шчырая, калегіяльная атмасфера абмену

думкамі, выклікаў ва ўсіх удзельнікаў жаданне прадоўжыць арганізацыю падобных навуковых абмеркаванняў — па магчымасці з удзелам гісторыкаў з самой Беларусі, што і адбылося ў 1996 г. у Штутгарце.

Усталёўваюцца сувязі паміж беларускай пісьменніцкай арганізацыяй і суполкай нямецкіх пісьменнікаў “Літаратурны калоквіум Берліна”. У 1991 г. па праграме Калоквіума ў Германію былі запрошаны беларускія пісьменнікі А.Адамчык, А.Разанаў. Вынікам іх знаходжання ў Берліне стала радыёперадача А.Гольшчу “Беларускія аўтары — госці Берліна”, а ў часопісе “Ост-Вест Форум” апублікавана апавяданне В.Адамчыка “Вазьмі свой крыж”⁴ і вершы А.Разанава ў перакладзе Э.Эрб. Яшчэ больш шырокай была прысутнасць беларускіх пісьменнікаў на “Тыдні беларускай літаратуры ў Берліне”, арганізаваным тым жа Літаратурным калоквіумам з 11 па 17 мая 1992 г. У Германію былі запрошаны: У.Арлоў, В.Быкаў, В.Патава, А.Кудравец, А.Мальдзіс, Н.Мацяж, А.Разанаў. Беларускія пісьменнікі прынялі ўдзел у шматлікіх літаратурных мерапрыемствах як у самім Берліне, так і іншых гарадах Нямеччыны (Нойштрэліц, Саарскі універсітэт, Інстытут славістыкі Кёльнаскага універсітэта). Яны выступілі з чытаннем сваіх твораў, з дакладамі аб беларускай літаратуры. Як і трэба было чакаць, гэтая падзея знайшла адлюстраванне ў нямецкім друку — у артыкулах і водгуках газет “Тагес-шпігел”, “Берлінэр Цайтунг”, “Нордкурьер”, “Саарбрюкэр Цайтунг” і інш. Акрамя таго, многія творы беларускіх пісьменнікаў былі перакладзены на нямецкую мову і надрукаваны. Так, берлінскі літаратурны часопіс “Літфас” пад загалоўкам “Нерухомы палёт”⁵ змясціў нізку вершаў А.Разанава, Ніны Мацяш, апавяданне У.Арлова, а часопіс “Нойе Рундшаў” прадоўжыў знаёмства з паэзіяй А.Разанава, далучыўшы да яго вершаў⁶ прадмову Элькі Эрб “Сума немагчымасцей. Партрэт Алесь Разанава”⁷.

Як вынік такога супрацоўніцтва — два значныя выданні 1995 года.

У Берліне, у выдавецтве “Агора”, выйшла з друку кніга пад назвай “Знакі вертыкальнага часу”⁸. Яе аўтар — вядомы беларускі паэт Алесь Разанаў. Выхад гэтай з густам аформленай і акадэмічна грунтоўнай кнігі, несумненна, з’яўляецца падзеяй не толькі для аўтара, але і для ўсёй беларускай літаратуры, даказваюць, што беларускае прыгожае пісьменства мае здабыткі, вартыя еўрапейскай увагі. Творы А. Разанава “сведчаць пра тое, што абвясціўся голас, які ў ансамблі сучаснай еўрапейскай паэзіі не можа быць не пачуты”, — зазначаецца ў выдавецкай анатацыі.

Кнігу падрыхтаваў да друку і забяспечыў каментарыямі і па-сялясоўем беларусазнавец Н. Рандаў. Паэмы, версэты, пункціры і зномы на высокім мастацкім узроўні ўзнавіла па-нямецку вядомая паэтэса і перакладчыца Эльке Эрб. Ёй належыць і эсэ пра творцаў беларускага паэта. У якасці дарадцаў пры выпуску кнігі прынялі ўдзел Гундула і Уладзімір Чапегі.

Ініцыятарам выдання кнігі выступіў Літаратурны калоквіум Берліна, а фундатарамі - Міністэрства замежных спраў і Рада сената па пытаннях культуры.

І амаль адначасова ў выдавецтве “Рабэнрат-Фэрляг” у Серыі літаратуры Усходняй і Цэнтральнай Еўропы быў выдадзены альманах “Остара 4” пад на-

звай “Беларусь. Мова, якая выстаяла”, які ўвабраў у сябе шматлікія вершаваныя і пражэічныя творы вядомых беларускіх паэтаў і пражэікаў. Паэзія у ім прадстаўлена лепшымі вершамі Н.Арсеньевай, А.Разанава, Ул.Арлова, Н.Мацяш, З.Пазняка і інш. Проза — урыўкам з аповесці В.Быкава “Аблава”, “Лістом з Мінска” А.Кудраўца, апавяданнямі С. Яновіча, А. Глобуса, Ул. Арлова ў перакладах Элькі Эрб, Г. Чапэга і Н. Рандава

Беларускае мастацтва выклікае ў Нямецчыне цікавасць, знаходзіць там жывы і шырокі водгук. Так, у 1991 г. у газеце “Франкфуртэр Альгемайне Цайтунг” быў апублікаваны вялікі аглядны артыкул Г.-П.Резе “Над дахамі Віцебска. Шагал і калыска рускага авангарду”¹⁰ – пра развіццё беларускага авангарда, пра Віцебск — радзіму Шагала. Днямі пазней на старонках той жа газеты творчасці Шагала была прысвечана і значная публікацыя К. Хегевіш “З анёлам у галаве. Усе кінуліся на Шагала ў Мюнхенскую залу выставы Гіпо”¹¹, у якой пададзена аналітычная інфармацыя пра паспяховы паказ у Мюнхене карцін знакамітага майстра. Пазней, у 1994 г. 20 беларускіх мастакоў — З.Літвінава, Н.Залозная, А.Клімаў, В.Пятроў-Хруцкі Г.Яновіч, М.Шматава і інш. прынялі ўдзел у выставе пад назвай “Мастакі з Мінска”, арганізаванай аб’яднаннем бонскіх мастакоў “Кюнстлерфорум”, якая працягвалася ў Бонне з 23 кастрычніка да 10 лістапада. Іх палотны прыцягнулі ўвагу публікі, а сама выстава знайшла добры водгук у нямецкай прэсе.

У 1992 г. прафесару Славянскага семінара Гамбургскага ўніверсітэта, вядомаму даследчыку беларускай мовы ў Германіі, К.Гутшмідту ўдалося адшукаць даволі рэдкае і надзвычай цікавае рукапіснае выданне адной з першых беларускіх граматык. Яно захоўваецца цяпер у бібліятэцы Славянскага семінара Гамбургскага ўніверсітэта, дзе ўпершыню было зарэгістравана пад нумарам 34 у 1923 г. Выданне падрыхтавана вядомым грамадскім і палітычным дзеячам А.Луцкевічам у выглядзе лекцый, чытаных ім на Беларускіх настаўніцкіх курсах у Вільні ў 1915–1916 гг. Гэта невялікі па аб’ёму, 70 старонак рукапіс, які пазней быў размножаны ці то непасрэдна з запісаў самога аўтара, ці, хутчэй за ўсё, са спецыяльна падрыхтаванага тэксту. Напісаны ён чарнілам чорнага колеру, вельмі выразным каліграфічным почыркам. Аднак ад таго, што выданне працяглы час захоўвалася на святле, чарніла ў некаторых месцах выцвіла так, што пабяжылі літары хутчэй угадваюцца, чым чытаюцца.

Беларуская граматыка А.Луцкевіча, на погляд праф. Гутшмідта, — адна з першых спроб асэнсаваць граматычныя структуры беларускай гутарковай і пісьмовай мовы, стварэння лінгвістычнай тэрміналогіі і прыдання беларускай мове нарматыўнага характару. У той жа час яна з’яўляецца яркім дакументам эпохі, характэрнай часткай працэсу, па якім ішло далучэнне беларускай мовы да рэгламентаваных нормаў, да падпарадкавання яе пэўным граматычным правам і законам.

Аб працы над сваёй знаходкай і яе значэнні праф. К.Гутшмідт паведаміў у дакладзе “Нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы і граматыка А.Луцке-

віча 1916 года”, які быў прачытаны ім на Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Пагранічча нацыянальных культур”, арганізаванай 13–14 лістапада 1995 г. у Беластоку аддзелам усходнеславянскай філалогіі Філіі Варшаўскага універсітэта.

Апошнім часам усталеваліся плённыя сувязі паміж факультэтам міжнародных адносін БДУ нямецкім таварыствам “Кантакты” і Свабодным берлінскім універсітэтам. Значная роля ў арганізацыі гэтых кантактаў належыць І.Шлоотцу, доктару гэтага універсітэта, спецыялісту па гісторыі і палітычных навуках. Яго дзейнасць шматгранная: гэта і курс лекцый для студэнтаў БДУ, і навуковае супрацоўніцтва на ўзроўні беларускіх і нямецкіх архіваў, і кіраўніцтва студэнтамі Берлінскага універсітэта ў пошуках матэрыялаў у архівах рэспублікі па праблемах нацысцкай прапаганды ў Беларусі, і актыўны ўдзел ў шматлікіх канферэнцыях і сімпозіумах, звязаных з тэматыкай супрацоўніцтва. Пад яго кіраўніцтвам студэнтка Сюзана Берман вывучае рэкламу па вярбоўцы рабочых у Германію ў час Другой сусветнай вайны, а студэнт Ян Кіксмолер займаецца праблемамі нацысцкай прапаганды ў беларускім друку. Сам доктар Шлоотц заканчвае працу пра “Мінскер Цайтунг”, газету, што выдавалася на акупаванай тэрыторыі Беларусі ў час Другой сусветнай вайны, рыхтуе да друку артыкулы па нацысцкай прапагандзе ў Беларусі, плануе даследаванне пра беларускія навучальныя ўстановы, арганізаваныя фашыстамі на акупаванай тэрыторыі.

Такім чынам, з пачатку 90-х гадоў інтэсіўнасць культурнага абмену паміж Беларуссю і Германіяй значна ўзрасла. Вельмі важна, што апошнім часам цікавасць да беларусістыкі праяўляюць не толькі славісты старэйшага пакалення, але і маладыя навукоўцы, студэнты.

З’яўленне новых кампетэнтных публікацый ў нямецкіх даведніках і энцыклапедыях, правядзенне дзён беларускай культуры ў розных землях ФРГ, удзел беларускіх фільмаў ў нямецкіх фестывалях, арганізацыя новых мастацкіх выставак, — усё гэта стварае надзею на будучае развіццё прысутнасць беларусістыкі ў Нямецчыне.

Fred Dorn (Hessen)

Probleme der gegenseitigen geistigen Verständigung

ehr geehrte Damen und Herren!

Es ist eine große Ehre, an diesem von Ihrer Gesellschaft organisierten Runden Tisch anwesend und zu einem Vortrag gebeten zu sein.

Mein Thema ist sehr allgemein gehalten: “Probleme der gegenseitigen geistigen Verständigung. So wie ich es verstehe, meint es den Prozeß der Annäherung, Verständigung und Versöhnung, wie er sich zwischen unseren beiden Ländern, Deutschland und Belarus, in den letzten etwa 10 Jahren vollzogen hat, seit mit dem wachsenden Interesse von unserer Seite an der seinerzeit noch existierenden

Sowjetunion und unserer Geschichte mit ihr wie auch mit dem Amtsantritt des Generalsekretärs Gorbatschow ein neues Kapitel der beiderseitigen Beziehungen aufgeschlagen worden ist.

Die politische, ökonomische, geistige und soziale Lage hat sich in zurückliegenden Jahren vollkommen verändert, nicht allein in Ihrem Land, sondern in ganz Europa, also auch bei uns. Diese Veränderungen haben den Prozeß der Verständigung nicht immer erleichtert, sie haben uns aber den Blick geöffnet, mit ganz anderen Augen, auf uns, auf einander, auf die Probleme, die wir gemeinsam zu bewältigen haben, zu sehen, als dies noch vor 10 Jahren möglich war. Zu der Zeit war zumindest für uns aus dem Westen die ehemalige Sowjetunion noch ein undurchdringlicher, scheinbar monolithischer Block. Ich möchte den Prozeß skizzieren, in dessen Verlauf wir mit der Überwindung einer bis dahin undurchdringlicher Mauer Kenntnis von Ihrem Leben hier erhielten, von der — jüngeren — Geschichte der Deutschen mit Ihnen in Ihrem Land. Es ist dies ein Prozeß, der immer noch an seinem Anfang steht. Erst gestern und heute habe ich durch Ihre Vorträge an diesem Runden Tisch von dem Reichtum unserer gemeinsamen, lange in die Jahrhunderte zurückreichenden kulturellen Beziehungen genauere Kenntnis erhalten. Sie wissen davon so viel mehr als ich und mehr als die meisten Menschen in dem Land, aus dem ich komme. So möchte ich meinen Vortrag umbenennen:

Von der Kultur des Schweigens zur Fähigkeit, sich mit den Augen des anderen zu sehen.

Es ist fast sieben Jahre her, als ich zum ersten Mal davon erfuhr, da es gemeinsame Wurzeln unserer beider Kulturen gibt, die tief in die vergangenen Jahrhunderte zurückreichen. Ich war damals zum zweiten Mal mit einer großen Gruppe von Menschen — 70 Männer und Frauen aller Altersgruppen — für eine Woche nach Minsk gekommen. Wir wollten um Versöhnung bitten für das, was Ihr Volk im Zweiten Weltkrieg unter den Deutschen hatte erleiden müssen. Das war im Herbst 1989, fünfzig Jahre nach dem Beginn des Zweiten Weltkriegs und drei Jahre nach der Katastrophe von Tschernobyl.

Am Ende dieser Woche gab uns das weißrussische Ensemble für alte Musik Kantabile sein erstes Konzert. Wir hörten eine friedvolle, wohltuende, vertraut klingende Musik — europäische Musik aus dem 18. Jahrhundert, einer Zeit also, in der nationale Gegensätze noch keine unüberwindlichen Hürden darstellten. Polnische, weißrussische, ukrainische, russische Komponisten, so erfuhr ich später, hatten das übrige Europa bereist, die Musik, die dort gespielt wurde, kennengelernt, führten sie auf an den Fürstenthöfen in ihrer Heimat, komponierten selber. Ein selbstverständlicher Zusammenhang, der durch die Kriege und ideologischen Gegensätze unseres Jahrhunderts in Vergessenheit geraten war. In dem Konzert von Kantabile lebte diese Zeit für mich zum ersten Mal wieder auf in einem Augenblick, in dem mit der Rede vom gemeinsamen Haus Europa sich auch neue Hoffnungen auf ein friedliches Zusammenleben verbanden.

Davon hatte ich bis zu diesem Zeitpunkt vor fast acht Jahren nichts gehört — wie war das möglich ?

Gestern war in einem Vortrag die Rede von dem großen Schweigen, das über den Ereignissen der Vergangenheit lag — in Ihrem Land, in unserem Land und zwischen unseren Ländern. Es wurde gefordert, es zu überwinden.

Ich arbeite in der Evangelischen Kirche in Hessen und Nassau, in einer Einrichtung der Erwachsenenbildung. Die Ziele der Erwachsenenbildung, so wie ich es sie verstehe und vertrete, orientieren sich an den Gedanken der Aufklärung, der Befreiung aus selbstverantworteter Unmündigkeit zu einer Sprachschule für die Freiheit. Dieses Ziel evangelischer Erwachsenenbildung hat der evangelische Theologe Ernst Lange zu Beginn der 70er Jahre in unserem Land formuliert. Damit sollte einer Kultur des Schweigens überwunden werden, von der der brasilianische Pädagoge Paolo Freire in anderem Zusammenhang gesprochen hatte. Er hatte die blutige Unterdrückung, die Ausbeutung eines unmündig gehaltenen großen Teils der Bevölkerung in seinem Land vor Augen.

Von einer solchen Kultur des Schweigens profitieren alle, die ein Interesse daran haben, daß Zusammenhänge nicht gesehen, Hintergründe nicht bewußt, Widersprüche nicht benannt, Einwände nicht erhoben werden. Die Kultur des Schweigens stürzt sich auf die Resignation, die Angst der einen und den Anspruch auf nicht in Frage gestellte Autorität der anderen. Eine Kultur des Schweigens herrschte bis in diese Zeit damals auch in unserem Land. Ihr Ausdruck waren Starre, scheinbar unberwindliche Fronten auf beiden Seiten des "Eisernen Vorhangs" und die die ganze Menschheit bedrohende Gefahr eines kriegerischen atomaren Selbstmords.

Es waren die Angst vor dieser Gefahr und das Verlangen danach, das überleben auf andere Weise als durch gegenseitige Todesandrohung zu sichern, die viele in unserem Land dazu treiben, zu unseren östlichen Nachbarn ein anderes Verhältnis zu suchen und derart diese Kultur des Schweigens zu berwinden. Als erwachsene Menschen fingen wir selbst an, dieses Kartell des Schweigens und Verschweigens zu durchbrechen, zu fragen, nach Antworten zu suchen und gingen, weil wir dort, wo wir sie gestellt hatten, nicht erhelten, dorthin, wo wir uns Antwort erhofften. Mit dem erfolgreichen Versuch, die Mauer des Schweigens zu durchdringen, die das Fundament der Mauer und der Grenze bildete, die lange Jahre unser Land durchzogen, haben wir endlich bei Ihnen die Antworten auf unsere Fragen gefunden. Erwachsenenbildung in diesem Sinn war ein Erwachsenwerden, indem wir selbst uns des Erbes, das uns unsere Väter hinterlassen hatten, annahmen, es auch in unsere Verantwortung nahmen. Dazu haben wir Sie gebraucht. Um dies möglichst genau, ebenso aber auch, um mehr von Ihnen, Ihrer Kultur, Ihrer Sprache und Geschichte zu erfahren, habe ich - vor zehn Jahren etwa - angefangen, die russische — leider nicht die weißrussische — Sprache zu erlernen.

Auf unseren Reisen in Ihr Land erhielten wir Kenntnis von dem, was hier während des Krieges sich hier zugetragen hat. Wir hörten von den Verbrechen, die die Deutschen begangen hatten, weiche Märchen man uns davon erzählt hatte, welche Rolle die Wehrmacht im Zusammenspiel mit der SS gespielt hatte, worüber bis heute bei uns gestritten wird. Wir erfuhren auch, da die Rolle der Kirchen, besonders

der protestantischen, wenig rühmlich war, sie unterstützten Hitler und applaudierten ihm zu seinem angeblich heldenhaften Krieg.

Die Gründe für diese Mauer also waren Scham und Schuld.

Doch ich fand heraus, da does nicht die einzigen Gründe waren, deretwegen der Krieg mit all seinen Schrecken so beharrlich mit Schweigen belegt worden war.

In der Einrichtung, in der ich arbeite, begannen wir in den Jahren von 1989 bis 1991 ein Projekt zur Erforschung der Zwangsarbeit. Millionen von Menschen waren während des Krieges von der deutschen Besatzungsmacht gezwungen worden, in Deutschland in Rüstungsbetrieben, in der Wirtschaft, auf Bauernhöfen zu arbeiten, und damit die Voraussetzungen zu schaffen, daß dieser Krieg überhaupt weitergeführt werden konnte. Allein aus der damaligen weißrussischen Sowjetrepublik waren es fast 400.000 Menschen. Aber obwohl es so viele Menschen waren, die allwöchentlich in Viehtransportwagen unter unwürdigsten Bedingungen in Deutschland eintrafen, obwohl sie über alle Städte und Dörfer verteilt waren und, oftmals in Lagern zusammengepfercht, ein erbarmungswürdiges Dasein fristen mußten, auch von ihnen war — vielleicht auch gerade deswegen — mehr als vierzig Jahre lang kaum die Rede gewesen.

Wir wollten erfahren, wie sie gelebt haben, wie sie nach Deutschland gekommen waren, wie sie überlebt haben, wie es ihnen nach ihrer Rückkehr ergangen war.

So suchte ich in Minsk Kontakt zu ehemaligen Zwangsarbeitern, interviewte sie, schloß Freundschaft mit einigen von ihnen und lud sie schließlich ein nach Deutschland an die Stätten, an denen sie hatten leiden müssen.

Es war eine Gruppe von ehemaligen polnischen und weißrussischen Zwangsarbeiterinnen und — arbeitern, die wir im September 1992 nach Frankfurt am Main eingeladen und mit einer Gruppe Deutscher zusammengeführt hatten, die diese Zeit auch erlebt hatten und bereit waren, darüber zu sprechen.

Es war leicht, die Gruppe der polnischen und weißrussischen Gäste zusammenzubringen, große Mühe bereitete es uns, genügend Deutsche zu finden, die zu diesem Treffen bereit waren.

Wir zeigten unseren Gästen die Stätten in Frankfurt, die an die ehemaligen Zwangsarbeiter erinnern, Friedhöfe und auch ein Barackenlager, das allein deshalb erhalten geblieben war, weil es nach dem Krieg in amerikanische Verwaltung übergegangen war und diese die Baracken weiterhin genutzt hatte.

Einer der Gäste in Frankfurt, Wassilij Boikatschow, berichtet in einem Buch, das im vergangenen Jahr zum 50.Jahresstag des Kriegsendes vom Belarussischen Journalistenverband und von unsere Arbeitsstelle herausgegeben worden ist "Nje ubitj tscheloweka - Erinnerungen gegen den Krieg".

"... Und nun stehe ich vor der Baracke, Sie sieht ebenso wie unsere Baracke in Mühlheim. Ich sehe mir den Eckraum an, er ist dem Raum in meiner Baracke gleich. Dort hatte ich gelebt und wurde nur durch ein Wunder vor einer amerikanischen Fliegerbombe gerettet. Weiche Himmelskraft hatte mich aber dem Tod entrisen und mir das Leben gerettet ? Und warum war das Schicksal so brutal mit meinem

Freund Wassja Gubarew umgegangen? Ich drücke mein Gesicht gegen die Barackenwand ... Ich weine ... Es sammelt sich Menschen um mich herum, aber ich schäme mich meiner Tränen nicht. Sie reinigen die Seele ...

Plötzlich tritt ein auf Krücken gestützter Deutscher meines Alters auf mich zu. Er umarmt mich und ich sehe Tränen in seinen Augen. Danach fahren wir zusammen ins Hotel. Hans Esch — so hieß mein Bekannter — fragte mich: “Wassilij, warum hast du geweint?” Ich sah in seine Augen: “Deswegen Hans, weil ich heute um 32 Jahre älter bin als mein Vater. Er ist vor meinen Augen gestorben: ein Geschöß splitter hatte sein Herz getroffen. Und ich habe wieder die blutigen Schwielen an meinen Händen von den Griffen des mit Beton gefüllten Schubskarrens gefühlt. Meine Kinderhände konnten diese bleierne Last nicht halten. Der Karren kippte um. Dafür bekam ich einen Stockschlagen vom deutschen Aufseher. Ich habe an der Baracke in Frankfurt geweint, weil ich meine Baracke in Mülheim gesehen hatte. Durch eine amerikanische Fliegerbombe war sie vollkommen niedergebrannt. Ich hätte dort umkommen können, aber der Freund meiner Kindheit, der Ostarbeiter Wassja Gubarew, verbrannte damals bei lebendigem Leib. Von Wassja waren nur Körperteile und eine Metallplatte mit der Nummer 993 übriggeblieben... Als ich nach Hause zurückkehrte, fragte mich Wassjas Mutter: “Warum hast du meinen Wassiljok nicht vom Tode retten können?” Ich habe geweint, Hans, weil ich diese Frage nicht habe beantworten können, und ich werde sie niemals beantworten können”.

Ich verstand, warum Hans geweint hatte. Das waren nicht nur Tränen des Mitleids. Das war eine Atr Bitte um Verzeiung für die Qualen und Leiden, die ich hatte hinnehmen müssen. Wo liegt aber hier seine Schuld? In jenen schrecklichen Jahren war er ein Junger wie ich. Der Krieg verunstaltete auch sein Leben. Und zwei seiner Brüder liegen unter der Erde irgendwo bei Orscha...

Wir trafen uns zum ersten Mal fast 50 Jahre nach dem blutigsten Krieg. Wir hatten weder einander noch anderen Menschen etwas Schlimmes angetan. Und wir haben gemeinsame Tränen. Wir beweinen unsere durchh nichts zu ersetzenden Verluste, unsere versengten Erinnerungen. Herzensschmerzen, die nei vergehen.”

(F.Dorn, L.Jekel, V.Ignatowitsch, “Nje ubitj tscheloweka — Erinnerungen gegen den Krieg”. Minsk, 1995. S. 102–104).

Ein weiterer Grund für die Mauer des Schweigens ist, wie dieses “Selbstkenntnis des Ostarbeiters Nr. 997”, Wassilij Bojkatschow zeigt, der unerträgliche Schmerz, der sich mit den Erinnerungen an diese Zeit verbindet, und die Angst davon, ihn wieder zu spüren.

Diese beiden Männer waren während des Krieges noch kleine heranwachsende Jungen. Sie waren in keiner Weise schuldig für das, was sich in diesen Jahren zutrug, doch sie haben unendlich gelitten, unverwindbare Verluste hinnehmen müssen, und deshalb fällt es ihnen schwer, sich an das Geschehene zu erinnern. In ihrem wiederempfundenen Schmerz, waren sie sich einig - über die trennenden Grenzen von Zeit, Raum und nationaler Zugehörigkeit hinweg.

Ich denke, daß wir in der Auseinandersetzung mit dem Erbe, der Hinterlassenschaft unserer Väter vor dem, was uns an Unerträglichem, Schmerzlichem, Peinli-

chem, Beschämendem entgegentritt, nicht zurückschrecken dürfen, weil sich uns nur so die Möglichkeit zu einer Zukunft eröffnet, in der wir gemeinsam mit Ihnen leben und überleben können.

Nur, wie ist dies zu erreichen, weiterzuvermitteln, an die, die von der Existenz dieser Mauer des Schweigens kaum mehr etwas wissen? Wie kann dies gelingen, wo sind die Menschen, die bereit sind, sich auf einen solchen Prozeß einzulassen, der doch zuerst nur Angst einlößt?

Im Rahmen eines Projekts der Deutschen Evangelischen Arbeitsgemeinschaft für Erwachsenenbildung (DEAE) zur Entwicklung und Erprobung von neuen Kooperationsformen mit Partnern in Osteuropa im Bereich der kirchlichen Erwachsenenbildung organisierte ich aus meiner Arbeitsstelle heraus im Sommer 1994 ein Seminar mit Partnern hier in Minsk, dem wir den Namen "Von der Konfrontation zur Kooperation" gaben. Abermals batten wir ehemalige Zwangsarbeiterinnen und Zwangsarbeiter einladen, dazu Angehörige der älteren Generation von deutscher Seite und Schülerinnen und Studierende aus Deutschland und aus Belarus, insgesamt eine Gruppe von etwa 60 Teilnehmenden.

Leider geriet dieses Seminar in seinem Verlauf mehr zur Konfrontation als zur Kooperation.

Es stellte sich heraus, daß wir trotz intensiver gemeinsamer Vorbereitung mit völlig unterschiedlichen Interessen uns auf dieses Seminar, diese Begegnung eingelassen hatten. Auf unserer Seite richtete sich das Interesse auf das nachgeholte Gespräch zwischen den Generationen über Krieg und Besetzung in einem von der deutschen Wehrmacht überfallenen Land mit ihren Auswirkungen bis heute - auch bei uns. Die Konfrontation mit dieser, wie ich dargelegt habe, in Deutschland zumeist verschwiegenen Realität sollte vor allem der jüngeren Generation Anstoß zur Auseinandersetzung mit der eigenen Geschichte geben. Wir wollten sie damit bewegen, danach zu suchen, welche Spuren diese Geschichte in der eigenen Familie, am eigenen Wohnort hinterlassen hat. Vergangenheit derart lebendig und transparent geworden, sollte damit auch die Möglichkeit zu einem veränderten Umgang untereinander - zwischen der jüngeren und der älteren Generationen - und miteinander - wir also in unserem Verhältnis zu *ihnen ermöglichen*.

Unsere belarussischen Partner dagegen wollten uns als Nachkommen derer, die ihr Land überfallen hatten, zeigen, wie sie sich der deutschen Besetzung entledigt hatten. Ihre Bereitschaft, mit uns zusammenzuarbeiten, war Ausdruck ihres Stolzes wie auch ihrer Hoffnung, in die sich Verzweiflung und bange Sorge mischten. Ihr Interesse war, Verständnis und damit auch Hilfsbereitschaft einer Situation gegenüber zu wecken, in der unsere Bereitschaft zur Unterstützung gleichzeitig auch Ausweis der überwundenen Konfrontation sein sollte.

Dies setzte aber von unserer Seite die Annahme einer Geschichtsdeutung und eines Selbstbildes voraus, das wir zum Gegenstand der Diskussion machen wollten - und dies mit unseren Methoden der Erwachsenenbildung, mit denen wir uns sicher fühlten und wir mit unseren belarussischen Partnern ausprobieren wollten. In Wirkli-

chkeit aber verursachten wir große Unsicherheit, Irritation und mit einer Lesung der Schriftstellerin Swetlana Alexijewitsch aus ihrem Buch "Im Banne des Todes", in welchem sie die Verzweiflung von Selbstmordern in Belarus nach dem Zerfall der Sowjetunion thematisiert, schließlich offenen Streit auf der Seete unserer belarussischen Freunde.

Einer unserer Partner hatte uns bei der Vorbereitung zu dem Seminar gefragt: "Was, zum Teufel, sucht ihr Deutschen hier eigentlich?" Eine schwierige Frage — und ich habe lange nicht gewußt, wie ich sie überzeugend beantworten könnte. Mir ist jedoch an diesem Runden Tisch klar geworden, das wir — bei allem guten Willen, bei aller Bereitschaft zur Verständigung und Hinwendung zueinander — wie Sie — und auch wir einander nicht — für irgendwelche Ziele instrumentalisieren dürfen. Wir müssen lernen, auf Sie zu hören, von Ihnen zu lernen. Wenn wir wirklich mit Ihnen gemeinsam leben und überleben wollen, uns gemeinsam unserer gemeinsamen Geschichte zuwenden wollen, die mit diesem furchtbaren Krieg nicht erst begonnen und zum Glück mit ihm auch nicht aufgehört hat, dann müssen wir noch sehr viel mehr von dieser Geschichte erfahren. Ich habe in diesen zwei Tagen nicht allein einen Eindruck von dem Reichtum der verschütteten gemeinsamen Kultur der zurückliegenden Jahrhunderte erfahren, wovon ich bis heute nur wenig wußte. Ich habe auch gelernt, auf uns, uns Deutsche, mit Ihren Augen zu sehen, und gehört, wie Sie in Ihrer Sprache uns Deutsche wahrnehmen. Ich war überrascht zu hören, wie viele deutsche Wörter Eingang in die belarussische Sprache gefunden haben bis hinein in die Übernahme grammatischer Konstruktionen. So mag das Erlernen der belarussischen Sprache vielleicht sogar etwas weniger Mühe bereiten als die dem Deutschen gegenüber doch wesentlich verschlossenere russische.

Ich hätte mir gewünscht, ich hätte dies noch intensiver tun können, da ich nur vieles von dem, was Sie in Ihrer Sprache vortrugen, nur sehr näherungsweise habe erschließen können. Ich bedauere auch sehr, daß nicht mehr Teilnehmerinnen und Teilnehmer aus dem deutschsprachigen Raum anwesend waren, die den Austausch noch mehr hätten befruchten können.

Gegenseitiges Verstehen und Verständigeng vor dem Hintergrund einer historischen Katastrophe ist ein äußerst mühevolleres Unterfangen, dessen Früchte, die Wiederentdeckung des Reichtums einer gemeinsamen, verloren gegangenen und verschütteten Kultur, nicht leicht zu ernten sind. Ein solcher Runder Tisch kann eine Chance dazu bieten, und gleichzeitig dazu beitragen, sich mit den Augen der anderen zu sehen.

Daß Sie mir in diesen Tagen die Möglichkeit dazu geboten haben, dafür danke ich Ihnen ebenso wie für Ihre Aufmerksamkeit.

Астрыд Зам (Мангайм)

Няўжо — асаблівы беларускі шлях? Некаторыя заўвагі нямецкага палітолага аб ходзе працэса трансфармацыі ў Беларусі

рансфармацыйныя працэсы ва ўсходнееўрапейскіх краінах вызначаюцца складанасцю. Асноўная праблема гэтых краін заключаецца ў неабходнасці адначасовага правядзення рэформ, сістэмных змяненняў у эканамічнай, палітычнай і сацыяльнай сферах грамадства. Аднак з прычыны шматгадовага існавання экстенсіўнай мадэлі развіцця практычна ва ўсіх дзяржавах СНД сённяшнія рэсурсы для правядзення рэформ вельмі абмежаваныя. Пры гэтым цяперашні курс развіцця ў многім вызначаецца структурамі старой сістэмы.

У Рэспубліцы Беларусь, дзе, акрамя ўсяго сказанага, вопыт уласнай дзяржаўнасці зусім невялікі, сітуацыя асабліва спецыфічная. Незалежнасць ёю была атрымана, галоўным чынам, як вынік некаторых знешніх працэсаў, і толькі ў меншай ступені ў выніку ўнутрыпалітычных і грамадскіх змяненняў. Маючы на ўвазе даволі паспяховую палітычную і эканамічную інтэграцыю БССР у савецкую сістэму, можна канстатаваць, што без вынікаў Чарнобыльскай катастрофы і трохгадовага замоўчвання іх сапраўдных маштабаў наўрад ці адбылася б нейкая істотная дэлегітымізацыя цэнтралізаваных партыйных структур. Бо практычна і статыстычна крызіс у эканоміцы стаў відавочным толькі на працягу 1991–1992 гг. У гэтыя гады з-за часовага палітычнага кампрамісу паміж кіруючай наменклатурай і нацыянальнай апазіцыяй яшчэ існавала магчымасць паступовай неаўтарытарнай трансфармацыі. Аднак, паколькі ў беларускіх эліт не аказалася канцэпцыі — сапраўднай стратэгіі рэформ — дадзены шанц быў згублены.

Важкім фактарам, які ўскладніў няпростую сітуацыю, з'явіўся, між іншым, першапачатковы эффект правінцыялізацыі Беларусі, які пачаўся ў выніку распаду Савецкага Саюза. Ён асабліва адчувальна праявіўся ў звужэнні інфармацыйнай прасторы. На жаль, замест рэальнага яе пашырэння ў бок Заходняй Еўропы, часткова адбыўся працэс яе згортвання.

Рысы наменклатурнай дэмакратыі

На Захадзе, дзе да цяперашняга моманту Рэспубліка Беларусь малавядомая, распаўсюджаны пэўны вобраз яе ўспрымання. Лічыцца, што ў Беларусі фактычна адсутнічае прызнанне каштоўнасці ўласнай дзяржаўнасці, не праводзяцца рэформы, а таксама што Беларусь значна адстае ў развіцці трансфармацыйных працэсаў ад Украіны або Расіі. Аднак заходні тэзіс аб адсутнасці рэформаў вельмі катэгарычна. Вядома, пасля забастовак у красавіку 1991 г. беларускае кіраўніцтва практычна зрабіў стаўку выключна на захаванне сацыяльнай стабільнасці, што ў значнай ступені ўплывае на дынаміку рэформ, аднак гэта не дазваляе гаварыць аб іх поўнай адсутнасці.

У адпаведнасці з прынятай у сакавіку 1994 г. Канстытуцыяй, Беларусь абвешчана дэмакратычнай прававой дзяржавай. Праўда, змешванне прынцыпаў,

якія ўтвараюць тэарэтычную аснову сучаснай заходняй дэмакратыі, і пошук балансу паміж імі з'яўляюцца далёка непрыстай справай. Ужо на структурным узроўні тут закладзены патэнцыяльныя канфлікты; у прыватнасці, традыцыйны канфлікт паміж прынцыпам прыняцця рашэння большасцю і прававым прынцыпам вагагі меншасці, а таксама іншых універсальных каштоўнасцей і г.д. Змены ў Беларусі на самой справе можна ахарактарызаваць не як прамое анты-дэмакратычнае развіццё (так, напэўна, здаецца многім, асабліва на Захадзе), а як пэўны варыянт наменклатурнай патэрналісцкай дэмакратыі, заснаванай на даўніх традыцыях спецыфічнага сімбіёзу паміж кіраўніцтвам і насельніцтвам. Галоўнай рысай гэтага варыянта з'яўляецца перавага прынцыпу асабістай аднанасці над абстрактнымі прававымі механізмамі выпрацоўкі палітычных рашэнняў і пошуку кампрамісу.

Беларусь, як і Армения, была адзінай рэспублікай, дзе пасля вядомых падзей 1991 г. (распад Саюза) не былі праведзены датэрміновыя парламенцкія выбары. Увогуле першыя (прэзідэнцкія) выбары адбыліся толькі ў 1994 г. Да гэтага ў насельніцтва не было магчымасці выказаць сваё меркаванне аб падзеях, якія адбываліся, нягледзячы на шматразовыя абяцанні Вярхоўнага Савета 12 склікання і патрабаванні левых і правых сіл. Таму прызнанне грамадзянамі Беларусі новай сістэмы на фоне паскоранага эканамічнага крызісу магло насіць толькі вельмі абмежаваны характар. І ў вострым канфлікце паміж рознымі галінамі ўлады, які паўстаў адразу пасля выбарна першага прэзідэнта РБ, дзякуючы гэтаму факту да канца 1995 г. заўсёды меўся запас легітымнасці, які ў заканадаўчай улады ўжо даўно быў вычарпаны.

Існуючы парадак правядзення парламенцкіх выбараў 1995 г. яўна прадэманстравалі падыходы ў стылі наменклатурнай дэмакратыі. Да абсурду былі даведзены прынцыпы справядлівасці і рашэння большасцю. З-за фінансавых абмежаванняў перадвыбарчай кампаніі (600 000 рублёў на кандыдата), чыстага прымянення мажарытарнай сістэмы і г.д. у прадстаўнікоў наменклатуры шанцаў на атрыманне мандата, асабліва ў сельскіх акругах, было намнога больш, чым ва ўсіх астатніх кандыдатаў. Міжнароднымі назіральнікамі выбары толькі ўмоўна былі прызнаныя як "free and fair", г.зн. як адпаведныя міжнародным стандартам, трэба меркаваць, у першую чаргу з-за адсутнасці свабоднага доступу да СМІ. Майскія выбары ў парламент як нацыянальная з'ява не адбыліся. У выніку гэтага тады не быў выбраны новы парламент, што часткова з'яўляецца амаль лагічным вынікам, які выканаўча ўлада хацела атрымаць.

Небяспека ізаляцыі (самаізаляцыі) Беларусі ў Еўропе

У цэлым можна сказаць, што ў 1995 г. у Беларусі ў палітычнай сферы пераважвалі рэгрэсіўныя тэндэнцыі, якія ў нейкай ступені нагадваюць вяртанне да "Вандэі перабудовы", як у свой час пісьменнік Алесь Адамовіч назваў БССР. Самым яркім прыкладам гэтага можа быць існаванне да сённяшняга моманту выразнага раздзялення паміж дзяржаўнымі і недзяржаўнымі СМІ. Беларусь да гэтага часу не мае незалежнай штодзённай газеты, а нешматлікія незалежныя выданні друкуюцца пераважна ў Літве. Кола, такім чынам, замыкаецца.

Да таго ж беларускае развіццё наўрад ці стаіць у адным радзе з так званымі рэстаўрацыйнымі тэндэнцыямі ў многіх іншых дзяржавах Усходняй Еўропы. У іх зьвяртанне былых камуністаў да ўлады, хутчэй абазначае забеспячэнне ўжо дасягнутых вынікаў эканамічных рэформ пры частковай кампенсацыі іх сацыяльных наступстваў. Беларусь жа больш падобная да Германіі мінулага стагоддзя, якая па словах Карла Маркса, цягнула заўсёды разам з другімі еўрапейскімі дзяржавамі паражэнне рэвалюцый, не атрымоўваючы іх станоўчых вынікаў.

Можна сказаць, што ў сённяшняй Беларусі заўважаецца прысутнасць розных па часе пластоў, што было некалі характэрна для нямецкага развіцця, якое атрымала назву Sonderweg (асаблівы шлях). Бо памылковым было б не бачыць і іншых тэндэнцый. Перш за ўсё пасля пагрозы ўвядзення прамога прэзідэнцкага кіравання ў выпадку няўдачы паўторных выбараў можна было назіраць фармаванне даволі шырокай кааліцыі прававога мыслення і падтрымкі ідэі парламентарызму, якая знайшла сваё адлюстраванне ў рашэннях Канстытуцыйнага суда і ў рэпартажах многіх СМІ перад выбарамі. Таксама мела месца ўзмацненне здольнасці партый знаходзіць кампрамісы і ў той жа час павышэнне іх унутранай сабранасці, дысцыпліны. Асабліва гэта было відавочна на прыкладзе выбараў намеснікаў старшыні Вяроўнага Савета ў новым парламенце.

Вось чаму ў пачатку 1996 г. ў Беларусі яшчэ захоўваліся пэўныя шанцы на пераадоленне палітычнага крызісу. Аднак пры ўмове, што парламенту ўдасца ў бліжэйшы час ўмацаваць свой статус, аднавіць баланс сіл паміж галінамі ўлады і пераадолець шырокі крызіс палітычнага даверу. У процілеглым выпадку ізаляцыю Беларусі ў Еўропе, якая ўжо сёння назіраецца, пераадолець будзе вельмі цяжка.

Мікалай Крукоўскі (Мінск)

Праблема беларускага Адраджэння і філасофія Гегеля

У часы сацыяльных крызісаў рэальнасць заўсёды прымушае чалавека думаць. Сам чалавек стаў “Homo Sapiens”ам, чалавекам разумным, г.зн., думачым, у перыяд гіганцкага крызісу, звязанага з чацвярцічным абледзяненнем на планеце Зямля. Тое, што такія крызісы перажываюцца звычайна ў галіне эканомікі і адчуваюцца як вострая матэрыяльная нястача або бяда — гэта толькі з’яўны, другасны бок сітуацыі. У аснове ж, у сутнасці сваёй тут заўсёды ляжыць “драма ідэй”. І ў цяперашнім нашым крызісе прычынай усяго з’явіліся ідэі, як бы ні пратэставалі тут супраць гэтага прававернага марксісты. Дарэчы, сам Маркс пагаджаўся з тым, што перш, чым нешта пачынаць рабіць, чалавек павінен падумаць, як пра тое сведчыць яго вядомае параўнанне архітэктара з пчалой.

Пераважная большасць людзей цяпер лічыць, што такой прычынай нашага сённяшняга амаль што катастрафічнага крызісу з’явілася менавіта камуністычная ідэя ў яе марксавай фармулёўцы. Пры гэтым канкрэтная ацэнка такога яе дзеяння можа быць самай рознай: левыя лічаць, напрыклад, што ідэя сама тут была зусім ні пры чым і што яе сказілі бяздарныя выканаўцы, правыя — што цалкам вінавата менавіта камуністычная ідэя, уключаючы сюды і ўсіх марксавых папярэднікаў — ледзь не да самога Платона. Ісціна ж тут, як заўсёды, дзесьці пасярэдзіне. Безумоўна, класічны марксізм быў скажоны, ці, так бы мовіць, зрэвізаваны Леніным, які, каб дастасаваць яго да ўмоў сацыяльна адсталай Расіі, вельмі моцна перапрацаваў гэтае вучэнне, не кажучы ўжо пра Сталіна. Але і ў самой марксавай ідэі і ўвогуле ў марксізме як сацыяльнай філасофіі меліся характэрныя рэчы, якія непасрэдна спрычыніліся да яе сённяшняга краху з усімі яго эканамічнымі наступствамі. Гэта яе прынцыповая бездухоўнасць — матэрыялізм, ваяўнічы атэізм і тэорыя класавай барацьбы з устаноўкамі на палітычную дыктатуру і матэрыяльную сілу. Што з гэтага вынікла — вядома ўсім. Нават даволі моцны рамантычны арэол, які акружаў гэтую ідэю ў пачатку яе існавання, вельмі хутка развёяўся пад цяжарам тых злавесных даважкаў. На Беларусі ж марксісцкая ідэя мела яшчэ больш цяжкія наступствы, бо чужасць яе беларускаму соцыуму і яго ментальнасці была падвойнай: не толькі ў нацыяльным плане, але і ў плане сацыяльным, бо Беларусь была традыцыйна сялянскай краінай.

Усё гэта заканамерна прывяло да таго, што марксізм у Беларусі аказаўся даволі дужна пакінутым беларускай думачай інтэлігенцыяй ужо ў самым пачатку крызіснага працэсу. Але пры гэтым, не без уплыву расійскай ментальнасці з яе схільнасцю да чорна-белага мыслення, быў пакінуты не толькі марксізм, але і ўсе яго вялікія папярэднікі — прадстаўнікі нямецкай класічнай філасофіі і сярод іх асабліва Гегель (зрэшты некаторыя ўвогуле адварнуліся ад філасофіі цалкам, кінуўшыся ў эканоміку і звязаныя з ёй прагматычныя сферы сацыяльна-культурнай дзейнасці). Замест гэтага выявілася другая, процілеглая крайнасць: ратунак пачалі шукаць у сучаснай заходняй філасофіі, пераважна ў тых яе скептычна-песімістычных напрамках, што былі там прадстаўлены такімі філосафамі, як Хайдэгер, Гадамэр, Дэррыда, якія склалі сабой кірунак так званага постмадэрнісцкага дэканструктывізму. Не кажучы ўжо аб тым, што такім чынам паўтаралася старая небяспека паўторнага запазычання чужой філасофскай ментальнасці з усімі магчымымі яе наступствамі, сам дэструктыўны, нігілістычны характар азначанага філасофскага кірунку ўжо па сваёй глыбіннай сутнасці не мог саслужыць ролю выратавальнага круга беларускай нацыянальнай культуры, што засталася ўвогуле пазбаўленай кіруючай філасофскай ідэі і стала імкліва падаць у прорву глыбокай бездухоўнасці. Не мог ужо толькі таму, што сам гэты накірунак узнік у заходняй філасофіі як характэрная прыкмета шпенгleraўскага “заходу Еўропы”, як заканамерны вынік нізыходзячай фазы яе развіцця, у той час як для Беларусі патрабавалася нейкая пазітыўная, актывізуючая развіццё ідэя,

што магла б ажывіць і натхніць сабой працэс адраджэння не толькі духоўнай, але і ўвогуле ўсёй беларускай нацыяльнай культуры. Што менавіта духоўная культура, а, значыць, і філасофія павінна адыгрываць пры гэтым вядучую ролю, зараз стала агульнавядома пасля шырокага азнаямлення беларускай інтэлігенцыі з працамі А.Шпенглера, А.Тойнбі і асабліва П.Сарокіна. Аднак, і на гэтых аўтарах з непазбежнасцю адбілася зрэшты тое, што і яны былі вымушаны ствараць свае канцэпцыі ва ўмовах еўрапейскай сацыяльнай “восені” — прынамсі, амаль усе іх працы носяць пераважна эмпірычны, а часам нават, як, напрыклад, у Шпенглера, і ірацыянальны характар.

Для таго, каб знайсці нейкае духоўнае апірышча і ўвогуле патрэбныя ідэі ў культурах другіх народаў для адраджэння сваёй уласнай нацыянальнай культуры, трэба заўсёды арыентавацца на тыя перыяды ў іх гісторыі, калі яны знаходзіліся на верхнім экстрэмуе свайго развіцця, калі яны перажывалі сваё культурна-гістарычнае “лета”. Кроў для пералівання, як вядома, заўсёды бярэцца медыкамі толькі ў здаровых асоб квітнеючага ўзросту. І менавіта ў такім стане якраз і знаходзілася ў сярэдзіне мінулага стагоддзя класічная нямецкая філасофія і ў яе асобе Георг Вільгельм Фрыдрых Гегель, дыялектычнае мысленне якога, што б там ні казалі цяперашнія філосафы-постмадэрністы, з’явілася найвялікшым дасягненнем філасофіі ўсіх часоў і народаў. Зрэшты, і Марксава філасофская канцэпцыя бярэ свой пачатак у Гегеля, дзякуючы чаму некаторыя яе ідэі захоўваюць сваю значнасць і да гэтага часу, як, напрыклад, вучэнне аб тавары як дыялектычна-супярэчлівым адзінстве спажывецкай і менавай вартасці або аб грамадска-эканамічных фармацыях, у аснове развіцця якіх ляжыць гегелеўская дыялектычная барацьба такіх процілегласцей, як прадукцыйныя сілы і вытворчыя адносіны. Гегелеўскім разуменнем такіх катэгорый пад прыкрыццём марксісцкай тэрміналогіі можна было, напрыклад, і ў часы застою карыстацца даволі эфектыўна ў тэарэтычных адносінах, як тое рабіў, напрыклад, аўтар гэтых радкоў у галіне эстэтыкі, дзе аказалася магчыма распрацаваць канцэпцыю асноўных эстэтычных катэгорый, дастаткова добра дапасаваную да вышэйазначаных эмпірычных канцэпцый Шпенглера, Тойнбі і Сарокіна, якія ў той час лічыліся антымарксісцкімі.

Сказанае рабілася магчымым тады дзякуючы таму, што лагічны механізм, на які, так бы мовіць, вобмацкам выйшлі пазней і Сарокін, і Тойнбі, і Шпенглер, у сваёй патэнцыяльнай форме знаходзіўся ўжо амаль што цалкам у Гегеля, асабліва ў яго славетных “Лекцыях па эстэтыцы”, якія да здзіўлення дакладна супадаюць, напрыклад, з намнога пазнейшымі эмпірычнымі назіраннямі Сарокіна, хоць яны і распрацаваны ў Гегеля чыста дэдуктыўным, г.зн., тэарэтычным метадам (калі не лічыць магчымага ўплыву на яго таксама эмпірычнай “Гісторыі мастацтва старажытнасці” Вінкельмана). Зрэшты, і чыста эмпірычныя выхадны на тую канцэпцыю маглі мець сваёй крыніцай таго ж самага Гегеля, калі ўлічваць тое, што Шпенглер, напрыклад, мог быць залежным ад М.Данілеўскага з яго тэорыяй культурна-гістарычных тыпаў, а гэты ў сваю чаргу праз старэй-

шых неаславіанафілаў — менавіта ад Гегеля, аўтарытэт якога ў тыя часы ў Расіі быў проста агромністы.

Таму і цяпер, калі пасля краху ў Беларусі марксізму як цэласнай філасофскай канцэпцыі, якая прэтэндавала на тое, каб быць пакладзенай ў аснову развіцця беларускай нацыянальнай культуры, утварыўся вельмі небяспечны ў культурных і палітычных адносінах духоўны вакуум, менавіта гегелеўская філасофія, пераважна яе дыялектыка-катэгарыяльны апарат маглі б адыграць рашаючую ролю ў стварэнні максімальна, думаецца, канструктыўнай тэарэтычнай канцэпцыі адраджэння беларускай нацыянальнай культуры. І тое магчыма ў двух, зрэшты, узаемна блізкіх да сябе аспектах. Па-першае, менавіта гегелеўская дыялектыка дае неабходны строга лагічны апарат для распрацоўкі тэорыі культурна-гістарычнага развіцця народа, які вельмі добра пацвярджаецца дастаткова пераканаўчымі па сваёй рэпрэзентатывнасці эмпірычнымі назіраннямі Тойнбі і Сарокіна. Тымі самымі назіраннямі, згодна якім, па Сарокіну, кожная культура перажывае ў сваім развіцці дастаткова выразна акрэсленыя ў прынцыпе фазы, першая з якіх (станаўленне) характарызуецца перавагай ідэальнага над рэальным, духоўнага над матэрыяльным, рацыянальнага над сенсорным; другая фаза (росквіт) — гарманічнай інтэграванасцю гэтых абодвух полюсаў, і нарэшце, трэцяя фаза (упадак) вызначаецца ўжо, наадварот, перавагай рэальнага над ідэальным, матэрыяльнага над духоўным, сенсорнага над рацыянальным. Пры гэтым лагічная строгасць і дакладнасць гегелеўскага катэгарыяльнага апарата настолькі высокая, што ён і сёння можа быць інтэрпрэтаваны ў тэрмінах і паняццях сучаснай матэматычнай логікі і агульнай тэорыі сістэм, як у свой час было паказана польскім логікам С. Рагоўскім і ў нашай манаграфіі “Кібернетыка і законы прыгажосці”. Праблема дакладнай фармалізацыі гегелеўскай дыялектычнай логікі захоўвае сваю вострую актуальнасць і да гэтага часу. У такім аспекце Гегель цікавіць нас пераважна як дыялектык.

Па-другое, гегелеўская ідэалістычная філасофія, якая разглядала свет пераважна з пункту гледжання Абсалютнай ідэі, уяўляе сабой вялікую цікавасць як выдатны прыклад падыходу да рэчаіснасці з пазіцый канцэнтраванай, так бы мовіць, духоўнасці. Такі менавіта падыход якраз і з’яўляецца найбольш характэрным, як толькі што было паказана, для культуры, якая перажывае першую з вышэйазначаных фаз у сваім развіцці, сваю, згодна Шпенглеру, “вясну”. А гэта і павінна больш за ўсё цікавіць кожнага, хто заклапочаны праблемай адраджэння сваёй духоўнасці і культуры ў цэлым, у нашым выпадку культуры беларускай. І ў гэтым аспекце Гегель блізкі нам ужо і як філосаф-ідэаліст. Бо ідэалізм, і ідэалізм не толькі ў вузка філасофскім сэнсе, заўсёды з’яўляецца адначасова і рэлевантнай прыкметай стадыі пазітыўнага ўздыму культуры і вельмі дзейным інструментам такога ўздыму. Мы ўжо бачылі нават на марксамы прыкладзе з архітэктарам і пчалой, што ўсялякае, нават самае дробнае дзеянне пачынаецца з думкі, менавіта з думкі тэарэтычнай, агульнай. Кожнае дзеянне ўвогуле ўяўляе сабою нібы своеасаблівую форму сілагізма: агульная ідэя, канкрэтна-пачуццё-

вае ўспрыняцце, і, як вывад, — дзеянне. Дзеянне як рэалізацыя, увасабленне ідэі, як своеасаблівы працяг дэдуктыўнага мыслення. Калі індуктыўнае мысленне, што ляжыць у аснове эмпірычнага падыходу, рухаецца ад пачуцёвага сузірання рэчаіснасці да агульнай ідэі і ў вывадзе да фармулёўкі пэўнай заканамернасці, то дэдуктыўнае, наадварот, — ад агульнай ідэі да пачуцёвай рэчаіснасці, і ў выніку канструіруецца новы рэальны аб'ектыўны факт. А стварэнне такіх новых аб'ектыўных рэальнасцей, што ўяўляюць пэўную каштоўнасць для чалавека, якраз і з'яўляецца працэсам станаўлення культуры. Менавіта таму на фазе станаўлення культуры і ў ёй самой ідэальнае пераважае над рэальным, духоўнае над матэрыяльным.

Зразумелым становіцца тады, чаму нас не могуць задаволіць у якасці сродку ці інструмента для адраджэння беларускай нацыянальнай культуры спасылку на тыя заходнія філасофскія кірункі, якія арыентуюцца не на эсэнцыю, а на экзистэнцыю, не на ноўмены, а на феномены, не на розум, а на пачуцёвасць, як гэта бачыцца выразна на прыкладзе Хайдэгера і дэструктыўнага постмадэрнізму, што ідзе ад яго. Уласна кажучы, гэтыя накірункі пачаліся і не з Хайдэгера, а з самога Фрыдрыха Ніцшэ і яго славутага тэзіса “Бог памёр”, з якога, па сутнасці, і выводзіцца выразны шпенглераўскі *Untergang des Abendlandes*, заход Еўропы, г.зн. сыходная ўжо фаза гісторыі заходняй культуры, яе ўпадак. А калі дакладна, дык і яшчэ раней. Зрэшты сам Маркс выразна ўкладаецца ў гэтую крывую, вяршыняй якой быў Гегель, а з Фейербахам пачынаецца гульня, так бы мовіць, ужо на паніжэнне. Нямецкі філосаф-неатаміст Я.Хомэс, напрыклад, зусім справядліва працягвае тую лінію далей ад Маркса праз Ніцшэ (не забудзем, што Макс Штырнер, вядомы папярэднік Ніцшэ, быў і сучаснікам Маркса!) аж да самога Хайдэгера. Так што Хайдэгер ні ў якім разе не з'яўляецца лагічным антыподам Маркса, а наадварот, своеасаблівым прадаўжальнікам яго! І лінія тая, што вядзе ўніз, прасочваецца выразна не толькі ў філасофіі, але і ў мастацкай культуры, і ў культуры матэрыяльнай. У мастацтве, напрыклад, яна бачыцца ў пераходах ад класіцызму праз рэалізм да натуралізму, імпрэсіянізму і, нарэшце, праз абстракцыянізм да сучаснага абсурдызму. У культуры матэрыяльнай — ад вытворча-індустрыяльнай яе фазы да пачуцёва-спажывецкай з яе ўстаноўкай на спажыванне і геданістычны індывідуалізм.

І таму не можа не выклікаць горкага здзіўлення той факт, што менавіта на гэты кірунак пераважна арыентуюцца некаторыя нашы беларускія філосафы, што актыўна ўзяліся цяпер за распрацоўку культурна-філасофскай праблематыкі, аб чым сведчаць такія нашы добрыя ў цэлым выданні, як спецыяльны ўкладыш да газеты “Культура”, вядомы пад назвай “ЗНО”, і пэўныя саронкі часопіса “Крыніца”, не кажучы ўжо аб некаторых нашых пісьменніках і мастаках з іх арыентацыяй выключна на брыдоту і песімізм. Было б несправядліва, хочацца думаць, абвінавачваць іх у нейкім свядомым злоўжыванні (у гэтым вельмі “преуслевали” ў свой час камуністычныя ідэолагі з іх “ідеологическими диверсиями” і да т.п.), але папроку ў пэўнай абмежаванасці мыслення тое ўсё ж думаецца, заслу-

гоўвае. Або ў “чорна-белай” логіцы крайнасцей, да якой нас так доўга прывучвалі бальшавікі. Паўплывала тут, магчыма, тая школа, якую атрымоўвалі і, здаецца, працягваюць атрымоўваць выпускнікі філасофскага факультэта БДУ, дзе аж да гэтага часу такая логіка ў пашане і дзе амаль што зусім не знаёмяць студэнтаў з іншымі кірункамі заходняга мыслення, зарыентаванага на духоўнасць і такія пазітыўныя культурныя каштоўнасці, як ісціна, дабро і прыгажосць. У гэтым сэнсе надзвычай цікавымі могуць быць, напрыклад, не толькі руская рэлігійная філасофія, але і заходні неатамізм, які вельмі пачціва, дарэчы, ставіцца да Гегеля і яго філасофіі. Увогуле, праблема ўзаемаадносін рэлігіі і культуры на фазе станаўлення гэтай апошняй таксама з’яўляецца цяпер вельмі актуальнай, асабліва ў кантэксце агульнай задачы адраджэння беларускай нацыянальнай культуры. Але гэта ўжо іншая тэма гаворкі.

Гаворачы аб адраджэнні культуры як аб першай фазе яе развіцця, для якой характэрна перавага ідэальнага яе пласта над рэальным, духоўнага над матэрыяльным, трэба заўсёды памятаць, што гэта менавіта толькі асобная фаза, шпенгleraўская, інакш кажучы, пара года. Гэта толькі яшчэ падыход да паўнацэннага існавання, да пары квітнення, якое Шпенглер параўноўваў з летам, для якога тыповым з’яўляецца ўжо гарманічнае адзінства ідэальнага і рэальнага, духоўнага і матэрыяльнага. І тут зноў перад намі паўстае велічная постаць славутага нямецкага філосафа-ідэаліста. Менавіта Гегель упершыню сфармуляваў дыялектычныя законы развіцця, у тым ліку і развіцця культуры, як мы тое ўбачым у яго “Лекцыях па эстэтыцы”, даўшы ім дакладнае лагічнае абгрунтаванне. І менавіта гэтым законам развіцця вольна ці міжвольна здрацілі савецкія марксісты-ленінцы, праігнараваўшы тое, што перавага ідэальнага над рэальным, агульнага над асаблівым, а, значыць, і грамадства над асабістасцю ўяўляе сабой толькі першую фазу, толькі пэўны перыяд у развіцці грамадства і яго культуры, і ператварыўшы гэты, па сутнасці сваёй, усяго толькі пераходны стан у асноўную форму існавання соцыума, што і прывяло па сутнасці ўсю сістэму так званага сацыялізму да хуткага закатавання, або, як піша Рэнэ Генон, “зацвярдзення” і ў канцы — да краху. Аналагічная ж небяспека чакае нас, дарэчы, і ў выпадку другой крайнасці, а менавіта, прыняцця за такую асноўную форму існавання, за росквіт апошняю, “асеннюю”, па Шпенглеру, фазу з яе ўжо пералічанымі вышэй распаднымі рысамі, што якраз і робяць некаторыя нашы маладыя філосафы, невясёлыя вынікі чаго ўжо цяпер можна назіраць часам у нашай філосафскай і мастацкай літаратуры. Красамоўным сведчаннем такога распаднага, на жаль, мыслення можа быць, напрыклад, бліскуча напісанае, зрэшты, эсэ Валянціна Акудовіча “Мяне няма”, якое вянчае сабой цэлы цыкл такіх жа бліскучых па форме літаратурна-філосафскіх эсэ, дзе ён услед за Жакам Дэррыда знішчае не толькі аб’ект філосафскага мыслення, але і самога сябе як яго суб’екта, звёўшы такім чынам усю філосафію, як гавораць будаўнікі, да нулявога ўзроўню. Або ўрачыстая заява на старонках ужо названага “ЗНО” маладога і таксама таленавітага, здаецца, Альгерда Бахарэвіча, што ён мае “права рабіць з гною сва-

іх багоў”, заява не толькі не арыгінальная, бо такое вядома ўжо нам ледзь не з часоў бадлераўскай “Падлы”, але і неразумная, бо культывуе брыдоту, гэты эстэтычны сінонім смерці. Не дзіва пасля гэтага, што другі тэарэтык ЗНО Стах Дзедзіч заклікае ўжо і да пахавання, і пахавання не каго-небудзь, а ... усяго беларускага этнасу.

Адраджэнне беларускай культуры, як у свой час і вялікае Італьянскае Адраджэнне, ёсць рух да квітнеючага жыцця. А жыццё, у процілегласць смерці, якраз і ёсць гармонія, складаная і часам пакутліва супярэчлівая, але гармонія, да якой заклікаў вялікі Гегель. Гармонія, што заўсёды звязваецца ў нашай свядомасці з такімі творцамі, як Тутмос, Фідый, невядомы нам аўтар Уты і Рэглінды, Леанарда, Рафаэль і Моцарт. Вось чаму дарагі для нас і цяпер славыты немец. Вось у якім кірунку трэба нам і думаць, каб адрадзіць сваю культуру і каб з годнасцю несці гордае найменне Homo sapiens.

ГАЛАСЫ Ў ДЫСКУСІІ

Сяргей Віцязь (Мінск)

Нямецка-прускія адносіны ў кантэксце этнічнай гісторыі Беларусі

учасны перыяд гісторыі Беларусі выклікае цікавасць да вытокаў мясцовых этнічных традыцый. Своеасаблівасць характару беларусаў, іх ладу жыцця, для якога у першую чаргу характэрны раўнавага, упартасць і павага да закона, адчуваюцца выразна, і шырока зафіксаваны ў этнаграфічнай літаратуры XIX–XX стст.

Устойлівасць адметных рысаў характару беларусаў, на першы погляд, не мае той сістэмы, што дазваляла б захоўваць арыгінальнасць ва ўмовах нівелюючага культурнага і гаспадарчага асяроддзя. Мова, рэлігія, сістэма адукацыі і выхавання, мясцовая вытворчасць, што звычайна сілкуюць глебу рэгіянальных звычаяў, ва ўмовах сённяшняй Беларусі нічым, быццам бы, не адрозніваюцца ад суседніх. Але ж гэта — на першы погляд. Больш уважлівы дослед паказвае, што беларуская мова, славянская па лексіцы, аказваецца насычанай балцкімі лексізмам, што асабліва шырока выяўляецца ў рэгіянальных дыялектах, тапаніміцы, старарамеснай лексіцы.

Традыцыі рэлігіі, што здаваліся спачатку “супакоена-хрысціянскімі” (побач — праваслаўе, каталіцтва, уніяцтва, шэраг асобных сектаў), аказваюцца, па сутнасці, непакорліва-язычніцкімі. Мала таго, што наш рэгіён цалкам быў ахрышчаны апошнім у Еўропе (у канцы XIV ст.), дык старажытныя вераванні адчуваліся ў шырокім грамадскім жыцці да XVII ст., а ў пахавальным абрадзе (найбольш устойлівы паказчык) язычніцкія рысы захоўваліся да сярэдзіны XIX ст. І нават да сёняшніх дзён наш рэгіён мае глыбокі язычніцкі падтэкст (істотны для ўсіх балтаў) — у мясцовым фальклоры, звычаях, што дакладна фіксуюцца этнографамі.

Сістэма адукацыі і выхавання, што ў старажытнасці была вяскова-абшчыннай (гэта таксама звязана з даўнімі вераваннямі), замацаванай традыцыямі роду, даўніны, адзінага сямейнага жыцця — сёння, безумоўна, моцна змянілася. Але, тым не менш, каранёвая сістэма захавалася. Архаіка, традыцыі, вядома, найбольш трымаюцца ў вёсцы. Становішча ў Беларусі такое, што зямля па-ранейшаму апрацоўваецца сем’ямі, вёскамі. Тэхнічны ўплыў моцна парушыў сувязі і парадкі, што складаліся тысячагоддзямі, але ж прыватныя гаспадаркі захаваліся як істотная катэгорыя. Гэтыя гаспадаркі, як родавыя карнявыя цэнтры, па-ранейша-

му нясуць традыцыі сямейнага выхавання і адукацыі. Беларусы, дзе б ні жылі, вяртаюцца да вёскі, да зямлі, да бацькоў і родных людзей. Прыязджаюць, як правіла, усёй сям’ёй, ды й так ці інакш удзельнічаюць у вясковых справах. Таму можна адзначыць, што яшчэ цепліца і старажытная родавая сістэма выхавання. Што ж тычыцца мясцовай вытворчасці, дык яна практычна перастала існаваць, як натуральная культурна-эканамічная катэгорыя, пераўтварыўшыся, у лепшым выпадку, у катэгорыю “музейную”.

З дадзенага кароткага пераліку можна лёгка зрабіць вывад, што этнічная сітуацыя ў Беларусі не зусім тая, як здаецца на першы погляд. За агульнапрынятым, знівеляваным з суседзямі сучасным воблікам захоўваецца нерухома-архаічны, непаўторны твар, галоўныя рысы якога звязаны са старадаўнім мясцовым балцкім этнасам, што разам са славянамі склаў аснову этнагенэзу беларусаў. Абедзве гэтыя плыні маюць агульныя індаеўрапейскія вытокі, але розны лёс. Іх раздзяленне ў III тыс. да н.э. (калі была заселена тэрыторыя Беларусі продкамі балтаў) завяршылася аб’яднаннем у VII ст.н.э. (калі славяне рушылі на тэрыторыю Беларусі) двух родных, але ўжо розных народаў. За перыяд у 3,5 тысячагоддзі яны атрымалі своеасаблівы грамадскі вопыт, дыферэнцыяцыя якога прасочваецца прыкладна да XIII ст., калі, як лічыцца, распачаўся працэс этнічнага сінтэзу беларусаў.

Адзначым, што славянская плынь распрацавана даследчыкамі у шматдысцыплінарнай паўнаце, што, у прыватнасці, грунтуецца на багатым дакументальным матэрыяле. Балцкая ж плынь, больш старадаўняя, вядучана адчувальна менш, паколькі значна менш адлюстравана ў пісьмовых дакументах.

Відавочна, што вывучэнне і асэнсаванне балцкай плыні фарміравання беларускага этнасу патрабуе скурпулёзнай працы па рэканструкцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры балтаў. Гэта, у сваю чаргу, патрабуе наяўнасці дакладна распрацаванай метадычна-сістэмнай базы. Сёння, строга кажучы, яе стан далёкі ад практычнага выкарыстання. Такое становішча, у прыватнасці, вядзе да таго, што шматлікія фальклорна-этнаграфічныя і іншыя этнічныя звесткі збіраюцца і захоўваюцца досыць бессістэмна.

Таму вельмі карыснымі для гістарыяграфіі Беларусі з’яўляюцца даследаванні гісторыкаў Германіі, якія датычацца ўзаемаадносін немцаў са старажытнымі прусамі.

Папярэдне адзначым: той паток індаеўрапейцаў, што прыйшлі у Еўропу ў III тыс. да н.э., і сёння назывецца “археалагічнай культурай шнуравай керамікі” ці “баявых тапароў”, раздзяліўся на шэраг мясцовых плыняў, сярод якіх — плыні балтаў, славян і германцаў. Пасля гэтага раздзялення, у рэгіянальнага развіцця, узаемаадносіны ўсіх трох плыняў мелі пэўныя своеасаблівасці і спецыфічна звалючыянавалі. Асабліва значным для сучаснага даследавання этнічнай гісторыі Беларусі з’яўляецца перыяд з XIII ст., калі нямецкі Тэўтонскі ордэн прыйшоў у землі балцкай канфедэрацыі, Прусію з мэтай яе “ахрышчэння”. Жорсткая місія, у якую ўключылася шматлікае заходнееўрапейскае рыцарства, закончылася зніш-

чэннем Прускай канфедэрацыі і, урэшце, — германскай асіміляцыяй прусаў на землях Ордэна. Толькі рэшткі старажытных прусаў захавалі свой воблік — тыя, што здолелі узняцца “наверх” у чужым для іх асяроддзі, і атрымаць родавыя гербы, а таксама ж тыя, што ратуючыся ў вайны з Ордэнам, перасяліліся з сем’ямі у роднасныя ім землі Літвы і Яцвягіі (г.зн. — і на тэрыторыю Беларусі). Дарэчы адзначым, што частка яцвяжскіх зямель, Судовія, уваходзіла ў XII–XIII стст. у склад Прускай канфедэрацыі).

Вельмі істотна для гісторыкаў тое, што ў час агрэсіі супраць прусаў Ордэн фіксаваў пэўныя сведчанні, што сёння з’яўляюцца ўнікальнымі пісьмовымі крыніцамі звестк пра выгляд сярэднявечных балтаў. Так жа карысныя для лінгвістаў нямецка-прускі слоўнік і пераклады на прускую мову некалькіх кананічных тэкстаў. Шмат цікавага для даследчыкаў захоўваецца і у пазнейшых ордэнскіх дакументах, якія фіксуюць адметныя рысы прусаў і іншых балтаў.

Як адзначаў у XV ст. польскі гісторык Ян Длугаш, прусы былі вельмі блізкія па мове і звычаях да яцвягаў, што засялялі значны арэал на тэрыторыі Беларусі (заходні рэгіён). Афіцыйна, па дзяржаўных дакументах, наяўнасць яцвягаў у Беларусі прасочваецца да сярэдзіны XIX ст.

Такім чынам, гістарычныя сведчанні пра нямецка-прускія адносіны, і шматлікія глыбокія даследаванні гісторыкаў Германіі у гэтым напрамку з’яўляюцца каштоўнымі крыніцамі для вывучэння таямнічай старонкі этнічнай гісторыі Беларусі. Таксама ж, на гэтыя працы можна было б абaperціся пры распрацоўцы комплексаў маркераў для выяўлення балцкіх архаізмаў у антрапалогіі, этнаграфіі, фальклору і інш., а таксама тыпалагічна-метадалагічнай сістэмы даследавання балтызмаў, як адной са складнікаў этнічнага вобліку беларусаў.

Таму мы падтрымліваем прапанову сп. Д.Карава аб стварэнні беларуска-нямецкага гістарычнага факультатыва. І, далей, уносім прапанову аб распрацоўцы беларуска-нямецкай праграмы па перакладу і выданню ў Беларусі прац нямецкіх гісторыкаў па тэме нямецка-прускіх адносін — для ўвядзення іх у шырокі навуковы ўжытак для гісторыкаў Беларусі.

Людміла Хмяльніцкая (Віцебск)

Лютэранскі некропаль у Віцебску

рысутнасць нямецкай культуры ў Віцебску мае даўнія традыцыі. Распачаўшыся яшчэ ў часы існавання Полацкага і Віцебскага княстваў, эканамічнае і культурнае беларуска-нямецкае ўзаемадзеянне плённа тут працягваецца і цяпер. Найбольш звестак захавалася пра жыццё нямецкамоўнай дыяспары Віцебска ў XIX ст., хоць і гэтая тэма патрабуе яшчэ дапрацоўкі з прыцягненнем больш шырокага кола архіўных і бібліяграфічных крыніц.

Сярод найбольш знакамітых віцяблян нямецкага паходжання мінулага і пачатку нашага стагоддзяў варта прыгадаць перш за ўсё постаці ўрача Карла Піліпа Врангеля фон Гюбенталя, урадженца г.Каселя, вынаходніка гіпсавай імабілізацыі ў медыцыне і занага практыка-эпідэміёлага; інжынера Аляксандра Фетынга, будаўніка першага ў горадзе мураванага маста праз Заходнюю Дзвіну; віцебскага павятовага маршалка барона Мікалая Аша; правізараў Карла Вейгер фон Рэйдмейстэра і Роберта Ульрыха, уладальнікаў дзвюх самых вядомых віцебскіх аптэк. У 1833 г. па загаду імператара Мікалая I тутэйшым “немцам евангелічна-лютэранскага веравызнання” быў перададзены колішні піярскі касцёл, у якім яны ўладкавалі кірху. У другой палове 1880-х гадоў лютэранская абшчына Віцебска звярнулася з хадайніцтвам да гарадскіх уладаў аб выдзяленні ёй асобнага кавалка зямлі пад могілкі. Хадайніцтва было задаволена, і пад лютэранскія могілкі адвялі пляц гарадской зямлі побач з Вайсковымі і праваслаўнымі Сямёнаўскімі могілкамі. З цягам часу ўсе тры некропалі зліліся ў адзін.

Да 1917 г. у Віцебску было 14 некропалёў (праваслаўных, каталіцкіх, лютэранскіх і яўрэйскіх). Сёння Старасямёнаўскія могілкі — практычна адзіны старадаўні гарадскі некропаль, усе астатнія па-варварску знішчаны за гады савецкай улады. Цяпер тут яшчэ можна пабачыць старыя мамуровыя помнікі і літвыя чыгунныя крыжы з жалобнымі надпісамі, зробленымі па-нямецку. Шчаслівае захаванне рэштак лютэранскіх могілак у Віцебску, пратэстанцкае насельніцтва якога ніколі не перавышала 2 % (немцы па роднай мове складалі каля 1 %), уяўляецца амаль што чудам.

Аднак стары некропаль сёння патрабуе тэрміновай увагі і выратавання. Да гэтага часу ён не мае статусу помніка гісторыі і культуры, штогод з яго бясследна знікаюць мармуровыя помнікі, на месцы старых нечакана ўзнікаюць новыя пахаванні. З гарадскога бюджэту выдаткоўваюцца самыя мінімальныя сродкі на догляд могілак, у поле зроку грамадскасці яны звычайна трапляюць толькі з нагоды святкавання дзён памяці пахаваных тут Дарты Пліекшан, маці слыннага латышскага паэта Яна Райніса, і Юрыя Пэна, першага настаўніка мастака Марка Шагала. Аднак гісторыка-культурная каштоўнасць гэтых могілак значна шырэйшая і знаходзіцца перш за ўсё ў сферы аднаўлення страчаных старонак супольнай беларуска-нямецкай гісторыі. Узяўшы некропаль пад ахову дзяржавы, яшчэ магчыма выратаваць старыя пахаванні і помнікі, расшыфраваць змешчаныя на іх надпісы, скласці спецыяльны даведнік, які з цягам часу можа быць дапоўнены пашыранымі анатацыямі — вынікамі пошукавай архіўнай працы. Думаецца, што першы крок у гэтай справе Віцебскаму саюзу немцаў можа дапамагчы зрабіць Міжнародная асацыяцыя беларусістаў ды іншыя зацікаўленыя арганізацыі, з дапамогай якіх быў наладжаны гэты “круплы стол”.

Яўген Бяласін (Брэст)

Аб мадальнай прыродзе прылепа -му (на матэрыяле параўнальнай тыпалогіі нямецкай і беларускай моваў)

ловазлучэнні тыпу “дзеяслоў + прылеп -му (-меш, -ме, -мем, меце, -муць)” тракуюцца ў беларускай мове найчасцей як дыялектная форма будучага часу.

Мэтай аўтара з’яўляецца разгляд версіі пра мадальны характар прылепа -му.

Як вядома, беларуская і нямецкая мовы адносяцца да адной сям’і індаеўрапейскіх моваў, аднак да розных групаў. Нягледзечы на вялікі абсяг часу самастойнага існавання і шматлікія разнавектарныя змены ў тыпалогіі моваў (нямецкая мова страціла сістэму трывання і набыла разгалінаваную сістэму адноснага часу, якую афармляюць сінтэтычныя і аналітычныя формы часу дзеяслова; беларуская мова набыла сістэму трывання і страціла амаль цалкам свае шматлікія аналітычныя формы мінулага часу), трэба браць у разлік магчымасці ізаморфных моўных з’яў, якія, аднак, могуць быць вытлумачаны, і тлумачэнне гэта ляжыць па-за межамі нетаксанамічнай тыпалогіі. Ускосна гэта пацвярджаецца шматлікімі агульнымі словамі, якія ў сучаснай лексікалогіі беларускай мовы маюць статус запазычанняў з нямецкай мовы (галоўным чынам праз польскую) і часта не сустракаюцца ў іншых суседніх славянскіх мовах: бурштын / Bernstein, кафля / Kachel, шкода / Schaden, цэгла / Ziegel, цуглі / Zügel, рыштаванне / Rüstung, дах / Dach, фарба / Farbe, маляваць / malen; ёсць словы, якія тракуюцца як запазычання ў нямецкую мову, або іх статус спрэчны ў розных даследчыкаў: скарб / Schatz, скрыня / Schrank, юнак / Junge, дзякаваць / danken.

Мадальнасць і будучы час маюць пэўны лагічны пункт перасячэння: фармальны цяперашні час мадальных дзеясловаў можа актуалізаваць узровень будучага часу асноўнай падзеі:

Jetzt muß ich gehen. Цяпер я мушу ісці.

Er will trinken. Ён хоча піць.

Вы можаце сесці. Sie dürfen sich setzen.

Пры станаўленні будучага аналітычнага часу беларускай мовы (будучы час I) інфінітыў ужываўся з рознымі дапаможнымі дзеясловамі пачатковай семантыкі, сярод якіх быў і мадальны дзеяслоў “хацець”.

Калі анілізаваць тыпалогію мадальнасці нямецкай і беларускай моваў, то лагічным выглядае дапушчэнне, што тыпалагічным адпаведнікам адной з мадальных канструкцый, а менавіта канструкцыі “haben + zu + Infinitiv”, якая мае значэнне мусовасці або магчымасці, у беларускай мове будзе сінтэтычная канструкцыя з спрагальным прылепам -му або яе разгорнутая форма. На карысць гэтага ёсць, як мінімум, тры аргументы, якія на фоне згаданых вышэй дачыненняў выглядаюць досыць важка.

Па-першае, і ў нямецкай, і ў беларускай мовах дзеясловы “haben” і “мець” у мадальнай канструкцыі са значэннем мусовасці / магчымасці “haben + zu +

Infinitiv” і ў канструкцыі “мець + інфінітыў” (або згорнутай яе форме) не звязаны адно да сімвала, як дапаможны дзеяслоў “haben” у Perfekt або Plusquamperfekt нямецкай мовы або як дзеяслоў “быць” у гістарычных пэрфэктэ / плюсquamпэрфэктэ беларускай мовы; гэтыя дзеясловы маюць, акрамя аднолькавай семантыкі, выразныя рысы тыпалагічнай ізаморфнасці.

Па-другое, разгортванне прылепа ў поўную аналітычную форму, напрыклад:

Ён прыехацьме на наступным тыдні. —

Ён мае(цца) прыехаць на наступным тыдні.

Што рабіцьмеш цяпер? — Што ты маеш рабіць цяпер? здымае часавую недастатковасць сінтэтычнай формы: Мае адбыцца ў камітэце нейкае прыняцце. Мела адбыцца ў камітэце нейкае прыняцце.

Форма “мела” відавочна мае мадальны характар (даволі пэўнае дапушчэнне), аднак цяжка адкінуць і магчымасць рэалізацыі праз яе даволі “ўшчэрбнай” у беларускай мове катэгорыі адноснага часу (наступнасць у мінуўшчыне).

Трэцім доказам эквівалентнасці па прычыне роднаснасці або, як мінімум, ізаморфнасці беларускай канструкцыі “мець + інфінітыў” і нямецкай канструкцыі “haben + zu + Infinitiv” здаецца большы яе ўжытак у літаратурна-маўленчай традыцыі беларускага замежжа, дзе беларуская мова не зазнала штучных пераўтварэнняў нахшталт рэформы 1933 года.

Пасыл аб магчымай мадальнасці канструкцыі “мець + інфінітыў” можа, як мінімум, быць развязаны праз кан’юнкцыю: форма “мець + інфінітыў” (“дзеяслоў + прылеп”), можа мець як значэнне будучага або адноснага часу (наступнасць у мінуўшчыне), так і значэнне мадальнасці (мусовасць або даволі пэўнае дапушчэнне).

Пры амаль поўнай тыпалагічнай ізаморфнасці формаў, якія параўноўваюцца, у нямецкай і беларускай мовах яны могуць мець розную частотнасць ужытку.

ПАДСУМАВАННЕ

29–30 красавіка 1996 г. у Мінскім Міжнародным адукацыйным цэнтры (ІВВ) адбыліся пасяджэнні “круглага стала”, прысвечанага беларуска-нямецкаму грамадска-культурнаму ўзаемадзеянню, яго гісторыі, сучаснаму стану і перспектывам. Арганізатарамі выступілі АДДзяленне культуралогіі духоўных сувязей суседніх народаў Міжнароднай Акадэміі навук Еўразіі, Беларускі ўніверсітэт культуры, Міжнародная асацыяцыя беларусістаў, Мінскі Міжнародны адукацыйны цэнтр (ІВВ), Нацыянальны навукова-асветны цэнтр імя Францыска Скарыны пры Міністэрстве адукацыі і навукі РБ і Фонд Фрыдрыха Эберта. На пяці пасяджэннях, прысвечаных праблемам старажытнасці, культуры, філалогіі, выступілі больш сарака (43) вучоных і дзеячаў культуры з Беларусі, Германіі, Польшчы і Швейцарыі. У іх выступленнях былі асветлены невядомыя і малавядомыя старонкі беларуска-нямецкага ўзаемадзеяння, яго плённы і адначасова складаны характар.

Удзельнікі “круглага стала” прыйшлі да вываду, што ў гісторыі беларуска-нямецкіх узаемадачынненняў ёсць яшчэ нямала “белых плям”, і таму такія пасяджэнні трэба праводзіць сістэматычна, не радзей, чым раз у два гады. Для іх арганізацыі, а таксама каарданацыі даследаванняў выбрана Беларуска-нямецкая навуковая рада ў складзе наступных асоб:

1. Уладзімір Андрэеў	8. Аляксандр Мейснер
2. Клаўс Байер	9. Адам Мальдзіс
3. Нана Брэдэрлоў	10. Аляксей Пазнякоў
4. Карл Гутшміт	11. Уладзімір Сакалоўскі (старшыня)
5. Фрэд Дорн	12. Міхаіл Слізкі
6. Васіль Ермаловіч	13. Іяханес Шлоотц
7. Астрыд Зам	

Удзельнікі “круглага стала” лічаць неабходным:

1. Стварыць навучальны дапаможнік (факультатыў) па беларуска-нямецкіх узаемаадносінах, а таксама зборнік дакументаў, арганізаваць запісы ўстамінаў.

2. Выкарыстаць магчымасці, якія пакінуў у Ляймене беларус Юрий Попка, для працягу выдання беларуска-нямецкага штогодніка (або перыядычнага выдання).

3. Устанавіць на месцы “нямецкіх могілак” у Мінску памятны знак (з пералікам найбольш значных пахаванняў).

4. Садзейнічаць упарадкаванню нямецкіх пахаванняў (могілак) на тэрыторыі Беларусі, а беларускіх — у Германіі.

5. Наладзіць абмен бібліяграфічнай інфармацыяй паміж Цэнтрам імя Ф.Скарыны і нямецкімі навуковымі ўстановамі, падрыхтаваць адпаведны даведнік.

КОРАТКА ПРА АЎТАРАЎ

Адамовіч Яўген — кандыдат філалагічных навук, дацэнт Беларускага ўніверсітэта культуры

Андрэеў Уладзімір — кандыдат педагагічных навук, дацэнт, вядучы навуковы супрацоўнік Беларускага нацыянальнага інстытута адукацыі

Банькоўскі-Цюліг Моніка — выкладчыца кафедры славістыкі Цюрыхскага ўніверсітэта, загадчыца славянскага аддзела Цюрыхскай гарадской бібліятэкі (Швейцарыя)

Баршчэўскі Аляксандр — акадэмік Міжнароднай Акадэміі навук Еўразіі, доктар габлітаваны, прафесар, загадчык кафедры Варшаўскага ўніверсітэта, віцэ-прэзідэнт Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў

Брэдэрлоу Ніна — доктар філалогіі, выкладчыца Патсдамскага ўніверсітэта (Германія), сапраўдны член Міжнароднай Акадэміі навук Еўразіі

Бяласін Яўген — старшы выкладчык Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта

Бяспалая Марыя — кандыдат гістарычных навук, дацэнт Беларускага ўніверсітэта культуры

Віцязь Сяргей — навуковы супрацоўнік Нацыянальнага навукова-асветнага цэнтра імя Ф.Скарыны

Выхота Валянціна — кандыдат філалагічных навук, настаўніца Караваяўскай школы Пухавіцкага раёна Мінскай вобл.

Гапоненка Вольга — кандыдат фізика-матэматычных навук, вучоны сакратар Нацыянальнага навукова-асветнага цэнтра імя Ф.Скарыны

Грынчык Мікалай — доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры Беларускага ўніверсітэта культуры

Дорн Фрэд — супрацоўнік Педагагічнага цэнтра па адукацыі дарослых пры Евангелісцкай Царкве Гесен-Насау (Касель, Германія), вядомы грамадскі і рэлігійны дзеяч

Ермаловіч Віктар — кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі АН Беларусі

Зам Астрыд — выкладчыца Мангеймскага ўніверсітэта (Германія)

Караў Дзмітрый — кандыдат гістарычных навук, дацэнт Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, дырэктар Заходне-Беларускага гуманітарнага цэнтра даследаванняў Усходняй Еўропы

Карнялюк Віталь — выкладчык гісторыі СШ № 30 г. Гродна, аспірант Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы

Кіштымаў Андрэй — навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі АН Беларусі

Космач Веньямін — доктар гістарычных навук, загадчык кафедры Віцебскага медыцынскага інстытута

Крукоўскі Мікалай — доктар філасофскіх навук, прафесар Беларускага ўніверсітэта культуры

Літвіновіч Анатоль — кандыдат філалагічных навук, навуковы супрацоўнік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Лыч Леанід — доктар гістарычных навук, прафесар, вядучы навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі АН Беларусі

Мейснер Аляксандр — кандыдат біялагічных навук, старшы навуковы супрацоўнік Інстытута эксперыментальнай баганікі АН Беларусі, старшыня Таварыства немцаў у Беларусі

Менадавец Аляксей — доктар філалагічных навук, старшы навуковы супрацоўнік Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К.Крапівы АН Беларусі

Пазнякоў Аляксей — кандыдат гістарычных навук, прарэктар Беларускага ўніверсітэта культуры

Побаль Леанід — доктар гістарычных навук, прафесар, вядучы навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі АН Беларусі, член-карэспандэнт Міжнароднай славянскай Акадэміі навук

Рабава Ніна — пенсіянерка

Раманоўскі Уладзімір — дацэнт Беларускага ўніверсітэта культуры

Сагановіч Генадзь — кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі АН Беларусі

Сікалоўскі Уладзімір — кандыдат філалагічных навук (Мінск)

Сам Астрыд — выкладчыца Мангеймскага ўніверсітэта

Сасноўская Вольга — студэнтка Беларускага лінгвістычнага ўніверсітэта

Скарабагатаў Віктар — народны артыст Беларусі, ганаровы член Міжнароднай Акадэміі навук Еўразіі, кіраўнік Беларускай капэлы

Спрэен Мэйке — магістр факультэта педагогікі Рур-Універсітэта (Бохум, Германія)

Станкевіч Аляксандра — кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф.Скарыны

Таларонак Сяргей — кандыдат гістарычных навук, рэдактар аддзела “Беларускага гістарычнага часопіса”

Трусаў Алег — кандыдат гістарычных навук, дацэнт, дэкан Беларускага ўніверсітэта культуры

Хмяльніцкая Людміла — галоўны рэдактар часопіса “Віцебскі сшытак”, гісторык, музейзнаўца (Віцебск)

Цітоў Віктар — доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык кафедры Беларускага ўніверсітэта культуры

Шлоотц Іяханес — доктар, дацэнт факультэта палітычных навук Берлінскага свабоднага ўніверсітэта, палітолаг, гісторык, вядомы грамадскі і палітычны дзеяч Германіі

Шыбаева Любоў — дацэнт Беларускага ўніверсітэта культуры

ЗМЕСТ

ПРЫВІТАННЕ

Albrecht Gottfried, Außerordentlicher und Bevollmächtigter Botschafter der Bundesrepublik Deutschland	3
---	---

ГІСТАРЫЧНЫЯ ТРАДЫЦЫІ

Леанід Побаль (<i>Мінск</i>) Да пытання аб узаемаадносінах славян і германцаў у старажытнасці	4
Генадзь Сагановіч (<i>Мінск</i>) Сярэдневяковая Беларусь у пасляваеннай нямецкай гістарыяграфіі	6
Алег Трусаў (<i>Мінск</i>) Рэйнскі каменны посуд у Беларусі	11
Андрэй Киштымов (<i>Мінск</i>) Германские капиталы и немецкие предприниматели в экономике Беларуси XIX — начала XX в.	13
Аляксей Ненадавец (<i>Бабруйск</i>) Нямецкія спецыялісты — будаўнікі Бабруйскай крэпасці	21
Моніка Банькоўскі-Цюліг (<i>Цюрых</i>) Судакрананні паміж Беларуссю і Швейцарыяй	25
Марыя Бяспалая (<i>Мінск</i>) Да гісторыі антываеннага руху ў Германіі ў гады Першай сусветнай вайны ..	31
Віталь Карнялюк (<i>Гродна</i>) Гродзенскі эпізод Першай сусветнай вайны	34
Веньямін Космач (<i>Віцебск</i>) Палітыка Рапала і беларуска-германскія гаспадарча-эканамічныя, навукова-тэхнічныя і культурныя сувязі ў 1922–1932 гг.: стан, праблемы і вопыт	39
Віктар Ермаловіч (<i>Мінск</i>) З гісторыі беларуска-нямецкага грамадскага супрацоўніцтва ў 20-х гадах XX ст.	46

ДРУГАЯ СУСВЕТНАЯ ВАЙНА І ЯЕ ЎРОКІ

Сяргей Таляронак (*Мінск*)

Да пытання аб перасяленні беларусаў з акупаванай нацыстамі Польшы ў кантэксте савецка-германскіх адносін (восень 1939 г.) 50

Леанід Лыч (*Мінск*)

Беларуска-нямецкія стасункі на акупаванай тэрыторыі (чэрвень 1941 – ліпень 1944 г.) 52

Johannes Schlootz (*Berlin*)

Pressionen gegen die Presse: Yraditionen aus der Nazizeit 60

Ніна Брэдэрлоў (*Патсдам*)

Беларусы — паміж вайной і мірам 64

Аляксандр Баршчэўскі (*Варшава*)

Берлінскі крызіс у асвятленні “Бацькаўшчыны” 69

АДУКАЦЫЯ, КУЛЬТУРА

Владимир Андреев (*Мінск*)

Сравнение реформ образования в бывшей ГДР и Республике Беларусь 76

Meike Spreen (*Bochum*)

Belarussisch-deutsche Kontakte in Erziehungswissenschaft und Bildungswesen 88

Алексей Поздняков (*Мінск*)

Белорусско-германские культурные контакты: проблемы организации академического обмена 94

Вольга Гапоненка (*Мінск*)

Нямецкая навуковая школа і фармаванне навуковай эліты Беларусі (XIX – пачатак XX ст.) 96

Ніна Рябова (*Мінск*)

К истории преподавания иностранных языков в средних школах Белоруссии 101

Віктар Цітоў (*Мінск*)

Нямецкая дыяспара ў Беларусі ў XIX – пачатку XX ст. 105

Мікола Грынчык (*Мінск*)

Беларускае адраджэнне пачатку XX стагоддзя і брэслаўская (вrocлаўская) школа славістаў 107

Віктар Скорабагатаў, Наталля Собалева (<i>Мінск</i>) Гётэ – Радзівіл – “Фаўст”	109
Людміла Шыбаева (<i>Мінск</i>) Сучасныя музычна-выканальніцкія сувязі паміж Беларуссю і Германіяй	114

ФІЛАЛОГІЯ

Адамовіч Яўген (<i>Мінск</i>) Асаблівасці перакладу “Фаўста” Гётэ на беларускую мову, зробленага Васілём Сёмухам	117
Анатоль Літвіновіч (<i>Мінск</i>) Пісьменнікі і даследчыкі нямецкага паходжання XIX – пачатку XX ст. аб народнай культуры беларусаў	121
Аляксандра Станкевіч (<i>Гомель</i>) Аб некаторых асаблівасцях функцыянавання і адаптацыі германізмаў у беларускіх гаворках	124
Валянціна Выхота (<i>Мінск</i>) Нямецка-беларускія моўныя паралелі ў методыцы выкладання моваў	129
Вольга Сасноўская (<i>Мінск</i>) Да пытання аб лексічным складзе беларускай мовы ў кантэксце нямецкіх уплываў	135

СУЧАСНАСЦЬ І ПЕРСПЕКТЫВЫ

Alexander Meisner (<i>Minsk</i>) Geschichte und aktuelle probleme der Deutschen Weissrusslands	137
Уладзімір Сакалоўскі (<i>Мінск</i>) Беларуска-нямецкія культурныя сувязі апошняга дзесяцігоддзя	141
Fred Dorn (<i>Hessen</i>) Probleme der gegenseitigen geistigen Verständigung	145
Астрыд Зам (<i>Мангайм</i>) Няўжо — асаблівы беларускі шлях? Некаторыя заўвагі нямецкага палітолага аб ходзе працэса трансфармацыі ў Беларусі	152
Мікалай Крукоўскі (<i>Мінск</i>) Праблема беларускага Адраджэння і філасофія Гегеля	154

ГАЛАСЫ Ў ДЫСКУСІІ

Сяргей Віцязь (*Мінск*)

Нямецка-прускія адносіны ў кантэксце этнічнай гісторыі Беларусі 161

Людміла Хмяльніцкая (*Віцебск*)

Лютэранскі некропаль у Віцебску 163

Яўген Бяласін (*Брэст*)

Аб мадальнай прыродзе прылепа -му (на матэрыяле параўнальнай тыпалогіі
нямецкай і беларускай моваў) 165

Падсумаванне 167

Коротка пра аўтараў 168

ДЛЯ ЗАМЕТАК

Навуковае выданне

БЕЛАРУСКА-НЯМЕЦКАЕ
ГРАМАДСКА-КУЛЬТУРНАЕ ЎЗАЕМАДЗЕЙННЕ:
ГІСТОРЫЯ, СУЧАСНАСЦЬ, ПЕРСПЕКТЫВЫ:

Матэрыялы Міжнароднага “круглага стала” (29–30 красавіка 1996 г.)

БЕЛАРУСІКА
ALBARUTHENICA
7

Здадзена ў набор 12.12.96. Падпісана ў друк 23.02.95. Фармат
Папера і г.д.

Беларусіка = Albaruthenica: Кн. 7. Беларуска-нямецкае грамадска-культурнае ўзаемадзеянне: гісторыя, сучаснасць, перспектывы / Рэд. Л.Кулажанка, А.Мальдзіс і інш. Мн.: Цэнтр імя Ф.Скарыны, 1996.

ISBN 5-343-01571-9

У зборніку змешчаны матэрыялы Міжнароднага “круглага стала”, які адбыўся 29–30 красавіка 1996 г. у Мінску з удзелам вучоных Беларусі, Германіі, Польшчы і Швейцарыі. Шырока асвятляюцца пытанні беларуска-нямецкага ўзаемадзеяння у сферах гісторыі, адукацыі, культуры, літаратуры, мовы, эканомікі.

Разлічана на ўсіх, хто цікавіцца праблемамі міжнацыянальнага і міжкультурнага ўзаемадзеяння, беларусістаў, выкладчыкаў і студэнтаў-гуманітарыяў.

Б $\frac{008000000-052}{M316(03)-96}$ 56-96

ББК 71.4 (4 Бел)